

Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл

**Південно-Бузький меридіональний екологічний коридор:
стислий огляд біорізноманіття та найцінніші території**

Під загальною редакцією В. Костюшина

Київ
2007

Костюшин В., Куземко А., Онищенко В., Чорна Г., Таращук С., Деркач О., Мішта А., Ворона Е., Матвеев М., Возний Ю., Куцоконь Ю., Кардаш С., Василюк А., Коломіцев Г., Новак В., Тарасенко М., Козак М.

Південно-Бузький меридіональний екологічний коридор: стислий огляд біорізноманіття та найцінніші території. — Чорноморська програма Верландс Інтернешнл — Київ, 2007. — 92 с.

Книга містить стислий огляд біорізноманіття басейну р. Південний Буг та дані щодо найцінніших територій, які збереглися у долині річки та поряд з нею. Наведені матеріали є першим кроком до розробки детальної схеми Південно-Бузького екологічного коридору та його практичного створення. До книги додається CD, що містить різноманітну картографічну інформацію, фотографії та текст цієї публікації в електронному вигляді.

V. Kostyushin, A. Kuzemko, V. Onischenko, G. Chorna, S. Taraschuk, O. Derkach, O. Mishta, E. Vorona, M. Matveev, Yu. Voznyi, Yu. Kutsokon, S. Kardash, A. Vasylyuk, G. Kolomitsev, V. Novak, M. Tarasenko, M. Kozak.

The Southern Bug meridional river corridor: biodiversity and valuable areas. — Wetlands International Black Sea Programme. — Kyiv, 2007. — 92 p.

The publication is devoted to development of the Southern Bug meridional river corridor. It is a brief overview of biodiversity, distribution of rare plant and animal species and the most valuable nature areas. The book contains a CD, which includes different maps and photos related to the publication.

Оригінал-макет: І. П. Сіренко, С. І. Сіренко

This publication has become possible with the assistance from Office of the Counsellor for Agriculture, Nature and Food Quality at the Royal Netherlands Embassy in Ukraine, PIN-MATRA, MoU Ukraine - the Netherlands in the field of nature

Ця публікація стала можливою завдяки підтримці Офісу радника з питань сільського господарства, природи та якості харчових продуктів Посольства Королівства Нідерландів в Україні, PIN-MATRA, МоУ Україна-Нідерланди в галузі охорони природи

Зміст

Вступ	5
1. Загальна характеристика природних умов басейну Південного Бугу та його біорізноманіття	7
1.1 Рослинність	8
1.2 Риби	17
1.3 Амфібії та рептилії	19
1.4 Птахи	22
1.5 Ссавці	24
2. Об'єкти природно-заповідного фонду	27
3. Ключові території Південно-Бузького екокоридору	28
4. Наукове обґрунтування створення нових об'єктів природно-заповідного фонду	55
Заключення	58
English summary	59
Використана література	66
Додаток 1. Список видів круглоротих і риб Південного Бугу та їх природоохоронний статус	71
Додаток 2. Гніздовий аспект орнітофауни Південно-Бузького екологічного коридору ..	73
Додаток 3. Ссавці басейну Південного Бугу та їх охоронний статус	78
Додаток 4. Перелік об'єктів природно-заповідного фонду Південно-Бузького екологічного коридору	80
Додаток 5. Ключові території Південно-Бузького екологічного коридору	85

Вступ

Проект "Індикативна мапа Південно-Бузького меридіонального екологічного коридору" ("Indicative map for the Southern Boug meridional river corridor", JWP/Ukr/2005–0) виконувався Чорноморською програмою Ветландс Інтернешнл у рамках спільної програми щодо охорони довкілля Міністерства сільського господарства, природи та якості харчових продуктів Нідерландів та Міністерства охорони навколишнього природного середовища України на 2005–2006 рр.

Метою проекту є сприяння розбудові екологічної мережі України, зокрема Південно-Бузького меридіонального річкового коридору. Головними завданнями проекту були збір та аналіз даних щодо цінних видів та ділянок у долині Південного Бугу та на прилеглих територіях, створення індикативної мапи Південно-Бузького коридору та узгодження її з фахівцями відповідних обласних управлінь Мінприроди.

До виконання проекту було залучено фахівців Інституту зоології та Інституту ботаніки Національної академії наук України, а також Кам'янець-Подільського педагогічного університету.

У ході виконання проекту, протягом 2006 р., було зібрано наявні дані щодо рідкісних видів рослин та тварин, які зустрічаються у долині Південного Бугу. Хоча Південний Буг є єдиною великою річкою, яка від витоків до гирла протікає лише територією України, дані щодо біорізноманіття цієї території дуже обмежені. До того ж значна частина з них явно застаріла. Також було зібрано та узагальнено дані щодо територій природно-заповідного фонду, розташованих у долині річки та на суміжних ділянках.

Під час проведення трьох короткотермінових експедицій, які охопили територію Південного Бугу від витоків до Дніпро-Бугського лиману, було отримано нову інформацію щодо рідкісних видів та цінних ділянок долини річки. Польові дослідження показали, що долина Південного Бугу значно трансформована діяльністю людини. Природна рослинність, за деякими винятками, збереглася на невеличких ділянках, нерідко лише вузькою смугою 50–200 м уздовж річки. Більшість ділянок лучної та степової рослинності знаходяться на різних стадіях деградації, спричиненої надмірним випасом тварин. У лісових масивах майже відсутні ліси старших вікових груп, а де такі ділянки залишилися, вони інтенсивно вирубуються. Створені численні водосховища та стави значно змінили гідрологічний режим Південного Бугу, що обмежило можливість існування гідробіонтів реофільного комплексу. Велику площу у долині Південного Бугу займають населені пункти, у тому числі такі великі міста, як Хмельницький, Вінниця, Миколаїв, що великою мірою ускладнює створення екологічного коридору.

Базуючись на отриманих даних, за допомогою ArcGis 8.3 було створено електронну мапу ключових територій (найцінніших ділянок) майбутнього Південно-Бузького екологічного коридору. Її було обговорено з науковцями та фахівцями з Мінприроди України та його управлінь у Хмельницькій, Вінницькій, Одеській та Миколаївській областях під час проведення спільного семінару у жовтні 2006 р. Після цього було завершено створення остаточної версії індикативної мапи та звіту за проектом.

Зрозуміло, що отримані дані та створена мапа є лише першим невеличким кроком у напрямку створення Південно-Бузького екологічного коридору, але ми сподіваємося, що зібрані

нами дані будуть добрим підґрунтям для проведення подальших досліджень, розробки детальної схеми коридору та його створення.

Василь Костюшин,
координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл,
зав. Відділом охорони та моніторингу тваринного світу Інституту зоології НАН України

1. Загальна характеристика природних умов басейну Південного Бугу та його біорізноманіття

Південний Буг бере початок у західній частині Хмельницької області, перетинає Вінницьку, Кіровоградську (у т. ч. на межі з Одеською і Миколаївською областями) і на території Миколаївської та Херсонської областей впадає у Бузький лиман Чорного моря, який є відгалуженням Дніпровського лиману. Більша частина річки протікає лісостеповою зоною. Близько чверті річки (її нижня течія) знаходиться в степовій зоні. Довжина річки 806 км. Річний стік в гирлі становить 3,39 км³.

У верхній течії річка має долину з урізом до 1,5 км. Заплава заболочена. Корінний берег має висоту 3–15 м. У середній течії річка перетинає Український кристалічний щит. Долина тут звужується до 200–300 м, утворюючи каньйон, на схилах якого відслонюються кристалічні породи. Висота крутих схилів 20–30 м, інколи – 80, а загальний вріз долини досягає 180 м. На цій ділянці річка має пороги. В нижній течії, в межах Причорноморської низовини, долина річки розширюється, береги знижуються, заплава розчленована протоками, затоками і старицями. Поблизу Вінниці знаходиться значний масив плейстоценових піщаних відкладів.

За фізико-географічним районуванням України (1968) верхня частина Південнобузького басейну знаходиться в Північно-Подільській області Західноукраїнської провінції лісостепової зони. Далі, за кілька кілометрів на схід від м. Хмельницького, він переходить у Дністровсько-Дніпровську провінцію, Вінницьку область Подільського Побужжя, на певному відрізку проходячи по межі Північної області Придніпровської височини і Вінницької області Подільського Побужжя (біля м. Хмельник). Закінчується ділянка коридору в межах цієї області за 15 км на північний захід від м. Гайворон. Далі коридор проходить по Південній лісостеповій області Подільської височини Дністровсько-Дніпровської провінції, потім – по межі цієї області з Південною лісостеповою областю Подільської височини тієї ж провінції і переходить у степову зону (північну степову підзону). Межа степової зони розташована на відстані 20 км на північний захід від м. Первомайська. У цій зоні коридор проходить по межі Степової області південних відрогів Подільської височини і Степової області південних відрогів Придніпровської височини (обидві належать до Правобережно-Дніпровської північностепової провінції). Далі до свого кінця коридор проходить у південній степовій підзоні на межі Дністровсько-Бузької області Причорноморської низовини і Бузько-Дніпровської області Причорноморської низовини (обидві області належать до Причорноморської південностепової провінції). Початок південної степової зони знаходиться за 30 км на південний схід від м. Вознесенськ.

За фізико-географічним районуванням, наведеним в Географічній енциклопедії України, верхня частина Південнобузького коридору знаходиться в Середньоподільській височинній області Західноукраїнської провінції лісостепової зони. Далі, за 15 км на схід від м. Хмельницький, він переходить у Дністровсько-Дніпровську провінцію, переважно знаходячись у межах Середньобузької височинної області, на відрізку біля м. Хмельника його шлях пролягає по межі цієї області з Північно-Західною Придніпровською височинною областю. Далі коридор йде межею Південно-Подільської височинної і Південно-Придніпровської височинної областей. У місці впадіння в р. Південний Буг річки Кодима починається степова зона (північно-степова підзона). Коридор тут проходить по межі Південно-Подільської схилово-височинної області і Південно-Придніпровської схилово-височинної області. Обидві області

належать до Дністровсько-Дніпровської північно-степової провінції. У гирлі річки Чичиклія починається середньостепова підзона. Тут коридор проходить спочатку межею Бузько-Дніпровської низовинної області Причорноморської середньостепової провінції і Подільської схилово-височинної області північностепової провінції. Далі — межею Дністровсько-Бузької низовинної області і Бузько-Дніпровської низовинної області (обидві належать до Причорноморської середньостепової провінції). На південній околиці м. Миколаєва починається Причорноморсько-Приазовська провінція сухостепової підзони. Південнобузький лиман тут належить до Нижньодніпровської терасово-дельтової області.

1.1 Рослинність

Рослинність Південнобузького коридору представлена в основному лісами (заплавними, плакорними, на деяких ділянках — терасовими), менше — степами, луками, болотами, водною і скельною рослинністю. У верхній течії річки в заплаві велику площу займають трав'яні болота.

У верхній та середній течії Південного Бугу в межах коридору переважають грабово-дубові, в'язово-дубові та вільхові ліси.

Грабово-дубові ліси (союз *Carpinion betuli*) є зональним типом рослинності цієї території. Вони переважають на межиріччях та схилах долин на суглинкових ґрунтах, сформованих на лесах та елювії кристалічних порід. Це переважно сірі лісові, темно-сірі лісові ґрунти та опідзолені чорноземи. У деревостані домінують граб звичайний (*Carpinus betulus*), дуб звичайний (*Quercus robur*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), значну домішку нерідко утворюють, а інколи й домінують, береза повисла (*Betula pendula*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), клен гостролистий (*Acer platanoides*). В лісах часто трапляються явір (*Acer pseudoplatanus*), в'язи гірський і граболистий (*Ulmus glabra*, *U. carpiniifolia*), черешня (*Cerasus avium*) та характерний для лісостепової зони клен польовий (*Acer campestre*). Чагарниковий ярус в цих лісах розвинений слабо. Звичайними видами у ньому є бруслина європейська (*Euonymus europaea*), бруслина бородавчаста (*Euonymus verrucosa*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), рідше трапляються ліщина (*Corylus avellana*), свидина криваво-червона (*Swida sanguinea*).

Основними літніми домінантами трав'яного ярусу є яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), зеленчук жовтий (*Galeobdolon luteum*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), осока волосиста (*Carex pilosa*). Серед весняних ефемероїдів найбільше проективне покриття мають анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), ряст порожнистий (*Corydalis cava*), ряст ущільнений (*Corydalis solida*), рівноплідник рутвицелистий (*Isopyrum thalictroides*), зубниця бульбиста (*Dentaria bulbifera*), у верхній течії — також зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*). Зрідка трапляються ділянки з домінуванням ведмежої цибулі (*Allium ursinum*). Часто зустрічаються, хоча й здебільшого не домінують вороняче око звичайне (*Paris quadrifolia*), зірочки жовті (*Gagea lutea*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), купина багатоквіткова (*Polygonatum multiflorum*), купина широколиста (*Polygonatum latifolium*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), просянка розлога (*Milium effusum*), пшінка весняна (*Ficaria verna*). У верхній течії в грабово-дубових лісах часто трапляються папороті — щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas*), щитник шартрський (*Dryopteris carthusiana*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*).

У південній частині лісостепової зони характер лісів дещо змінюється. Тут зникають папороті та деякі інші вологолюбні і тіньюлюбні види. Натомість частіше трапляються шипшина повстиста (*Rosa tomentosa*), клен татарський (*Acer tatarica*), глід кривостовпчиківий (*Crataegus curvisepala*), гордовина (*Viburnum lantana*). Характерними видами лісів цього

регіону є перлівка ряба (*Melica picta*), осока парвська (*Carex brevicollis*), берека (*Sorbus torminalis*) та інші субсередземноморські види.

По вологим днищам ярів та балок поширені вологі дубово-в'язово-вільхові ліси (союз Alno-Ulmion класу Quercio-Fagetea), серед яких домінують дуб звичайний (*Quercus robur*), в'яз граболистий (*Ulmus carpinifolia*), вільха чорна (*Alnus glutinosa*), в підліску трапляється черемха (*Padus avium*). В трав'яному ярусі переважають кропива дводомна (*Urtica dioica* s. l.), гравілат міський (*Geum urbanum*), глуха кропива плямиста (*Lamium maculatum*), зеленчук жовтий (*Galeobdolon luteum*), пшінка весняна (*Ficaria verna*), зірочки жовті (*Gagea lutea*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), розрив-трава звичайна (*Impatiens noli-tangere*), розхідник шорсткий (*Glechoma hirsuta*), цирцея звичайна (*Circaea luteotiana*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*).

У притерасних частинах заплав поширені вільхові болота (клас Alnetea glutinosae), в деревному ярусі яких домінує вільха чорна (*Alnus glutinosa*), зрідка зі співдомінуванням верби білої (*Salix alba*). Підлісок виражений слабо, в ньому зустрічаються крушина ламка (*Frangula alnus*), верба попеляста (*Salix cinerea*), рідше інші види осок. У трав'яному покриві домінують осока гостровидна (*Carex acutiformis*), гадючник в'язолистий (*Filipendula ulmaria*), кропива жабрійолиста (*Urtica galeopsifolia*), жовтяниця черговолиста (*Chrysosplenium alternifolium*).

На пісках біля м. Вінниці велику площу займають дубово-соснові ліси (клас Quercetalia robori-petraeae) з фрагментами світлих дубових лісів та суборів (клас Quercetalia pubescenti-petraeae). В деревному ярусі переважають сосна звичайна (*Pinus sylvestris*), дуб звичайний (*Quercus robur*), у підліску — ліщина (*Corylus avellana*), перлівка поникла (*Melica nutans*), конвалія травнева (*Convallaria majalis*), буквиця лікарська (*Betonica officinalis*), орляк звичайний (*Pteridium aquilinum*), ломиніс прямий (*Clematis recta*) тощо.

Болота в заплаві Південного Бугу евтрофні трав'яні (клас Phragmito-Magnocaricetea). В них домінують очерет (*Phragmites australis*), осока омська (*Carex omskiana*), осока чорна (*Carex nigra*), осока здута (*Carex rostrata*). Звичайними видами є вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), жовтець повзучий (*Ranunculus repens*), півники болотні (*Iris pseudacorus*), підмаренник болотний (*Galium palustre*), плакун верболистий (*Lythrum salicaria*), чистець болотний (*Stachys palustris*), теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*). Місцями трапляються такі бореальні види, як вовче тіло болотне (*Comarum palustre*), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*).

Повітряно-водна рослинність у заплаві Південного Бугу представлена в основному ценозами очерету звичайного (*Phragmites australis*), рогозу широколистого (*Typha latifolia*), рогозу вузьколистого (*Typha angustifolia*), лепешняку великого (*Glyceria maxima*). В степовій зоні в умовах більшого засолення, крім того, звичайними є ценози схеноплекту Табернемонтана (*Schoenoplectus tabernaemontani*), бульбокомиша морського (*Bolboschoenus maritimus*).

Серед угруповань водної рослинності найчастіше трапляються ценози спіродели багатокореневої (*Spirodela polyrrhiza*) і ряски малої (*Lemna minor*), звичайними є також ценози куширу темно-зеленого (*Ceratophyllum demersum*), елодеї канадської (*Elodea canadensis*), водяного різак алоевидного (*Stratiotes aloides*), жабурника звичайного (*Hydrocharis morsus-ranae*), водопериці кільчастої (*Myriophyllum verticillatum*), глечиків жовтих (*Nuphar lutea*). Рідше трапляються угруповання латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*) — у верхній течії Південного Бугу, латаття білого (*Nymphaea alba*). Із рідкісних водних ценозів трапляються угруповання плавуна щитолистого (*Nymphoides peltata*).

Значні площі в заплаві Південного Бугу займають луки з домінуванням щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa*), які часто формуються на місці осушених боліт. Поширені також луки з домінуванням тонконогу лучного (*Poa pratensis*), костриці лучної (*Festuca pratensis*).

У нижній течії нерідко трапляються засолені луки з домінуванням покісниці розставленої (*Puccinellia distans*), ситника Жерарда (*Juncus gerardii*).

У середній течії Півднного Бугу трапляються угруповання скельної рослинності (порядок Sedo-Scleranthetalia). Характерними їх видами в межах лісостепової зони є очиток їдкий (*Sedum acre*), очиток шестирядний (*Sedum sexangulare*), очиток Рупрехта (*Sedum ruprechtii*), ауринія скельна (*Aurinia saxatilis*), молодило руське (*Sempervivum ruthenicum*), підмаренник справжній (*Galium verum*), самосил гайовий (*Teucrium chamaedrys*), перлівка трансільванська (*Melica transsilvaniaca*), цибуля подільська (*Allium podolicum*), щавель горобиний (*Rumex acetosella*), а також мохи — *Abietinella abietina*, *Ceratodon purpureus*, *Grimmia laevigata*, *Homalothecium sericeum*, *Hypnum cupressiforme*, *Tortula ruralis*. На затінених скелях лісостепової зони трапляються угруповання класу Asplenieta trichomanis за участю пухирника ламкого (*Cystopteris fragilis*), багатоніжки звичайної (*Polypodium vulgare*), аспленія північного (*Asplenium septentrionale*). Для відслонень степової зони (і півдня лісостепової зони) характерними видами є гвоздика прибузька (*Dianthus hypanicus*), деревій блідо-жовтий (*Achillea ochroleuca*), залізниця чубата (*Sideritis comosa*), мерингія бузька (*Moehringia hypanica*), очиток Борисової (*Sedum borissovae*), смілка бузька (*Silene hypanica*), цибуля жовтувата (*Allium flavescens*), цибуля Пачоського (*Allium paczoskianum*), серед мохів — *Bryum capillare*, *Didymodon vinealis*, *Grimmia laevigata*, *Grymmia ovalis*, *Tortula subulata*. Відслонення степової зони відзначаються наявністю значної кількості ендемічних видів рослин.

У середній течії в лісостеповій зоні трапляються невеликі ділянки степової рослинності (клас Festuco-Brometea), в степовій зоні вони займають значну площу. У лісостеповій зоні домінантами є келерія гребінчаста (*Koeleria cristata*), ковила волосиста (*Stipa capillata*), костриця валійська (*Festuca valesiaca*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), бородач звичайний (*Botriochloa ischaemum*). У степовій зоні в степових ценозах долини Південного Бугу, крім того, є ділянки з домінуванням ковили Лессінга (*Stipa lessingiana*), ковили української (*Stipa ucrainica*). Типовими видами степових ценозів є молочай кипарисовидний (*Euphorbia cyparissias*), підмаренник справжній (*Galium verum*), самосил гайовий (*Teucrium chamaedrys*), чебрець Маршаллів (*Thymus marschalliana*), шавлія дібровна (*Salvia nemorosa*), шавлія поникла (*Salvia nutans*); у степовій зоні також залізник колючий (*Phlomis pungens*), молочай степовий (*Euphorbia stepposa*), кринетарія волохата (*Crinitaria villosa*), карагана кущова (*Caragana frutex*), самосил білоповстистий (*Teucrium polium*) та ін.

У нижній течії Південного Бугу поширені відслонення карбонатних порід, характерними видами рослинного покриву яких є келерія коротка (*Koeleria brevis*), дрік скіфський (*Genista scythica*), шоломниця весняна (*Scutellaria verna*), зміївка болгарська (*Cleistogenes bulgarica*).

На піщаних терасах Південного Бугу трапляються псамофітні ценози. Найбільші площі вони займають у пониззі, біля м. Миколаєва. Тут домінують келерія піскова (*Koeleria sabuletorum*), костриця Беккера (*Festuca beckeri*), житняк Лавренка (*Agropyron lavrenkoanum*). З цими ценозами пов'язано кілька вузьких ендеміків. Це волошка білоперлинна (*Centaurea margaritalba*), волошка перлиста (*Centaurea margaritacea*), волошка первинноперлинна (*Centaurea protomargaritacea*).

У межах басейну Південного Бугу поширені такі угруповання із Зеленої книги України (виявлені на основі проведених досліджень з урахуванням даних літератури):

- 1) дубові ліси татарськокленові — *Querceta (roboris) acerosa (tatarici)*, (за Зеленою книгою синтаксон № 30), лісостепова зона і північ степової зони;
- 2) дубові ліси свидиново-гірськоосокові і дубові ліси свидиново-парвськоосокові — *Quercetum (roboris) swidoso-caricosum (montanae)*, *Quercetum (roboris) swidoso-caricosum (brevicollis)* (№ 31), лісостепова зона;
- 3) дубові ліси ліщинові — *Querceta (roboris) corylosa* (№ 32), типові угруповання, лісостепова зона;
- 4) грабово-дубові ліси плющеві — *Carpinetum-Quercetum (roboris) hederosum*, *Carpinetum-Quercetum (roboris) asperuloso-hederosum* (№ 35), лісостепова зона у верхній течії Південного Бугу;
- 5) грабово-дубові ліси волосистоосокові та грабово-дубові ліси яглицеві — *Carpinetum-Quercetum (roboris) caricosum pilosae*, *Carpinetum-Quercetum (roboris) aegopodiosum* (№ 36), типові угруповання, лісостепова зона;
- 6) мішані дубові ліси ведмежоцибулеві — *Mixeto-Quercetum (roboris) alliosum (ursini)* (№ 39), лісостепова зона;
- 7) угруповання мигдалю низького — *Amygdaleta nanae* (№ 56), степова зона і південь лісостепової зони;
- 8) угруповання ковили Лессінга — *Stipeta lessingiana* (№ 60), степова зона;
- 9) угруповання ковили української — *Stipeta ucrainicae* (№ 61), степова зона;
- 10) угруповання ковили гранітної — *Stipeta graniticolae* (№ 64), степова зона;
- 11) угруповання ковили волосистої — *Stipeta capillatae* (№ 65), лісостепова та степова зони;
- 12) угруповання ковили найкрасивішої — *Stipeta pulcherrimae* (№ 67), степова зона;
- 13) угруповання півонії тонколистої — *Paeonieta tenuifoliae* (№ 76), степова зона;
- 14) угруповання лепешняка тростинового — *Glycerieta arundinaceae* (№ 110), степова зона;
- 15) угруповання куги приморської — *Schoenoplecteta litoralis* (№ 111), степова зона;
- 16) угруповання сальвінії плаваючої — *Salvinieta natantis* (№ 112), лісостепова та степова зони;
- 17) угруповання альдрованди пухирчастої — *Aldrovandeta vesiculosae* (№ 113), степова зона (можлива наявність і в лісостеповій зоні);
- 18) угруповання водяного горіха плаваючого — *Trapeta natantis* (№ 114), степова і лісостепова зони;
- 19) угруповання марсилії чотирилистої — *Marsileta quadrifoliae* (№ 115), лісостепова зона;
- 20) угруповання плавуну щитолистого — *Nymphoideta peltatae* (№ 116), лісостепова і степова зони;
- 21) угруповання латаття білого — *Nymphaeeta albae* (№ 119), типові угруповання, лісостепова і степова зони;
- 22) угруповання латаття сніжно-білого — *Nymphaeeta candidae* (№ 120), лісостепова зона;
- 23) угруповання глечиків жовтих — *Nuphareteta luteae* (№ 121), типові угруповання, лісостепова і степова зони;
- 24) угруповання рдесника сарматського — *Potameta sarmaticae* (№ 125), степова зона;
- 25) угруповання водяного жовтецю Ріона — *Batrachieteta rionii* (№ 127), лісостепова зона.

У межах басейну Південного Бугу виявлено 13 видів з Червоного списку МСОП (1997), 22 види з Європейського Червоного списку (ЄЧС), 11 видів з Додатку 1 Бернської конвенції (список складений з урахуванням даних літератури):

- 1) альдрованда пухирчата (*Aldrovanda vesiculosa*) – БЕРН, водойми, степова зона (можлива наявність і в лісостеповій зоні);
- 2) астрагал блідий (*Astragalus pallescens*) – МСОП, відслонення і стеги в степовій зоні;
- 3) астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus*) – МСОП, ЄЧС, степові ценози в лісостеповій (південна частина) та степовій зонах;
- 4) бурачок савранський (*Alyssum savranicum*) – ЄЧС, на відслоненнях та пісках в степовій зоні та на півдні лісостепової зони;
- 5) відкашник осотовидний (*Carlina cirsioides*) – ЄЧС, лучні стеги і узлісся в лісостеповій зоні;
- 6) волошка білоперлинна (*Centaurea margaritalba*) – ЄЧС, піски біля лівого берега Бузького лиману (вузький ендемік);
- 7) волошка перлиста (*Centaurea margaritacea*) – МСОП, ЄЧС, піски в пониззі Південного Бугу, правий берег (вузький ендемік);
- 8) водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*) – БЕРН, водойми (верхня і нижня течія Південного Бугу);
- 9) гвоздика ланцетна (*Dianthus lanceolatus*) – ЄЧС, стеги в степовій зоні;
- 10) гвоздика прибузька (*Dianthus hypanicus*) – ЄЧС, БЕРН, відслонення кристалічних порід в степовій зоні та на півдні лісостепової зони (ендемік);
- 11) геліотроп середній (*Heliotropium intermedium*) – ЄЧС, піски в пониззі Південного Бугу;
- 12) гімносперміум одеський (*Gymnospermium odessanum*) – МСОП, стеги, ліси та відслонення в степовій зоні;
- 13) гоніолімон злаколистий (*Goniolimon graminifolium*) – МСОП, ЄЧС, піски в пониззі Південного Бугу;
- 14) громовик гранітний (*Onosma graniticola*) – ЄЧС, відслонення кристалічних порід в степовій зоні;
- 15) жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthenticus*) – ЄЧС, піски в пониззі Південного Бугу;
- 16) залізняк гібридний (*Phlomis hybrida*) – ЄЧС, кам'яністі стеги в степовій зоні;
- 17) зіновать Блоцького (*Chamaecytisus blockianus*) – МСОП, ЄЧС, степові, узлісні угруповання та відслонення в лісостеповій зоні;
- 18) зіновать гранітна (*Chamaecytisus graniticus*) – МСОП, ЄЧС, відслонення різних порід у степовій зоні;
- 19) зіновать Пачоського (*Chamaecytisus paczoskii*) – МСОП, відслонення та узлісні угруповання в лісостеповій зоні;
- 20) змієголовник Рюйша (*Dracoscephalum ruyschiana*) – БЕРН, світлі ліси та узлісся в лісостеповій зоні;
- 21) козельці дніпровські (*Tragorogon borysthenticus*) – ЄЧС, піски в степовій зоні;
- 22) льонолісник безприквітковий (*Thesium ebracteatum*) – БЕРН, узлісся і світлі ліси в лісостеповій зоні;
- 23) мерингія бузька (*Moehringia hypanica*) – МСОП, БЕРН, відслонення кристалічних порід у степовій зоні;
- 24) очиток Борисової (*Sedum borissovae*) – МСОП, відслонення кристалічних порід на півночі степової і півдні лісостепової зон;
- 25) перлівка золотолускова (*Melica chrysolepis*) – ЄЧС, на відслоненнях у степовій зоні;

- 26) півонія токолиста (*Paeonia tenuifolia*) – БЕРН, степові угруповання у степовій зоні;
- 27) підмаренник волинський (*Galium volhynicum*) – ЄЧС, стеги і відслонення, переважно карбонатні, в степовій зоні;
- 28) пустельниця головчаста (*Eremogone cephalotes*) – МСОП, відслонення і стеги в степовій зоні;
- 29) пустельниця жорстка (*Eremogone rigida*) – МСОП, піски в степовій зоні;
- 30) роговик Шмальгаузена (*Cerastium schmalhauseni*) – ЄЧС, піски в пониззі Південного Бугу (ендемік);
- 31) сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*) – БЕРН, водойми;
- 32) смілка бузька (*Silene hypanica*) – ЄЧС, відслонення кристалічних порід в степовій зоні (ендемік);
- 33) сон великий (*Pulsatilla grandis*) – БЕРН, стеги та узлісся в лісостеповій зоні;
- 34) сон розлогий (*Pulsatilla patens*) – БЕРН, є знахідки біля Вінниці та в Миколаївській обл.;
- 35) ферула східна (*Ferula orientalis*) – БЕРН, стеги на півдні степової зони;
- 36) фіалка Лавренка (*Viola lavrenkoana*) – ЄЧС, на пісках в пониззі Південного Бугу;
- 37) франкенія припорошена (*Frankenia pulverulenta*) – МСОП, на крайньому півдні в засо-лених місцезростаннях;
- 38) цимбохазма дніпровська (*Cymbochasma borysthenica*) – ЄЧС, відслонення та стеги на змитих ґрунтах в пониззі Південного Бугу;
- 39) щавель український (*Rumex ucrainicus*) – ЄЧС, на пісках в пониззі Південного Бугу.

У межах басейну Південного Бугу відзначені такі види з Червоної книги України:

- 1) альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa*) – водойми, степова зона (можлива наявність і в лісостеповій зоні);
- 2) астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus*) – степові ценози в лісостеповій (південна частина) та степовій зонах;
- 3) астранція велика (*Astrantia major*) – ліси на узлісся у верхній течії Південного Бугу;
- 4) береза дніпровська (*Betula borysthenica*) – доміант березових лісів у пониззі Дніпра, в долині Бугу (південь степової зони) – рідко;
- 5) брандушка різнокольорова (*Bulbocodium versicolor*) – степові угруповання в степовій зоні на півдні лісостепової зони;
- 6) бруслина карликова (*Euonymus nana*) – широколистяні ліси в лісостеповій зоні;
- 7) булатка великоквітова (*Cephalanthera damasonium*) – широколистяні ліси;
- 8) булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia*) – широколистяні ліси;
- 9) вишня Клокова (*Cerasus klokovii*) – відслонення кристалічних порід;
- 10) відкасинок осотвидний (*Carlina cirsioides*) – лучні стеги і узлісся в лісостеповій зоні;
- 11) водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*) – водойми (верхня і нижня течія Південного Бугу);
- 12) волошка білоперлинна (*Centaurea margaritalba*) – піски біля лівого берега Бузького лиману (вузький ендемік);
- 13) волошка первинноперлинна (*Centaurea protomargaritacea*) – піски біля лівого берега Бузького лиману (вузький ендемік);
- 14) волошка перлиста (*Centaurea margaritacea*) – піски в пониззі Південного Бугу, правий берег (вузький ендемік);
- 15) гвоздика прибузька (*Dianthus hypanicus*) – відслонення кристалічних порід у степовій зоні та на півдні лісостепової зони;

- 16) гімносперміум одеський (*Gymnospermium odessanum*) – стеги, ліси та відслонення в степовій зоні;
- 17) гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*) – широколистяні ліси;
- 18) громовик гранітний (*Onosma graniticola*) – відслонення кристалічних порід у степовій зоні;
- 19) гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria*);
- 20) дрік скіфський (*Genista scythica*) – вапнякові відслонення та кам'янисті стеги у степовій зоні;
- 21) еремогоне головчаста (*Eremogone cephalotes*) – відслонення вапняків та лесів в південній частині степової зони;
- 22) зіновать біла (*Chamaecytisus albus*) – степові, узлісні угруповання та відслонення в лісостеповій зоні;
- 23) зіновать Блоцького (*Chamaecytisus blockianus*) – степові, узлісні угруповання та відслонення в лісостеповій зоні;
- 24) зіновать гранітна (*Chamaecytisus graniticus*) – відслонення різних порід у степовій зоні;
- 25) зіновать Пачоського (*Chamaecytisus paczokii*) – відслонення та узлісні угруповання в лісостеповій зоні;
- 26) зозулинець блощичний (*Orchia coriophora*) – вологі луки;
- 27) зозулинні сльози яйцевидні (*Listera ovata*) – широколистяні ліси;
- 28) клокичка периста (*Staphylea pinnata*) – широколистяні ліси в лісостеповій зоні;
- 29) ковила відокремлена (*Stipa disjuncta*) – кам'янисті стеги (в долині Південного Бугу відома на межі лісостепової та степової зон);
- 30) ковила волосиста (*Stipa capillata*) – стеги та відслонення в степовій і лісостеповій зонах, нерідко домінує;
- 31) ковила Граффа (*Stipa grafiana*) – стеги, відслонення, узлісся переважно в степовій зоні;
- 32) ковила гранітна (*Stipa graniticola*) – кам'янисті стеги на півночі степової зони;
- 33) ковила дніпровська (*Stipa borysthena*) – піски в пониззі Південного Бугу;
- 34) ковила Лессінга (*Stipa lessingiana*) – стеги та відслонення в степовій зоні, місцями домінує;
- 35) ковила українська (*Stipa ucrainica*) – стеги в степовій зоні, місцями домінує;
- 36) ковила шорстка (*Stipa asperella*) – відслонення на кам'янисті стеги на півночі степової зони;
- 37) коральковець тричінадрізаний (*Corallorhiza trifida*) – ліси;
- 38) коручка болотна (*Epipactis palustris*) – болота та заболочені луки у верхній течії Південного Бугу;
- 39) коручка пурпурова (*Epipactis purpurata*) – широколистяні ліси;
- 40) коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*) – ліси;
- 41) лілія лісова (*Lilium martagon*) – широколистяні і дубово-соснові ліси в лісостеповій зоні;
- 42) лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva*) – широколистяні ліси на кам'янистих ґрунтах в лісостеповій зоні;
- 43) любка дволиста (*Platanthera bifolia*) – широколистяні ліси та узлісся;
- 44) любка зеленіквіткова (*Platanthera chlorantha*) – широколистяні ліси;
- 45) марсилія чотирилиста (*Marsilea quadrifolia*) – мілководдя та замулені береги;
- 46) мерингія бузька (*Moehringia hypanica*) – відслонення кристалічних порід у степовій зоні;
- 47) морковниця прибережна (*Astrodacus littoralis*) – літоральні ценози Бузького лиману;
- 48) пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*) – вологі луки у лісостеповій зоні;
- 49) півники понтичні (*Iris pontica*) – стеги та відслонення у степовій зоні;

- 50) півонія тонколиста (*Paenonia tenuifolia*) – степові угруповання у степовій зоні;
- 51) підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis*) – широколистяні ліси в лісостеповій зоні;
- 52) плавун щитолистий (*Nymphoides peltata*) – водойми в різних частинах Південного Бугу;
- 53) рутвиця смердюча (*Thalictrum foetidum*) – відслонення та степи у степовій зоні;
- 54) рябчик руський (*Fritillaria ruthenica*) – луки, узлісся, відслонення на півдні лісостепової та півночі степової зон;
- 55) рястка Буше (*Ornithogalum bouscheanum*) – ліси, кам'яністі степи та відслонення;
- 56) сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*) – водойми;
- 57) скополія карніолійська (*Scopolia carniolica*) – широколистяні ліси в лісостеповій зоні;
- 58) смілка бузька (*Silene hypanica*) – відслонення кристалічних порід в степовій зоні;
- 59) сон великий (*Pulsatilla grandis*) – степи та узлісся в лісостеповій зоні;
- 60) сон чорніючий (*Pulsatilla nigricans*) – степи та відслонення;
- 61) тюльпан бузький (*Tulipa hypanica*) – відслонення кристалічних порід в основному в степовій зоні;
- 62) тюльпан Шренка (*Tulipa schrenkii*) – степи та відслонення у степовій зоні;
- 63) цибуля ведмежа (*Allium ursinum*) – широколистяні ліси в лісостеповій зоні;
- 64) цимбохазма дніпровська (*Cymboclasma borysthenica*) – відслонення та степи на змитих ґрунтах у пониззі Південного Бугу;
- 65) чина ряба (*Lathyrus laevigatus*) – широколистяні ліси в лісостеповій зоні;
- 66) шафран сітчастий (*Crocus reticulatus*) – степи, узлісся, діброви в лісостеповій і степовій зонах.

Усього є 87 видів судинних рослин, занесених хоча б до одного із чотирьох списків – Червоний список МСОП, Європейський Червоний список, Додаток 1 Бернської конвенції, Червона книга України.

Крім того, є давні знахідки наступних видів: зозулинець салеповий (*Orchis morio*), зозулинець обпалений (*Orchis ustulata*) росичка англійська (*Drosera anglica*), росичка середня (*Drosera intermedia*), траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa*), шолудивник королівський (*Pedicularis sceptrum-carolinum*) та ін.

Із видів лишайників, занесених до Червоної книги України, в долині Південного Бугу відзначені – лобарія легенеподібна (*Lobaria pulmonaria*), целокаулон степовий (*Coelocaulon steppae*), ласалія пухирчата (*Lasalia pustulata*) (перший вид – в лісостеповій зоні, два інших – в степовій). Серед "червонокнижних" грибів – леукогарик довгастокореневий (*Leucoagaricus macrorrhizus*).

Безпосередньо у межах Південно-Бузького меридіонального коридору, за даними польових досліджень та аналізу гербарних матеріалів, А. Куземко, О. Деркач та Г. Чорна, виявили наступні види рослин, які занесено до Червоної книги України:

1. *Allium ursinum*
2. *Astragalus setosulus*
3. *Betula borysthena*
4. *Bulbocodium vernum*
5. *Bulbocodium versicolor*
6. *Caragana scythica*
7. *Carex davalliana*
8. *Centaurea margaritacea*
9. *Cerasus klokovii*
10. *Chamaecytisus albus*
11. *Chamaecytisus blockianus*
12. *Corallorhiza trifida*
13. *Crocus reticulatus*
14. *Cymbocasma borysthena*
15. *Dactylorhiza incarnata*
16. *Dactylorhiza majalis*
17. *Dianthus hypanicus*
18. *Epipactis helleborine*
19. *Epipactis palustris*
20. *Epipactis purpurata*
21. *Fritillaria ruthenica*
22. *Galanthus nivalis*
23. *Genista scythica*
24. *Gymnadenia odoratissima*
25. *Gymnospermium odessanum*
26. *Iris pontica*
27. *Lilium martagon*
28. *Listera ovata*
29. *Lycopodium annotinum*
30. *Neottia nidus-avis*
31. *Nymphaea alba*
32. *Nymphoides peltata*
33. *Orchis coriophora*
34. *Orchis militaris*
35. *Orchis morio*
36. *Orchis palustris*
37. *Orchis picta*
38. *Orchis ustulata*
39. *Ornithogalum boucheanum*
40. *Platanthera bifolia*
41. *Platanthera chlorantha*
42. *Pulsatilla nigricans*
43. *Salvinia natans*
44. *Schoenus ferrugineus*
45. *Scopolia carniolica*
46. *Sedum borisovii*
47. *Stipa asperella*
48. *Stipa borysthena*
49. *Stipa capillata*
50. *Stipa dasiphylla*
51. *Stipa disjuncta*
52. *Stipa grafiana*
53. *Stipa granitica*
54. *Stipa joannis*
55. *Stipa lessingiana*
56. *Stipa pennata*
57. *Stipa tirsia*
58. *Stipa ucranika*
59. *Trapa natans*
60. *Traunsteinera globosa*
61. *Tulipa hypanica*

1.2 Риби

Південний Буг, особливо його нижня частина, протягом сторіч вважався однією з найбагатших на рибу річок. Рибальство було найважливішою галуззю всіх промислів низових козаків і поставляло їм найуживаніший продукт харчування й торгівлі, а ріка Буг вважалася одним з найкращих в Запорозжжі місць для рибної ловлі. В історичних джерелах є повідомлення й про основні види місцевих промислових риб. У Бузі, Інгулі, лимані, козаки ловили стерлядь (*Acipenser ruthenus*), севрюгу (*Acipenser stellatus*), білугу чорноморську (*Huso huso ponticus*), осетра російського (*Acipenser gueldenstaedtii*), сома європейського (*Silurus glanis*), ляща звичайного (*Abramis brama*), тараню (прохідна форма *Rutilus rutilus*) та річкову камбалу чорноморську (*Platichthys flesus luscus*). Але протягом ХХ ст. Південний Буг було перегороджено декількома греблями, які практично перетворили річку на низку водосховищ. Однією з перших було побудовано греблю біля с. Олександрівки, яка перекрила міграційні шляхи деяким видам осетрових, тарані, вирезуба причорноморського, шемаї чорноморсько-азовської (*Chalcalburnus chalcoides mento*) тощо, та майже залишила їх без природних нерестилищ. Створення водосховищ змінило гідрологічний режим річки, що привело до різкого скорочення чисельності реофільних видів, зокрема марени дніпровської (*Barbus barbus borysthenticus*) та вирезуба причорноморського (*Rutilus frisii frisii*). Схоже, що останній вид зник з Південного Бугу назавжди. Значний негативний вплив на рибні запаси річки обумовлено браконьєрством, яке набуло великих масштабів.

Південний Буг звичайно поділяють на три ділянки: верхню течію — від витоків до м. Вінниці, середню — від м. Вінниця до с. Олександрівки та нижню течію — від с. Олександрівки до гирла (м. Миколаїв).

Риbam середньої і верхньої течії Південного Бугу присвячено відносно невелика кількість публікацій, причому іхтіофауна цих ділянок вивчалася переважно ще у 30-ті роки ХХ ст. (Белінг, 1927, 1928; Е. С., 1929; Смерчинський, 1929; Сластененко, 1931; Юревич, 1933; Білий, 1933; Залевський, 1962, 1970). Зокрема, Ю. П. Сластененко (1931) нараховує для верхньої і середньої течії 28 видів риб, Н. Юревич (1933) у ставках Вінницької округи і Південному Бузі біля м. Вінниці та с. Губник виявив також 28 видів, але ці списки дещо відрізняються якісно і сумарно налічують 31 таксон. С. В. Залевський (1962, 1970) повідомляє лише про склад промислових риб та ще бичків невизначених видів. Таким чином, для верхньої течії Південного Бугу загалом відзначали 28 видів, для середньої — 39.

Згідно з сучасними даними, з урахуванням літературних джерел, на верхній течії Південного Бугу загалом виявлено 34 види і підвиди риб, причому два з них потребують підтвердження фактичним матеріалом, оскільки гольян озерний (*Proximus percnurus*) згадувався лише як компонент живлення судака звичайного (*Sander lucioperca*) у ставках (Полтавчук, 1965), а тупоносий бичок цуцик (*Proterorhinus marmoratus*), за усним повідомленням М. Кирпиченко (Белінг, 1937).

Останнім часом для верхньої течії на ділянці м. Вінниця — смт Летичів виявлено 4 види риб: колючку триголкову (*Gasterosteus aculeatus*), бичка кругляка (*Neogobius melanostomus*), бичка пісочника чорноморсько-азовського (*Neogobius fluviatilis fluviatilis*), бичка гонця (*Neogobius gymnotrachelus gymnotrachelus*) (Мовчан, Паньков, Рабцевич, 2002).

На середній течії Південного Бугу відзначено 44 види і підвиди риб, до числа яких увійшли нові знахідки, зроблені на ділянці ріки від смт Тиврів до с. Воробіївка: чебачок амурський (*Pseudorasbora parva*), багатоголкова колючка південна (*Pungitius platygaster platygaster*),

бичок губань (*Neogobius platyrostis*) (Мовчан, Паньков, Рабцевич, 2002), причому останній вид внесено до Червоної книги України (1994).

Основний видовий склад іхтіофауни ріки Південний Буг, відповідно до даних моніторингу в районі ландшафтного парку "Гранітно-Степове Побужжя", наступний: плітка звичайна (*Rutilus rutilus rutilus*), краснопірка звичайна (*Scardinius erythrophthalmus erythrophthalmus*), підуст звичайний (*Chondrostoma nasus nasus*), бистрянкa російська (*Alburnoides bipunctatus rossicus*), рибець звичайний (*Vimba vimba vimba*), плоскирка європейська (*Blicca bjoerkna*), лящ звичайний, білизна звичайна (*Aspius aspius aspius*), пічкур звичайний (*Gobio gobio gobio*), короп європейський (*Cyprinus carpio*), карась сріблястий (*Carassius auratus gibelio*), щипавка звичайна (*Cobitis taenia* s. l.), сом європейський (*Silurus glanis*), щука звичайна (*Esox lucius*), судак звичайний (*Sander lucioperca*), окунь звичайний (*Perca fluviatilis*), йорж звичайний (*Gymnocephalus cernuus*). Найпоширеніші види — плітка звичайна, карась сріблястий, короп європейський, сом європейський.

У нижній течії Південного Бугу та в Бузькому лимані до середини минулого століття були присутні 78 видів та підвидів риб (Амброз, 1956). Загалом, для нижньої течії річки зазначено більшість видів, що наведені у таблиці, а в лиман зрідка заходять ще такі види, як оселедець чорноморсько-азовський морський (*Alosa maeotica*), шпрот європейський (*Sprattus sprattus*), змієподібна морська голка чорноморська (*Nerophis ophidion teres*), калкан чорноморський (*Psetta maxima maeotica*) та деякі інші. Також для нижньої течії Південного Бугу А. І. Амброз (1956) вказує клепця європейського (*Abramis sapa*) та йоржа-носара (*Gymnocephalus acerinus*), що трапляються поодинокі. Зарегульовані ділянки Південного Бугу, де течія уповільнена, представлені прісноводними рибами лімнофільного комплексу, зокрема пліткою звичайною, краснопіркою звичайною, лином звичайним (*Tinca tinca*), гірчаком європейським (*Rhodeus amarus*), плоскиркою європейською, лящем звичайним, щукою звичайною, окунем звичайним та ін.

На сьогодні в Південному Бузі нараховується близько 70 видів риб (Додаток 1). Деякі види вже майже не зустрічаються, проте з'явилися чужорідні види, зокрема товстолобик білий амурський (*Hypophthalmichthys molitrix*), чебачок амурський, білий амур східноазіатський (*Ctenopharyngodon idella*), сонячна риба синьозяброва (*Lepomis gibbosus*) (Мовчан, 2005).

До рідкісних та зникаючих видів риб Південного Бугу належать — оселедець чорноморсько-азовський прохідний (*Alosa pontica*), ялець європейський (*Leuciscus leuciscus leuciscus*), бибирець звичайний (*Leuciscus borysthenticus*), бистрянкa російська, синець звичайний (*Abramis ballerus*), білизна звичайна, вусатий слиж європейський (*Barbatula barbatula*), бичок-кніповічія довгохвостий (*Knipowitschia longicaudata*), бичок сірман (*Neogobius syrman*), бичок-пуголовка зірчастий чорноморський (*Benthophilus stellatus stellatus*).

Ряд аборигенних видів риб майже не трапляються в уловах. Так, популяція вирезуба причорноморського катастрофічно зменшилась і вже не піддається навіть спробам штучного розведення. Даний вид має статус I категорії Червоної книги України (1994) ("зникаючі" — види, що знаходяться під загрозою зникнення). Серед інших червонокнижних видів слід відзначити марену дніпровську. В Дніпрі, завдяки якому цей вид отримав видову назву, його вже майже не залишилось через повністю зарегульований стік середньої та нижньої течії цієї великої ріки. Марена дніпровська є ендеміком і має статус II категорії ("вразливі" — види, які у найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії "зникаючих"). Після ретельних експедиційних досліджень в районі сіл Мигія — Семенівка можна впевнено стверджувати, що в цьому регіоні на теренах парку "Гранітно-степове Побужжя" марені дніпровській поки що вимирання не загрожує, популяція її знаходиться у відносно стабільному стані. Ці місця стали

одним з останніх притулків для даного виду. Шемая чорноморсько-азовська має статус IV категорії ("невизначені" — види, про які відомо, що вони належать до категорії "зникаючі", "вразливі" чи "рідкісні", однак достовірна інформація, яка б дозволяла визначити до якої із зазначених категорій вони належать, — відсутня).

Загалом популяція більшості видів іхтіофауни ріки Південний Буг зменшується чи перебуває у критичному стані. Останні роки підтвердили тенденцію до зменшення популяцій таких видів, як шемая чорноморсько-азовська, рибець звичайний, ялець європейський, білизна звичайна та навіть щука звичайна і судак звичайний. Відбувається зменшення вилову промислово цінних видів риби.

1.3 Амфібії та рептилії

Враховуючи значну протяжність Південно-Бузького коридору, його герпетофауна включає більшість видів земноводних і плазунів материкової України.

Клас Амфібії

Тритон звичайний (*Triturus vulgaris*)

Південно-Бузький екокоридор повністю входить до ареалу виду. На його півдні (в межах Степової зони) тритон звичайний рідкісний, на решті території коридору — це звичайний вид. Типовими стаціями *T. vulgaris* є заплавні ліси, луки, острови річкових естуаріїв, плавні, болота. Тритон звичайний занесено до списків регіональної охорони Миколаївської області.

Тритон гребінчатий (*Triturus cristatus*)

Південно-Бузький екокоридор повністю входить до ареалу виду. На його півдні (в межах степової зони) тритон гребінчатий рідкісний, але численний за попередній вид, на решті території коридору це звичайний елемент батрахофауни. Типовими стаціями *T. cristatus* є заплавні ліси, луки, острови річкових естуаріїв, плавні, болота. Тритон гребінчатий занесений до списків регіональної охорони Миколаївської області.

Кумка звичайна (*Bombina bombina*)

Ареал кумки звичайної повністю охоплює Південно-Бузький екокоридор. Кумки звичайні мешкають у різноманітних дрібних прісних заплавних і лісових водоймах. На більшості території екокоридору *Bombina bombina* залишається звичайним видом, але практично всюди, особливо на півдні, являє тенденцію до скорочення чисельності у зв'язку з руйнацією і забрудненням стацій. Вид занесено до охоронних списків Бернської конвенції (Додаток 2).

Часничниця звичайна (*Pelobates fuscus*)

Південно-Бузький екокоридор повністю входить до ареалу виду, на його території — це звичайні тварини. Часничниці пов'язані з біотопами, що характеризуються легкими ґрунтами (в т. ч. і рілля) та постійними водоймами. Вид занесено до охоронних списків Бернської конвенції (Додаток 2).

Ропуха звичайна (*Bufo bufo*)

Вид мешкає в північній частині коридору. У середній течії Південного Бугу (Лісостеп) *Bufo bufo* зустрічається спорадично, у Степу відсутня. Ропуха звичайна пов'язана із закритими (лісовими) біотопами. Південна межа розповсюдження — Савранський ліс.

Ропуха зелена (*Bufo viridis*)

Південно-Бузький екокоридор повністю входить до ареалу виду. В Україні зелені ропухи є одним з найчисленніших видів земноводних. *B. viridis* є найпластичнішим, а звідси й самим найевритопнішим видом батрахофауни України. Вид занесено до охоронних списків Бернської конвенції (Додаток 2).

Квакша звичайна (*Hyla arborea*)

Південно-Бузький екокоридор повністю входить до ареалу цього виду. Квакша звичайна — типовий представник фауни широколистяних лісів та заплавних біотопів. Вид занесено до охоронних списків Бернської конвенції (Додаток 2).

Жаба гостроморда (*Rana arvalis*)

Південно-Бузький екокоридор повністю входить до ареалу виду. На його півдні (в межах степової зони) жаба гостроморда — рідкісний вид. *Rana arvalis* — типовий представник фауни широколистяних лісів та заплавних біотопів. Вид занесено до охоронних списків Бернської конвенції (Додаток 2).

Жаба трав'яна (*Rana temporaria*)

Вид мешкає в північній частині коридору. У середній течії Південного Бугу (Лісостеп) зустрічається спорадично, у Степу практично відсутня. Жаба трав'яна пов'язана із закритими (лісовими) біотопами. Південна межа розповсюдження — Мигійський каньйон ("Гранітно-Степове Побужжя").

Комплекс європейських зелених жаб (*Rana esculenta* complex)

Ставкова й їстівна жаби — *R. lessonae* Cam. & *R. esculenta* (L.)

Зустрічаються коридором до межі між лісостеповою та степовою зонами. Звичайні види.

Озерна жаба (*Rana ridibunda*)

Південно-бузький екокоридор повністю входить до ареалу виду. В Україні зелені жаби є одним з найчисельніших видів земноводних.

Систематичне положення, походження та обсяги форм зелених жаб, що мешкають в Україні - *R. lessonae*, *R. esculenta*, *R. ridibunda* зараз дискутуються спеціалістами і потребують додаткового вивчення.

Клас Плазуни

Черпаха болотна (*Emys orbicularis*)

Південно-Бузький екокоридор повністю входить до ареалу виду. Чисельність, особливо в пониззі Південного Бугу і лиманах досить значна. Заселяє всі біляводні біотопи коридору. Вид занесено до охоронних списків Бернської конвенції (Додаток 2), рекомендовано до третього видання Червоної книги України.

Медяниця звичайна (*Anguis fragilis*)

Зустрічаються коридором до межі лісостепової та степової зон. *Anguis fragilis* пов'язана із закритими (лісовими) біотопами. Чисельність невисока. Південна межа розповсюдження коридором — Савранський ліс.

Ящірка зелена (*Lacerta viridis*)

Південно-Бузький екокоридор, крім крайнього півдня, повністю входить до ареалу виду. Ящірка зелена пов'язана зі схиловими місцевостями долини Південного Бугу, його приток, балочних систем. На території Регіонального ландшафтного парку (РЛП) "Гранітно-Степове Побужжя" мешкає найчисленніша з відомих популяція *Lacerta viridis* (до 1000 особин на 1 га). Вид занесено до охоронних списків Бернської конвенції (Додаток 2), до списків регіональної охорони Миколаївської області, рекомендовано до третього видання Червоної книги України.

Ящірка прудка (*Lacerta agilis*)

Південно-Бузький екокоридор повністю входить до ареалу виду. Найзвичайніша і найчисленніша ящірка регіону. Вид занесено до охоронних списків Бернської конвенції (Додаток 2), підвид *L. a. euxinica* — до списків регіональної охорони Миколаївської області.

Ящірка живородна (*Lacerta vivipara*)

Мешкає у північній частині екокоридору. *Lacerta vivipara* пов'язана з перезволоженими біотопами — болота, заливні луки тощо. Останніми роками вид фактично не вивчали.

Ящірка піщана (*Eremias arguta*)

Мешкає на півдні лісостепової та у степовій частинах екокоридору. Псамофіл. Північна межа розповсюдження у регіоні — Савранські піски. Вид занесено до охоронних списків Бернської конвенції (Додаток 2), до списків регіональної охорони Миколаївської області, рекомендовано до третього видання Червоної книги України.

Ящірка кримська (*Podarcis taurica*)

Мешкає на півдні коридору узбережжя Дніпровсько-Бузького лиману (Лупарево-Станіслав). Рідкісний для регіону вид, який занесений до списків регіональної охорони Миколаївської області.

Вуж звичайний (*Natrix natrix*)

Південно-Бузький екокоридор повністю входить до ареалу *Natrix natrix*. Звичайний вид.

Вуж водяний (*Natrix tessellata*)

Мешкає на півдні лісостепової та у степовій частинах екокоридору. Північна межа розповсюдження у регіоні — Савранські піски. Вид занесено до охоронних списків Бернської конвенції (Додаток 2).

Мідянка звичайна (*Coronella austriaca*)

Мідянка спорадично розповсюджена по всій території коридору. Мешканець широколистяних і байрачних лісів у комплексі з відслоненнями кристалічних порід, герпетофаг. Рідкісний вид. *Coronella austriaca* занесено до охоронних списків Бернської конвенції (Додаток 2), Червоної книги України. Вид потребує додаткового вивчення.

Жовтобрюх (*Coluber caspius*)

Мешкає у степовій частині екокоридору. Північна межа поширення — околиці м. Первомайська. Населяє залишки природного ландшафту. Вид занесено до охоронних списків Бернської конвенції (Додаток 2), Червоної книги України.

Лісовий полоз (*Elaphe longissima*)

Спорадично розповсюджений по всій території коридору. Мешканець широколистяних і байрачних лісів у комплексі з відслоненнями кристалічних порід. Рідкісний вид. Занесено до охоронних списків Бернської конвенції (Додаток 2), Червоної книги України.

Гадюка звичайна (*Vipera berus*)

Зустрічається на території коридору до межі лісостепової і степової зон. Тяжіє до закритих біотопів. Останні роки вид в регіоні фактично не вивчався.

Гадюка Нікольського (*Vipera Nikolskii*)

Зустрічається на території коридору до межі лісостепової і степової зон. Мешканець широколистяних лісів. Відзначений у савранському лісі. У абсолютній більшості джерел розглядається як єдине ціле з попереднім видом. Потребує додаткового вивчення. *V. Nikolskii* рекомендовано до третього видання Червоної книги України.

1.4 Птахи

Під час виконання проекту можливість проведення польових досліджень була дуже обмеженою, тому було використано матеріал, зібраний виконавцями у попередні роки, а також деякі літературні дані. Загальна характеристика орнітофауни стосується лише гніздового періоду. Перш за все це обумовлено тим, що у рамках проекту ми намагалися виявити найцінніші природні території, які розташовані уздовж Південного Бугу. Другою причиною такого обмеження було те, що Південний Буг для міграцій та зимівлі (перш за все птахів водно-болотного комплексу) не відіграє значної ролі, а наявні дані про орнітофауну цих сезонів дуже обмежені.

Усього на території Південно-Бузького екологічного коридору у гніздовий період відмічено 172 види птахів. Їх перелік, оцінка чисельності та охоронний статус наведено у Додатку 2. Деякі види, які не були зустрінуті нами під час досліджень, включено до таблиці на основі літературних даних.

Серед птахів водно-болотних біотопів до найчисленніших слід віднести пірникозу велику (*Podiceps cristatus*), чаплю сіру (*Ardea cinerea*), крижня (*Anas platyrhynchos*), чирянку велику (*Anas querquedula*), лиску (*Fulica atra*), мартину звичайного (*Larus ridibundus*), мартину жовтоногого (*Larus cachinnans*), крячка білощокого (*Chlidonias hybrida*), крячка чорного (*Chlidonias niger*), крячка річкового (*Sterna hirundo*). Серед менш численних видів можна назвати пірникозу малу (*Podiceps ruficollis*), пірникозу чорношию (*Podiceps nigricollis*), бугая (*Botaurus stellaris*), бугайчика (*Ixobrychus minutus*), квака (*Nycticorax nycticorax*), чепуру велику (*Egretta alba*), чепуру малу (*Egretta garzetta*), чаплю руду (*Ardea purpurea*), гуску сіру (*Anser anser*), лебідя-шипуну (*Cygnus olor*), нерозня (*Anas strepera*), попелюха (*Aythya ferina*), пастушка (*Rallus aquaticus*), погонича звичайного (*Porzana porzana*), погонича малого (*Porzana parva*), курочку водяну (*Gallinula chloropus*) тощо. У цих же біотопах зустрічаються і дрібні горобині, пов'язані з заростями прибережної рослинності (очеретом, осоками тощо), — очеретянка велика (*Acrocephalus arundinaceus*), очеретянка ставкова (*Acrocephalus scirpaceus*), очеретянка чагарникова (*Acrocephalus palustris*), очеретянка лучна (*Acrocephalus schoenobaenus*), кобилочка річкова (*Locustella fluviatilis*), вівсянка очеретяна (*Emberiza schoeniclus*), а також лунь очеретяний (*Circus aeruginosus*) та зозуля (*Cuculus canorus*). На узбережжі річки зустрічається набережник (*Actitis hypoleucos*).

На прибережних луках домінують трав'янка лучна (*Saxicola rubetra*), плиска біла (*Motacilla alba*) та плиска жовта (*Motacilla flava*). Також тут зустрічаються деркач (*Crex crex*), чайка

(*Vanellus vanellus*), коловодник звичайний (*Tringa totanus*), баранець звичайний (*Gallinago gallinago*), грицик великий (*Limosa limosa*), лунь лучний (*Circus pygargus*), сова болотяна (*Asio flammeus*), трав'янка чорноголова (*Saxicola torquata*), плиска жовтоголова (*Motacilla citreola*). У степових біотопах, які представлені у середній та нижній течії річки, мешкають просянки (*Emberiza calandra*), лежень (*Burhinus oedipnemus*).

Серед чагарникових заростів біля річки та на узліссях найчисленнішими є сорокопуд терновий (*Lanius collurio*), кропив'янка сіра (*Sylvia communis*), соловейко східний (*Luscinia luscinia*), зеленьок (*Chloris chloris*), вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella*), горобець польовий (*Passer montanus*), сорока (*Pica pica*). Крім цих видів зустрічаються синьошийка (*Luscinia svecica*), чикотень (*Turdus pilaris*), щиглик (*Carduelis carduelis*), коноплянка (*Acanthis cannabina*), чечевиця (*Carpodacus erythrinus*), вівсянка садова (*Emberiza hortulana*), куріпка сіра (*Perdix perdix*). Із сов тут мешкають сова вухата (*Asio otus*) та совка (*Otus scops*). На півдні у цих біотопах також мешкає фазан (*Phasianus colchicus*).

У лісових біотопах зустрічаються значна кількість різних видів, чисельність яких залежить від видового складу та віку деревостану. До найчисельніших видів птахів цієї групи біотопів належать зяблик (*Fringilla coelebs*), синиця велика (*Parus major*), синиця блакитна (*Parus caeruleus*), кропив'янка чорноголова (*Sylvia atricapilla*), вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collybita*), вівчарик жовтобровий (*Phylloscopus sibilatrix*), мухоловка строката (*Ficedula hypoleuca*), мухоловка білошия (*Ficedula albicollis*), вільшанка (*Erithacus rubecula*), дрізд співочий (*Turdus philomelos*), дрізд чорний (*Turdus merula*), вивільга (*Oriolus oriolus*), дятел звичайний (*Dendrocopos major*). Менш численними є припутень (*Columba palumbus*), голуб-синяк (*Columba oenas*), горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*), зозуля (*Cuculus canorus*), крутиголовка (*Jynx torquilla*), жовна сива (*Picus canus*), жовна чорна (*Dryocopus martius*), дятел середній (*Dendrocopos medius*), дятел малий (*Dendrocopos minor*), жайворонок лісовий (*Lullula arborea*), щеврик лісовий (*Anthus trivialis*), сойка (*Garrulus glandarius*), крук (*Corvus corax*), волове очко (*Troglodytes troglodytes*), берестянка звичайна (*Hippolais icterina*), кропив'янка рябогруда (*Sylvia nisoria*), кропив'янка садова (*Sylvia borin*), мухоловка сіра (*Muscicapa striata*), мухоловка мала (*Ficedula parva*), горихвістка звичайна (*Phoenicurus phoenicurus*), дрізд-омелюх (*Turdus viscivorus*), синиця-довгохвоста (*Aegithalos caudatus*), гаїчка болотяна (*Parus palustris*), гаїчка-пухляк (*Parus montanus*), синиця чубата (*Parus cristatus*), підкоршник звичайний (*Certhia familiaris*), костогриз (*Coccothraustes coccothraustes*). Більшість хижих птахів також гніздиться у лісах, хоча для полювання здебільшого користуються відкритими біотопами. Серед них слід назвати осоїда (*Pernis apivorus*), шуліку чорного (*Milvus migrans*), яструба великого (*Accipiter gentilis*), яструба малого (*Accipiter nisus*), канюка степового (*Buteo rufinus*), канюка звичайного (*Buteo buteo*), зміїда (*Circaetus gallicus*), орла-карлика (*Hieraaetus pennatus*), підорлика малого (*Aquila pomarina*), балабана (*Falco cherrug*), підсоколика великого (*Falco subbuteo*), боривітра звичайного (*Falco tinnunculus*).

На полях та узбіччях доріг мешкають посмітюхи (*Galerida cristata*), жайворонки польові (*Alauda arvensis*), перепілки (*Coturnix coturnix*), кам'янки звичайні (*Oenanthe oenanthe*).

У скельних та глинястих урвищах мешкають численні ластівки берегові (*Riparia riparia*), звичайними є рибалочки (*Alcedo atthis*) та бджолоїдки (*Merops apiaster*), трапляються одуд (*Upupa epops*) та сиворакша (*Coracias garrulus*). Рідкісним видом є пугач (*Bubo bubo*).

У межах населених пунктів гніздиться багато різних видів птахів. Перш за все це воронів — грак (*Corvus frugilegus*), галка (*Corvus monedula*), ворона сіра (*Corvus cornix*), сорока (*Pica pica*), а також голуб сизий (*Columba livia*), ластівка сільська (*Hirundo rustica*), ластівка міська (*Delichon urbica*), горобець хатній (*Passer domesticus*) та шпак звичайний (*Sturnus vulgaris*).

До синантропних видів також належать лелека білий (*Ciconia ciconia*), серпокрилець чорний (*Apus apus*), дятел сирійський (*Dendrocopos syriacus*), сич хатній (*Athene noctua*), горлиця садова (*Streptopelia decaocto*), горихвістка чорна (*Phoenicurus ochruros*), щедрик (*Serinus serinus*).

Зі 172 видів птахів, які відзначені на території Південно-Бузького коридору у гніздовий період, 12 занесено до Червоної книги України: лелека чорний, чернь білоока, скопа, канюк степовий, зміїд, орел-карлик, підорлик малий, балабан, лежень, кулик-сорока, пугач, сорокопуд сирій. З них лише лелека чорний, канюк степовий, зміїд, орел-карлик, підорлик малий, балабан та лежень можна віднести до видів, які дійсно гніздяться в межах екологічного коридору. Для черні білоокої, скопи, кулика-сороки достовірні дані щодо сучасного гніздування відсутні. Пугач був знайдений на скелях вище м. Південно-Українська, але підтвердження гніздування також немає. Сорокопуда сірого було виявлено на початку вересня 2006 р. у долині Південного Бугу, на території Хмельницької області. Гніздування його тут також мало ймовірно, хоча знахідка досить незвична, тому що сорокопуд з'являється у цьому регіоні під час зимівлі.

До видів, які занесені до Європейського Червоного списку та Міжнародної Червоної книги належать лише чернь білоока та деркач. Гніздування першого з видів, як вже згадувалося, мало ймовірно, другий ще досить поширений на гніздуванні майже вздовж усього Південного Бугу. Мало не всі види птахів, які мешкають на території екологічного коридору, занесено до списків Бернської конвенції (Додаток 2 — 120 видів, Додаток 3 — 46 видів). Крім цього, значну кількість видів також занесено до списків Бонської конвенції, АЕВА, СІТЕС.

1.5 Ссавці

Огляд фауни ссавців заплави р. Південний Буг та прилеглих територій Хмельницької, Вінницької, Кіровоградської, Миколаївської та Одеської областей проведено на базі аналізу літературних джерел, колекцій зоологічних музеїв Київського національного університету ім. Тараса Шевченка та Національного науково-природничого музею НАН України, опитування фахівців, а також власних досліджень. Дрібні ссавці відловлювалися плашками Геро та живопастками за стандартною методикою. Наявність інших тварин виявляли візуальними спостереженнями та за слідами життєдіяльності.

Південний Буг перетинає дві ландшафтні зони правобережної України (лісостепову і степову), межу яких можна умовно провести по лінії Тираспіль-Первомайськ-Новоукраїнка. Цим обумовлюється різноманіття фауни ссавців і особливості поширення окремих її представників. Теріофауна басейну р. Південний Буг нараховує принаймні 60 видів (Додаток 3).

Комахоїдні — 8 видів. Звичайний кріт (*Talpa europaea*), білочеревий їжак (*Erinaceus concolor*) та білозубка мала (*Crocidura suaveolens*) — звичайні нечисленні види. Поширення крота в регіоні обмежене лісостеповою зоною. Бурозубка звичайна (*Sorex araneus*) — звичайний, місцями численний вид, бурозубка мала (*Sorex minutus*) — нечисленний вид. Кутора звичайна (*Neomys fodiens*) — нечисленний вид, поширення якого обмежене лісостеповою зоною. Відловлювалась в околицях міст Вінниці та Хмельницького. З літературних джерел відомо, що у верхній течії р. Південний Буг зустрічався "червонокнижний" представник комахоїдних - кутора мала (*Neomys anomalus*). На жаль, за останні 30 років немає відомостей щодо відловів представників цього виду на території регіону дослідження. Ще один рідкісний вид комахоїдних, білозубка білочерева (*Crocidura leucodon*), яка має зустрічатися на території Вінницької та Хмельницької областей, є кандидатом до нової редакції Червоної книги України (ЧКУ). Сучасні дані щодо поширення та чисельності виду в регіоні відсутні.

Кажани — найменш вивчена група ссавців регіону. Достеменно відомо про перебування в басейні Південного Бугу 10 видів: вуханя бурого (*Plecotus auritus*), лилика пізнього (*Eptesicus*

serotinus), нічниці водяної (*Myotis daubentoni*), вечірниця дозірної (*Nyctalus noctula*), вечірниця малої (*Nyctalus leisleri*), нетопира лісового (*Pipistrellus nathusii*), нічниці Наттерера (*Myotis nattereri*), нічниці вусатої (*Myotis mystacinus*), нетопира-карлика (*Pipistrellus pipistrellus*) і лилика двоколірного (*Vespertilio murinus*). Ареалогічно очікується мешкання рідкісного виду — нічниці довговухої (*Myotis bechsteini*), виявленої в межиріччі Південного Бугу і Дністра та нічниці Брандта (*Myotis brandti*), знайденої в штольнях в окол. с. Хмельницької області.

Хижі — принаймні 13 видів. Найчисленніші — лисиця (*V. vulpes*), єнотовидний собака (*Nyctereutes procyonoides*), тхір чорний (*Putorius putorius*), куниця кам'яна (*Martes foina*), ласка (*Mustela nivalis*). Тхір чорний і куниця кам'яна нерідко зустрічаються в населених пунктах. У верхів'ях річки звичайною є куниця лісова (*Martes martes*). Горностаї (*Mustela erminea*), видра (*Lutra lutra*), тхір степовий (*Mustela eversmannii*) та перегузня (*Vormela peregusna*) — рідкісні види регіону. Останні 4 види занесено до Червоної книги України (1994). Щодо ще одного "червонокнижного" виду — борсука (*Meles meles*) — протягом останніх десятиріч зафіксовано зростання його чисельності на території Вінницької, Хмельницької та півночі Одеської областей. Проте у Миколаївській області цей вид дуже нечисленний, що пов'язано з відсутністю придатних біотопів у степовій зоні. Вовк (*Canis lupus*) — окремі особини зрідка заходять у заплаву. До проникнення в регіон норки американської (*Mustela vison*), що була акліматизована в Європі у середині ХХ ст., в басейні Південного Бугу мешкала норка європейська (*Mustela lutreola*).

Зайцеподібні — 2 види: заєць-русак (*Lepus europaeus*) — звичайний вид лісостепової зони досліджуваного регіону та кролик дикий (*Oryctolagus cuniculus*), відзначений на півдні Миколаївської області.

Гризуни — принаймні 26 видів. Бобер річковий (*Castor fiber*) — вид переважно лісостепової зони, але зустрічається і в степовій зоні по заплавах річок. Білка звичайна (*Sciurus vulgaris*) — вид, що населяє лісостепову зону регіону. Найзвичайніші види серед мишей — лісова (*Sylvaemus sylvaticus*) і мала (*S. uralensis*). Звичайні, але нечисленні лісові види — миша жовтогорла (*S. tauricus*), миша польова (*Apodemus agrarius*), миша-крихітка (*Micromys minutus*). У весняно-осінній період у заплаві живуть синантропні види — пацюк сірий (*Rattus norvegicus*) і миша хатня (*Mus musculus*), що на зиму вселяються в помешкання людини. Миша курганцева (*Mus spicilegus*) — переважно перебуває на степових ділянках досліджуваного регіону. Хом'як звичайний (*Cricetus cricetus*) — нечисленний мешканець сільгоспугідь, розташованих у заплаві. Сучасний стан популяції цього виду (що охороняється Бернською конвенцією, Додаток 2) невивчений. Ондатра (*Ondatra zibethicus*) і нориця водяна (*Arvicola terrestris*) — звичайні види. Нориця-економка (*Microtus oeconomus*) — нечисленний вид, представники якого зустрічалися в окол. Староконстантинова Хмельницької обл. По лісостеповій зоні пролягає південна межа поширення цього лісового виду. Нориця підземна (*Microtus subterraneus*) — нечисленний вид. У досліджуваному регіоні перебуває 2 види-двійники нориць сірих: нориця східноєвропейська (*M. rossiaemeridionalis*) та нориця звичайна (*M. arvalis*). Нориця руда (*Clethrionomys glareolus*) — найчисленніший мешканець деревинно-чагарникових заростей верхньої течії Південного Бугу, типовий представник лісових угруповань. Зустрічається і серед трав'янистої рослинності та чагарників заплави. Сліпак подільський (*Spalax zemni*) — рідкісний "червонокнижний" вид. Поширений в правобережній частині лісостепової зони України. Окремі особини можуть проникати в заплаву з плакорних ділянок на території Вінницької та на півночі Миколаївської областей. В Одеській області зустрічається ще один "червонокнижний" вид — сліпак білозубий (*Nannospalax leucodon*). Його знахідки можливі на правому березі у нижній течії Південного Бугу. Ховрах подільський (*Spermophilus odessanus*)

тримається непридатних земель з кам'янисто-вапняковим підґрунтям. Виявлений у Хмельницькій області, Тульчинському р-ні Вінницької обл. та Миколаївській області. Раніше в Тульчинському р-ні, окол. Жмеринки та Могильов-Подільського зустрічався також ховрах європейський (*Spermophilus citellus*). На початку ХХ ст. на півдні Миколаївській області були зафіксовані окремі поселення тушкана великого (*Allactaga jaculus*). Мишівка степова (*Sicista subtilis*) — рідкісний вид регіону, занесений у ЧКУ (1994). За давніми даними, на лісостепових ділянках Хмельницької та Вінницької областей зустрічалась мишівка лісова (*Sicista betulina*), але нових даних про цього рідкісного ссавця — кандидата до нового видання ЧКУ ми не маємо. Хом'ячок сірий (*Cricetulus migratorius*) — рідкісний вид, що зустрічається переважно на степових ділянках, але реєструвався також в лісостеповій зоні, зокрема Вінницької області.

У басейні Південного Бугу, за літературними даними, мешкають всі 3 види вовчків фауни України. Найзвичайніший — вовчок горішковий (*Muscardinus avellanarius*). Вовчок сірий (*Myoxus glis*) та лісовий (*Driomys nitedula*) — рідкісніші. Всі вовчки — типові представники лісостепової зони, тісно пов'язані з широколистяними лісами та садками, знаходяться під охороною Бернської конвенції.

Ратичні — 2 види. Козуля європейська (*Capreolus capreolus*) — найчисленніший вид ратичних. Кабан (*Sus scrofa*) — вид, що зустрічається переважно у лісостеповій зоні досліджуваного регіону. Найзвичайніший у Вінницькій області. Окремі особини заходять у заплаву.

За матеріалами давніх досліджень, найбільше видове різноманіття дрібних ссавців у басейні Південного Бугу було виявлене в окол. м. Вінниці (с. Якушинці), окол. Флорине (Бершадського р-ну, що на р. Дохна, притоці Південного Бугу), в окол. Вапнярки та Стефанівки, а також в окол. Староконстантинова та Красилова (на р. Случ, Хмельницька обл.).

Сучасні дослідження фауни ссавців (зокрема кажанів та хижих) на Південному Бузі проводилися переважно на території НПП "Гранитно-Степове Побужжя".

Взагалі на ссавців заплави прямо і опосередковано може негативно впливати багато факторів: осушення і розорювання прилеглих до заплави ділянок, надмірний випас худоби, скидання побутових і промислових відходів, випалювання очерету, рекреаційне навантаження та безпосереднє винищення "видів-шкідників", рибне і мисливське бракон'єрство.

Найактуальнішим у регіоні є дослідження сучасного стану популяцій та поширення рідкісних видів кажанів, комахоїдних, гризунів та хижих: як "червонокнижних" (*Myotis nattereri*, *Nyctalus leisleri*, *Mustela eversmannii*, *Vormela peregusna*, *Mustela erminea*, *Lutra lutra*, *Meles meles*, *Spalax zemni*, *Neomys anomalus*, *Sicista subtilis*), так і кандидатів у червоний список (*Myotis mystacinus*, *Vespertillio murinus*, *Crocidura leucodon*, *Spermophilus odessanus*, *Cricetus cricetus*), а також рідкісних для регіону видів, що охороняються Бернською конвенцією (*Microtus oeconomus*, *Muscardinus avellanarius*, *Driomys nitedula*). Нагальною проблемою є виявлення та збереження місць мешкання таких видів, як на типово степових ділянках, так і в заплаві, а також запобігання безпосереднього винищення вразливих видів та подальшої деградації природних біотопів внаслідок діяльності людини.

2. Об'єкти природно-заповідного фонду

У результаті аналізу наявних даних, у долині р. Південний Буг та на прилеглій території (до 5–7 км від річки) було виявлено 162 об'єкти природно-заповідного фонду, які належать до різних охоронних категорій – регіональні ландшафтні парки, загальнодержавні та місцеві заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Враховуючи те, що незначні за площею об'єкти природно-заповідного фонду не можуть відігравати відповідної ролі в екологічній мережі, для цілей проекту було вибрано 96, розміри яких перевищують 10 га. Площа більшості об'єктів варіює в межах 10–200 га, однак найбільший з них – Савранський ліс – має площу 8397 га. Всі об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) нанесено на ГІС-мапу. Загальний перелік та характеристика об'єктів, чий розмір перевищує 10 га, наведено у Додатку 4.

3. Ключові території Південно-Бузького екокоридору

На основі матеріалів щодо об'єктів природно-заповідного фонду, аналізу даних по видах Червоної книги України та за результатами польових досліджень, у межах майбутнього Південно-Бузького екологічного коридору було виділено 50 ключових територій, які важливі для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття та забезпечення сполучної функції екологічного коридору. Обсяг даних по ключових територіях, на жаль, дуже різний, тому їх описи значною мірою відрізняються за розмірами. Деякі з них, наприклад, такі як регіональний ландшафтний парк "Гранітно-Степове Побужжя", де проводилися багаторічні дослідження, мають дуже детальну характеристику, у той час як для значної кількості інших об'єктів наявні дані дуже обмежені.

Хмельницька область

1. "Бубнівське"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: в його складі: гідрологічний заказник "Бубнівський" – 40 га та лісовий заказник "Бубнівський ліс" – 130 га.

Розташування: поблизу сіл Бубнівка та Наркевичи, Волочиського р-ну.

Площа: майже 300 га.

Характеристика: Рослинність заплавної торфового болота представлена повітряно-водними та трав'яно-болотними фітоценозами класу Phragmito-Magnocaricetea. Екосистеми болота мають велике значення як середовища існування водно-болотної фауни. Рослинність лісового заказника представлена грабово-дубовими фітоценозами класу Quercus-Fagetea, рослинний покрив яких складається з типових неморальних видів. У травостой зустрічається ряд видів, занесених до Червоної книги України: *Lilium martagon*, *Epipactis helleborine*, *Cephalanthera damasonium*. Орнітофауна представлена типовими видами водно-болотного та лісового комплексів. З рідкісних видів ссавців зустрічається *Meles meles*.

2. "Чорний острів"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: не має.

Розташування: між селами Захарівці та Чорний Острів.

Площа: 70 га.

Характеристика: Більша частина заплави Південного Бугу в межах ядра – угруповання класу Phragmito-Magnocaricetea. Це переважно невеликі за площею (шириною 500–1000 м) високотравні староруслові болота, утворені *Phragmites australis*, *Typha angustifolia*, *Glyceria maxima*, фрагментарно *Scirpus lacustris*. Ділянки боліт, що межують з деградованими внаслідок надмірного випасу луками, зайняті угрупованнями *Acorus calamus*. Крупноосокові угруповання порядку Magnocaricetalia представлені лише фрагментарно. На мілководдях рибо-розплідних ставків формуються угруповання порядку Oenanthetalia aquaticae (клас Phragmito-Magnocaricetea) та союзу Nymphaeion albae (клас Potametea). Останній союз репрезентований угрупованнями з домінуванням *Nymphoides peltata*. На плесі заплавної водойми

домінують *Nymphaea alba* і *Nuphar lutea*, на евтрофованих ділянках мілководь *Ceratophyllum demersum*, *Lemna minor*, *L. gibba*.

В заплаві представлені також фрагменти угруповань класів Isoto-Nanojuncetea, Alnetea glutinosae (союз Salicion cinereae), Galio-Urticetea (порядок Calystegietalia sepium), Plantaginetea majoris (порядок Agrostietalia stoloniferae).

Про представленість у минулому угруповань класу Molinio-Arrhenatheretea свідчать знахідки *Bellis perennis*, *Carum carvi*, *Centaurea jacea*.

Рідкісні види флори: Занесено до Червоної книги України: *Nymphoides peltata*, *Trapa natans*, *Salvinia natans*. Регіонально рідкісні: *Nymphaea alba*, *Cicuta virosa*, *Lemna gibba*, *Wolffia arrhiza*.

3. "Грузевицьке"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: до складу ядра входять гідрологічний заказник Грузевицький (324 га) та лісовий заказник Осташки (222 га).

Розташування: між селами Марьянівка, Грузевиця та Олешин.

Площа: майже 800 га.

Характеристика: Торф'яне болото та колишні торф'яні кар'єри, зарості водно-болотної рослинності, яка представлена угрупованнями класу Phragmito-Magnocaricetea за участю *Phragmites australis*, *Typha angustifolia*, *Glyceria maxima*. У водоймах формуються угруповання водної рослинності класів Lemnetae і Potametea, останні переважно за участю *Nymphaea alba* і *Nuphar lutea*. Лісова рослинність представлена типовими фітоценозами класу Quercio-Fagetea.

4. "Давидковецьке"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: лісовий заказник "Давидковецький".

Розташування: Хмельницьке лісництво, кв. 28–34.

Площа: 506 га.

Характеристика: Лісовий масив, в якому переважають високопродуктивні насадження дубу черешчатого. Їх рослинний покрив представлений угрупованнями класу Quercio-Fagetea за участю типових неморальних видів. Орнітофауна представлена значним набором видів лісового комплексу.

5. "Ярославське"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: частина території ядра має статус орнітологічного заказника ("Ярославський", 990 га).

Розташування: між селами Ярославка та Митківці Летичівського р-ну

Площа: майже 2000 га.

Характеристика: Рослинний покрив водойм представлений фітоценозами класів Lemnetae і Potametea. Берега водойм представлені угрупованнями повітряно-водної рослинності класу Phragmito-Magnocaricetea (порядок Phragmitetalia) за участю очерету звичайного (*Phragmites australis*) та осок. Досить значні площі зайняті заплавами справжніми та болотистими луками (угруповання класу Molinio-Arrhenatheretea). Гніздова орнітофауна представлена птахами водно-болотного комплексу, серед яких слід віділити *Anser anser* (майже 15 пар).

6. "Меджибожсько-Летичевське"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: більшу частину території ядра займають гідрологічний заказник "Башта" (250 га) та орнітологічний заказник "Щедрінський" (1150 га).

Розташування: між смт Меджибіж та смт Летичів.

Площа: майже 1500 га.

Характеристика: На відрізьку між смт Меджибіж і с. Ставниця та гирлом р. Бужок рослинний покрив по берегах русла Пд. Бугу та стариць представлено типовими угрупованнями класу Phragmito-Magnocaricetea, утвореними *Glyceria maxima*, *Phragmites australis*, *Typha angustifolia*. Водна рослинність стариць Пд. Бугу представлена угрупованнями класів Potametea та Lemnetea з домінуванням *Nymphaea alba*, *Nuphar lutea*, *Ceratophyllum demersum*, *Lemna minor*, *Utricularia vulgaris*. В евтрофованих водоймах риборозплідних ставків із періодичним викошуванням земноводної рослинності (*Typha*, *Phragmites*) домінує *Nymphoides peltata*.

На трансформованих внаслідок випасу заплавних луках суттєва участь у травостой *Potentilla anserina*, *Trifolium repens*, *Ranunculus repens*, *Cirsium arvense*. В заплаві зустрічаються фрагменти угруповань з домінуванням *Agrostis stolonifera* за участю *Ysimachia nummularia*, *Bellis perennis*, *Mentha arvensis*.

Під муром фортеці смт Меджибожа зарості *Lycium barbatum*, *Polygonum sachaliense*.

Рідкісні види флори: Занесено до Червоної книги України: *Nymphoides peltata*, *Schoenus ferrugineus*, *Epipactis palustris*, *Dactylorhiza majalis*. Регіонально рідкісні: *Nymphaea alba*, *Carex hordeistichos*.

На ділянці від с. Головчинці до с. Ставниця відзначено евтрофні заплавні болота з високою видовою та ценотичним різноманіттям. Рослинність класу Phragmito-Magnocaricetea (*Glycerietum maximae*, *Typhaetum latifoliae*, *Caricetum acutiformis*, *Caricetum lasiocarpae*, *Caricetum vesicariae*, *Caricetum gracilis*). Крім угруповань кореневищних осонок представлено ценози купиноутворюючих (*Carex elata*, *Carex appropinquata*). Водна рослинність стариць Пд. Бугу представлена угрупованнями з домінуванням *Nymphaea alba*, *N. candida*, *Nuphar lutea*, *Stratiotes aloides*, *Elodea canadensis*, *Wolffia arrhiza*, в мочажинах осокових боліт — *Utricularia minor* та гіпнового моху *Drepanocladus aduncus*. Про незначне засолення частини екотопів заплави свідчить зростання *Cirsium rivulare*, *Blysmus compressus*, *Triglochin palustre*. На сухих схилах між болотами відзначено фрагменти угруповань *Nardus stricta*.

Рідкісні види флори: Занесено до Червоної книги України: *Dactylorhiza majalis*. Регіонально рідкісні: *Carex lasiocarpa*, *Thelypteris palustris*, *Comarum palustre*, *Ranunculus lingua*, *Hottonia palustris*, *Sparganium minimum*, *Pedicularis palustris*, *Parnassia palustris*, *Menyanthes trifoliata*, *Wolffia arrhiza*, *Utricularia minor*.

На нижній ділянці ядра, у гирловій частині р. Вовк, рослинність представлена ценозами класів Phragmito-Magnocaricetea (*Glycerietum maximae*, *Phragmitetum communis*, *Typhaetum angustifoliae*); *Potametea* (*Nupharetum luteae*, *Elodeetum canadensis*, *Ceratophylletum demersi*). Рідкісні види флори представлені, занесеним до Червоної книги України *Nymphoides peltata*, та регіонально рідкісними — *Hippuris vulgaris*, *Lemna gibba*.

7. "Новоко́нстанти́нівське"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: не має.

Розташування: між селами Новоко́нстанти́нів та Нова Сія́вка.

Площа: майже 300 га.

Характеристика: Ландшафтна різноманітність ділянки обумовлює багатство та різноманіття її рослинного покриву. На кам'янистих відслоненнях відзначено угруповання класу Sedo-Scleranthetea, сформовані типовими видами петрофітних ценозів. На схилах долини поширені степові ценози класу Festuco-Brometea та зарості ксерофітних чагарників класу Rhamno-Prunetea.

Винніцька область

8. "Чудині́вське"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: частину території ядра займає заповідне урочище "Березнянський ліс" (34 га).

Розташування: між селами Думенки, Чудинівці та Березна.

Площа: майже 500 га.

Характеристика: На терасі правого берегу знаходиться лісовий масив (Березнянське лісництво). Лісова рослинність представлена дубово-грабовими лісами (угруповання класу Quercus-Fagetea) з домінуванням у підліску клену польового (*Acer campestre*), бруслини європейської (*Euonymus europaea*) та бородавчастої (*E. verrucosa*), а у трав'яно-чагарничковому ярусі – підмареннику запашного (*Galium odoratum*), зірочника ланцетовидного (*Stellaria holostea*), яглиці звичайної (*Aegopodium podagraria*), копитняку європейського (*Asarum europaeum*) тощо. Лісові угруповання є малопорушеними і типовими для регіону.

Рослинність заплави Південного Бугу представлена дуже збитими пасовищами (угруповання класу Plantaginea majoris). Цікавими у флористичному відношенні є кам'яністі відслонення по схилам долини, у затінених щілинах яких формуються угруповання класу Asplenieta trichomanes за участю аспленію волосовидного (*Asplenium trichomanes*), аспленію північного (*Asplenium septentrionale*), пухирнику ламкого (*Cystopteris fragilis*), а на освітлених полицях з незначним шаром піщаного ґрунту – класу Sedo-Scleranthetea за участю очитку їдкового (*Sedum acre*), гребельок звичайних (*Erodium cicutarium*), віскарії звичайної (*Viscaria vulgaris*), приворотеню напівзарубчастого (*Alchemilla subcrenata*).

Рідкісні види флори: Занесені до Червоної книги України: гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata*). Регіонально-рідкісні: арум Бессера (*Arum besseranum*), барвінок малий (*Vinca minor*), аспленій волосовидний (*Asplenium trichomanes*), аспленій північний (*Asplenium septentrionale*), приворотень напівзарубчастий (*Alchemilla subcrenata*).

9. "Голодське"

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: частину території ядра займають пам'ятка природи "Боровий" (57 га) та заказник "Хмільницька дача" (50 га).

Розташування: між смт Хмільник та селами Кожухів і Журавне.

Площа: майже 3,2 тис. га.

Характеристика: Лісова рослинність поширена на терасі правого берега Південного Бугу (Хмільницьке лісництво) і представлена відносно добре збереженими грабово-дубовими угрупованнями (клас *Quercus-Fagetea*) зі значною участю в деревостані *Acer platanoides*, домінуванням у підліску *Euonymus verrucosa*, *Sambucus nigra*, а у трав'яно-чагарничковому ярусі *Galim odoratum*, *Aegopodium podagraria*, *Asarum europaeum*, *Allium ursinum*, *Dentaria bulbifera*.

У заплаві Південного Бугу, зокрема на території Сандрацького водосховища, поширені значні за площами водно-болотні угіддя. Повітряно-водна рослинність, ценози якої поширені по берегах водосховища, представлена угрупованнями класу *Phragmito-Magnocaricetea*, що утворені *Acorus calamus*, *Glyceria maxima*, *Typha angustifolia*, *Carex acuta*. Рослинність заплави представлена деградованими луками (угруповання класу *Plantaginetea majoris*) за участю *Plantago major*, *Polygonum aviculare*, *Poa annua*, *Agrostis stolonifera* з фрагментами псамофітної рослинності класу *Sedo-Scleranthetea*, у складі яких відзначені *Scleranthus perennis*, *Hieracium pilosella*, *Herniaria polygama*, *Bellis perennis*, *Sedum acre*, *Luzula campestris*. На островах водосховища формуються угруповання класів *Phragmito-Magnocaricetea* (у деяких випадках перехідні до класів *Scheuchzerio-Caricetea fuscae* і *Molinio-Arrhenatheretea*), утворені *Carex limosa*, *Carex flacca*, *Carex acuta*, *Carex vesicaria*, *Phragmites australis*, *Typha angustifolia*, *Deschampsia caespitosa*.

Водно-болотні угіддя є місцями поселення водоплавних птахів (лебідь-шипун, лисуха, водні курочки, широконоська, крижень, нирок червоноголовий, баклан, бугай, чаплі: біла велика, мала, сіра, руда), а також ссавців (бобер, видра, ондатра).

Рідкісні види флори: Занесені до Червоної книги України: *Allium ursinum*, *Dactylorhiza incarnata*, *Epipactis purpurata*, *Listera ovata*, *Neottia nidus-avis*, *Platanthera bifolia*, *Scopolia carniolica*. Регіонально-рідкісні: *Arum besseranum* (у лісах), *Carex flacca*; *Carex limosa* (обидві осоки на островах водосховища).

10. "Уладівське"

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: не має.

Розташування: між селами Уладівка, Іванів та Пеньківка.

Площа: майже 2,2 тис. га.

Характеристика: Природні корінні дубові ліси на терасі правого берега представлені угрупованнями класу *Quercus-Fagetea*, у трав'яному ярусі яких відзначені типові для таких угруповань *Asperula odorata*, *Dentaria bulbifera*, *Galeobdolon luteum*, *Asarum europaeum*, *Carex sylvatica*, *Paris quadrifolia*, *Polygonatum odoratum*, *Polygonatum latifolium*, добре виражена синюзія весняних ефемероїдів за участю *Isopyrum thalictroides*, *Anemone ranunculoides*, *Corydalis cava*, *Corydalis halleri*.

Лучна рослинність заплави представлена угрупованнями класу *Molinio-Arrhenatheretea* з переважанням *Festuca pratensis*, які зазнають значного впливу випасання та сінокосіння. На

дещо знижених ділянках, де, очевидно, має місце незначне вторинне засолення субстрату, формуються угруповання за участю *Carex distans*, *Alopecurus arundinaceus*, на глибших зниженнях мікрорельєфу — фітоценози класу Phragmito-Magnocaricetea з переважанням *Carex vesicaria*, *Carex riparia*, *Carex melanostachia*, *Carex acuta*, *Glyceria maxima* і *Carex nigra*. По берегах заплавної водойми та у руслі каналу — угруповання *Typha latifolia*, *Oenanthe aquatica*, *Batrachium foeniculaceum*.

Рідкісні види флори: Занесені до Червоної книги України: *Listera ovata*, *Scopolia carniolica* (нашими дослідженнями не виявлений, можливо, місцезнаходження зникло внаслідок минулорічної суцільної рубки). Регіонально рідкісні: *Gladiolus imbricatus*, *Pyrola minor*, *Potentilla alba*; *Laserpitium latifolium*; *Carex buekii*.

11. "Калинівське"

Статус в екомережі: природне ядро національного значення.

Заповідний статус: частину території ядра займають заказники "Сосновий бір" (17 га) та "Буго-Деснянський" (1073 га).

Розташування: між с. Гущинці, смт Калиніка та с. Стадниця.

Площа: майже 6,4 тис. га.

Характеристика: Лісова рослинність представлена на більшості території урочища угрупованнями так званих світлих барвистих дібров, синтаксономічний статус яких досі залишається остаточно нез'ясованим. Попередньо вони віднесені до класу Quercetea rubescenti-petraeae (ас. Potentillo albae-Quercetum). Ці угруповання відзначаються високим ступенем флористичного різноманіття (до 50 видів на ділянці). Деревний ярус складений дубом звичайним (*Quercus robur*) зімкнутістю 0,5–0,7. У підліску переважають *Rubus saxatilis*, *Frangula alnus*, *Pyrus communis*, *Acer tataricum*. За три роки наших спостережень значно зростає у підліску роль підросту грабу (*Carpinus betulus*). Це призводить до зміни структури угруповань, зокрема зменшується освітленість, що призводить до випадіння зі складу ценозу цілого ряду світлолюбних представників трав'яного покриву. Серед останніх найвищим проективним покриттям відзначаються: *Carex pallescens*, *Cruciata glabra*, *Majanthemum bifolium*, *Pteridium aquilinum*, *Dryopteris filix-mas*, *Pyrola minor*, *Fragaria vesca*, *Asarum europaeum*, *Clematis recta*. У пониженнях рельєфу поширені болота-блюдця, рослинність яких представлена мохово-осоковими угрупованнями класів Phragmito-Magnocaricetea і Scheuchzerio-Caricetea fuscae зі значною участю представників сфагнових мохів та осок, зокрема рідкісних у регіоні *Carex elongata*, *C. atherodes*. В урочищі "Башмак" поширені угруповання сучодільних лук та пустищ. Луки представлені угрупованнями класу Molinio-Arrhenatheretea, союзів Cynosurion cristati та Deschampsion з переважанням *Agrostis tenuis*, *Anthoxanthum odoratum*, *Cynosurus cristatus*, *Deschampsia caespitosa*, *Juncus effusus*. У Буго-Деснянському урочищі поширені угруповання вологих лук союзу Filipendulion за участю *Cirsium rivulare*, *Holcus lanatus*, *Filipendula denudata*, *Verathrum lobelianum*. Пустищна рослинність представлена угрупованнями класу Nardo-Callunetea з участю *Nardus stricta*, *Calluna vulgaris*, *Sieglingia decumbens*. На терасі та в заплаві Південного Бугу на незначних за розміром відслоненнях гранітів поширені піонерні угруповання класу Sedo-Scleranthetea за участю *Sedum sexangulare*, *Sedum acre*, *Thymus serpyllum*, моху *Polytrichum piliferum*. У водоймах урочища поширені угруповання класу Potametea, зокрема порядку Callitricho-Batrachietalia, за участю *Hottonia palustris*, *Callitriche palustris*. Рослинний покрив території відзначається рисами, притаманними головним чином, північнішим територіям (Подільський рефугіум бореальної флори). Для нього характерні слабкий ступінь антропогенної трансформації, високе флористичне та фітоценотичне багатство. У флорі відзначена велика кількість видів, що потребують охорони на національному та регіональному рівнях.

Рідкісні види флори: Занесені до Червоної книги України: *Platanthera bifolia*, *Platanthera chlorantha*, *Lilium martagon*, *Epipactis helleborine*, *Listera ovata*, *Lycopodium annotinum*. Регіонально рідкісні: *Gladiolus imbricatus*, *Primula veris*, *Digitalis grandiflora*, *Pyrola minor*, *Orthilia secunda*, *Potentilla alba*, *Clematis recta*, *Thalictrum aquilegifolium*, *Lembotropis nigricans*, *Sieglingia decumbens*, *Hottonia palustris*, *Nardus stricta*, *Carex cinerea*, *Carex atherodes*.

12. "Шершнівське"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: не має.

Розташування: околиці с. Шершні.

Площа: майже 150 га.

Характеристика: Рослинність заплави представлена угрупованнями справжніх (з домінуванням *Poa pratensis* — союз *Festucion pratensis* класу *Molinio-Arrhenatheretea*) і вологих (з домінуванням *Alopecurus pratensis* союз *Alopecurion* класу *Molinio-Arrhenatheretea*) луків. Значні площі в заплаві зайняті рудеральними угрупованнями пасовишних збоїв класу *Plantaginetea majoris*. По схилах долини виходять граніти, на яких формуються угруповання класів *Asplenieta trichomanes* (утворені *Asplenium septentrionale*, *Asplenium trichomanes*, *Cystopteris fragilis*, *Polypodium vulgare*) та *Sedo-Scleranthetea* (утворені *Sedum sexangulare*, *Poa bulbosa*, *Aurinia saxatilis* за участю *Myosurus minimus*, *Ranunculus pedatus*, *Viscaria vulgaris*). На вершині схилу залишки грабово-дубового лісу з посадками *Robinia pseudoacacia*. На узліссі формуються флористично багаті угруповання класу *Trifolio-Geranieta sanguinei* за участю *Melica nutans*, *Vincetoxicum hirundinaria*, *Betonica officinalis*, *Cruciata glabra*, *Trifolium alpestre*, *Melampyrum pratense*, *Geranium sanguineum* тощо.

Рідкісні види флори: Представлені регіонально рідкісними *Asplenium septentrionale*, *Asplenium trichomanes*, *Polypodium vulgare*, *Aurinia saxatilis*, *Ranunculus pedatus*.

13. "Соколинецьке"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: не має.

Розташування: між селами Потуш, Шендерів, Чаульське та Нікіфорівці.

Площа: майже 1500 га.

Характеристика: По схилах долини представлені лучно-степові угруповання класу *Festuco-Brometea* з домінуванням *Festuca valesiaca*, *Botriochloa ischaemum* і значною участю *Pimpinella saxifraga*. Угруповання трансформовані внаслідок пірогенної сукцесії. По балках та берегах долини зустрічаються фрагменти лісових угруповань класу *Quercus-Fagetea* з типовими для регіону досить добре збереженими грабово-дубовими лісами з домінуванням у трав'яному покриві *Carex pilosa*, *Aegopodium podagraria*, *Lamium maculatum*. Виявлено 2 види, занесених до Червоної книги України (*Epipactis helleborine* і *Neottia nidus-avis*) і один регіонально рідкісний вид (*Carex brevicollis*).

14. "Стрільчинське"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: територія ядра знаходиться в межах ландшафтного заказника місцевого значення "Лучанське".

Розташування: на березі Південного Бугу, поблизу сіл Стрільчинці та Воробіївка.

Площа: майже 80 га.

Характеристика: У руслі Південного Бугу поширені водні угруповання класу Potametea, сформовані *Nuphar lutea*, по берегу суцільні зарості *Acorus calamus*. На невисокому прирусловому валу поширені заплавні деревно-чагарникові угруповання класу Salicetea purpureae за участю *Salix alba* (значна кількість ювенільних особин) і *Salix triandra*. Лучна рослинність заплави значною мірою деградована, про що свідчить поширення видів-рудералів — *Urtica dioica* і *Cyclachaena xanthiifolia*, значні площі заплави зайняті рудеральними угрупованнями пасовищних збоїв класу Plantaginea majoris. На схилах долини поширені степові угруповання класу Festuco-Brometea з домінуванням *Festuca valesiaca*, *Koeleria cristata* та участю *Potentilla arenaria*, *Thymus marschalliana*, *Pimpinella saxifraga*, *Medicago romanica* тощо. На гранітних відслоненнях по схилу долини представлені угруповання класу Sedo-Scleranthetea з участю *Sedum sexangulare*, *Festuca valesiaca*, *Poa bulbosa*, *Myosotis micrantha*.

15, 16, 17. "Гвоздівське"

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: частину території ядра займають ботанічний заказник "Закрута" (44 га) та ландшафтний заказник "Прибузький" (62 га).

Розташування: між селами Гвоздів та Забужжя.

Площа: майже 900 га.

Характеристика: Ядро складається з трьох ділянок: Гвоздівська, Олексіївська, Печерсько-Сокілецька.

Рослинний покрив Гвоздівської ділянки представлений добре збереженими степовими угруповання класу Festuco-Brometea з домінуванням *Koeleria cristata*, *Festuca valesiaca* та участю *Botriochloa ischaetum*, *Galium verum*, *Potentilla arenaria*, *Thymus marschallianus*, *Euphorbia cyparissias*, *Carex praecox*, *Artemisia scoparia*, *Myosotis micrantha*.

Рослинність заплави Південного Бугу в районі с. Олексіївка (Олексіївська ділянка) представлена добре збереженими вологими та торф'янистими луками класу Molinio-Arrhenatheretea з домінуванням *Deschampsia caespitosa*, *Festuca pratensis* та участю в травостой типових лучних видів *Poa pratensis*, *Ranunculus acris*, *Mentha longifolia*, *Lotus corniculatus*, а також двох видів орхідей — *Dactylorhiza incarnata* і *Dactylorhiza majalis*. Популяції останніх займають досить значні площі (понад 1 га). У прирусловій частині заплави поширені досить добре збережені угруповання класу Alnetea glutinosae.

Печерсько-Сокілецька ділянка включає території Печерського та Сокілецького парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, які розташовані по обидва береги Південного Бугу. По правому берегу, нижче за течією від Печерського парку, поширені угруповання слабопорушеної степової рослинності класу Festuco-Brometea, невеличкі ділянки степової рослинності поширені і по лівому берегу, крім того, вище за течією від Сокілецького парку спостерігаються виходи гранітів з характерною для них рослинністю класів Asplenieta trichomanes і Sedo-Scleranthetea.

Рідкісні види флори: Занесені до Червоної книги України: *Chamaecytisus albus*, *Chamaecytisus blockianus*, *Stipa capillata*, *Pulsatilla nigricans*, *Dactylorhiza incarnata*, *Dactylorhiza majalis*, *Scopolia carniolica*. Регіонально рідкісні: *Aster amellus*, *Iris hungarica*, *Viola elatior*, *Lasier trilobum*, *Asplenium trichomanes*, *Asplenium septentrionale*, *Asplenium ruta-muraria*.

18. "Марксове"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: частина території має статус лісового заказника загальнодержавного значення ("Марксова дубина", 295 га).

Розташування: окол. с. Марксово, межиріччя рік Південного Бугу і Шпиківки.

Площа: майже 600 га.

Характеристика: Типові для регіону угруповання грабово-дубових лісів з високою зімкненістю деревостану і домінуванням у трав'яному ярусі *Galium odoratum*, *Asarum europaeum*, *Convallaria majalis*. До того як у 2001 році сталося зледеніння, що призвело до зрідження деревостану, трав'яний покрив у цьому лісовому урочищі був майже відсутній.

19. "Салінецьке"

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: частину території займає ландшафтний заказник "Урочище Самчинецьке" (218 га).

Розташування: між селами Сорокодуби та Салинці.

Площа: майже 2 тис. га.

Характеристика: У районі с. Райгород по схилах долини збереглися малопорушені флористично багаті степові фітоценози класу Festuco-Brometea з домінуванням *Festuca valesiaca*, *Poa angustifolia*, *Trifolium montanum* з участю *Ornithogalum umbellatum*, *Eryngium planum*, *Salvia pratensis*, *Filipendula vulgaris*, *Myosotis micrantha*, *Teucrium chamaedrys*, *Peucedanum carvifolia* тощо. Рослинність гранітних відслонень представлена угрупованнями класів Asplenieta trichomanes за участю *Asplenium trichomanes*, *Asplenium septentrionale*, *Cystopteris fragilis*. У заплаві найбільші площі зайняті справжніми луками класу Molinio-Arrhenatheretea з домінуванням *Festuca pratensis*, зустрічаються також фрагменти засолених луків класу Scorzonero-Juncetea gerardii, зокрема з домінуванням *Blysmus compressus*, а також болотисті луки класу Molinio-Arrhenatheretea (порядок Molinietales, союз Calthion) з домінуванням *Scirpus sylvaticus*.

Лісові угруповання ур. Самчинецького представлені дубовими лісами зі значною участю субсередземноморських елементів (клас Quercetea pubescenti-petraeae) з домінуванням у підліску *Acer tataricum* і *Sida sanguinea*, а у трав'яно-чагарничковому ярусі — *Aegonychon purpureo-caeruleum*. На галявинах та узліссях поширені флористично багаті угруповання класу Trifolio-Geranietea. На схилах долини лівого берега значне поширення мають ксерофітні чагарникові угруповання класу Rhamno-Prunetea з участю *Cerasus fruticosa*, *Amygdalus nana*, *Prunus spinosa*.

Рідкісні види флори: Занесені до Червоної книги: *Pulsatilla nigricans*, *Dactylorhiza incarnata*, *Dactylorhiza majalis*, *Chamaecytisus blockianus*, *Neottia nidus-avis*. Регіонально рідкісні: *Iris hungarica*, *Asplenium trichomanes*, *Asplenium septentrionale*, *Primula elatior*, *Primula veris*, *Cerasus fruticosa*, *Potentilla alba*, *Amygdalus nana*, *Aster amellus*, *Iris pumila*.

20. "Степашківське"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: частину території займає ботанічний заказник "Ладизинський" (500 га).

Розташування: між селами Щурівці та Степашки.

Площа: майже 1000 га.

Характеристика: Лісова рослинність представлена деградованими сосновими насадженнями, зрідка ялиновими насадженнями, березняками, фрагментами дубового лісу. В ялинових насадженнях багато папоротей: *Athyrium filix-femina*, *Dryopteris carthusiana*, *D. filix-mas*, *Gymnocarpium dryopteris*, багато гіпнових мохів, зокрема *Polytrichum communis*, *P. juniperinum*, *Atrichum undullatum*. На мілководдях Південного Бугу поширені угруповання класу Potamoetea з участю *Potamogeton friesii*, в заростаючих старицях — угруповання класу Phragmito-Magnocaricetea (порядок Magnocaricetalia, ас. Caricetum acutiformis) зі значною участю *Thelypteris palustris*.

Рідкісні види флори: Занесені до Червоної книги України: *Galanthus nivalis*. Регіонально рідкісні: *Gymnocarpium dryopteris*, *Digitalis grandiflora*, *Primula veris*, *Clematis recta*, *Pulmonaria mollis*, *Orthilia secunda*, *Potamogeton friesii*.

21. " Коростовецьке "

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: частину території займає ландшафтний заказник "Коростовецький" (370 га).

Розташування: між смт Ладжин та с. Губник.

Площа: майже 500 га.

Характеристика: У прирусловій частині заплави та на островах поширені угруповання вільшняків класу Alnetea glutinosae, в їх деревостані крім *Alnus glutinosa* поширені *Populus alba*, *Salix fragilis*. Гранітні відслонення зайняті угрупованнями класу Asplenieta trichomanes: *Polypodium vulgare*, *Cystopteris fragilis*, *Asplenium trichomanes*. На опуклих частинах південно-західного схилу розташовані ценози дубових лісів за участю в другому ярусі *Acer tatarica* і домінуванням у травостой *Carex michelii* і *Melica picta* (клас Quercetea pubescenti-petraeae). Ці угруповання знаходяться тут на північній межі свого ареалу. У трав'яному ярусі поширені світлолюбні неморальні види *Pyrethrum corymbosum*, *Betonica officinalis*, *Scutellaria altissima*. Середні частини схилів займають угруповання з домінуванням у чагарниковому ярусі *Acer tatarica* і *Swida sanguinea*, а у травостой — *Stellaria holostea* і *Aegopodium podagraria*. Біля підніжжя цих схилів зустрічаються 400-річні дуби.

Велику наукову цінність мають степові ділянки, які тягнуться вузькою (50–100 м) стрічкою по південно-західному схилу з малопотужними дерновими ґрунтами на гранітах. Їх рослинність представлена угрупованнями класу Festuco-Brometea з домінуванням *Festuca valesiaca* і *Poa angustifolia*. Фрагментарно зустрічаються угруповання за участю *Stipa pennata*. (Характеристика складена на основі літературних даних: Заповідні об'єкти Вінниччини / Під заг. ред. О. Г. Яворської. — Вінниця : Велес, 2005. — 104 с.).

На правому березі Пд. Бугу (територія зарезервована для розширення заказника "Коростовецький") значні площі у заплаві зайняті угрупованнями остепнених лук класу Molinio-Arrhenatheretea з домінуванням *Festuca valesiaca*, *Poa angustifolia*, *Leucanthemum vulgare* та участю в травостой *Ranunculus polyanthemos*, *Plantago lanceolata*, *Achillea millefolium*, *Lotus corniculatus*, *Trifolium pratense*, *Trifolium repens*, *Ornithogalum umbellatum*, *Vicia cracca*, *Dactylis glomerata*, *Medicago lupulina* тощо. На схилах долини поширені степові угруповання класу Festuco-Brometea з фрагментами рудеральних ценозів класу Agropyretea repentis, формування яких зумовлено зсувами ґрунту на крутих схилах. У складі степових ценозів домінує *Festuca valesiaca*, зустрічаються також *Elytrigia repens*, *Koeleria cristata*, *Salvia pratensis*, *Filipendula vulgaris*, *Trifolium montanum*, *Veronica incana*, *Veronica chamaedrys*, *Ornithogalum umbellatum*, *Carex praecox*, *Thymus marchallianus*, *Teucrium chamaedrys* тощо. На гранітних

відслоненнях формуються угруповання класу Sedo-Scleranthetea зі значною участю *Sedum sexangulare*, *Viscaria vulgaris*, *Thymus marschallianus*.

Рідкісні види флори: Занесені до Червоної книги України: *Pulsatilla nigricans*, *Orchis morio*, *Lilium martagon*, *Platanthera bifolia*, *Epipactis helleborine*, *Neottia nidus-avis*. Регіонально рідкісні: *Iris hungarica*, *Ornithogalum gussonei*, *Pedicularis kaufmannii*, *Digitalis grandiflora*, *Potentilla alba*, *Primula veris*.

22. "Четвертинівське"

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: не має.

Розташування: між селами Четвертинівка та Митківка.

Площа: майже 2 тис. га.

Характеристика: У заболоченій заплаві представлені фрагменти евтрофних боліт класу Phragmito-Magnocaricetea з участю *Iris pseudacorus* і *Acorus calamus*. На відслоненнях гранітів по берегах долини формуються угруповання класу Asplenieta trichomanes за участю *Cystopteris fragilis*, *Asplenium septentrionale*, *Asplenium trichomanes*, *Polypodium vulgare*. Степова рослинність представлена угрупованнями класу Festuco-Brometea з домінуванням *Festuca valesiaca*, *Poa angustifolia*, *Anemone sylvestris*, *Trifolium montanum*, а також фрагментами ксерофітно-чагарникових угруповань класу Rhamno-Prunetea за участю *Cerasus fruticosa*, *Prunus spinosa*, видів роду *Rosa*.

Рідкісні види флори: Занесено до Червоної книги України *Pulsatilla nigricans*. Регіонально рідкісні: *Cerasus fruticosa*, *Iris hungarica*, *Asplenium septentrionale*, *Asplenium trichomanes*, *Polypodium vulgare*. Занесено до Додатку 1 Бернської конвенції *Carex secalina*.

Кіровоградська область

23. "Салькове"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: частину території займає заповідне урочище "Сальківське" (66 га).

Розташування: охоплює обидва береги долини Південного Бугу на відрізу між селами Салькове та Завалля.

Площа: майже 150 га.

Характеристика: Територія охоплює передплакорні ділянки, схили долини, заплаву і порожисте русло р. Південний Буг. Невеликі смуги біля річки займають заплавні луки і прибережно-водна рослинність. Вони утворені ценозами *Poa pratensis*, *Carex acuta* та іншими. Прируслова ділянка та схили частково вкриті деревно-чагарниковою рослинністю. На схилах річкової долини, у місцях з неглибоким заляганням кристалічних порід добре представлені наскельні степи з угрупованнями *Festuca valesiaca*, *Stipa granitica*, *Thymus dimorphus*, *Artemisia marschalliana*. На ділянках виходу на поверхню гранітів добре представлені молодильники. На відлогих схилах долини з достатньо потужним шаром ґрунту збереглися залишки різнотравно-злакових і чагарничкових степів. Які представлені угрупованнями Festuceta valesiacaе, *Stipeta capitatae*, *Stipeta dasyphyllae*, *Stipeta pennatae*, *Stipeta grafianaе*, *Stipeta lessingianaе*.

Одеська область

24. "Савранський ліс"

Статус в екомережі: природне ядро загальнодержавного значення.

Заповідний статус: ландшафтний заказник загальнодержавного значення.

Розташування: розкинувся вздовж правого берега р. Південний Буг біля м. Саврань Одеської області і знаходиться у відомстві Балтського ДЛГ, на території Савранського та Слюсарівського лісництв.

Площа: 8397 га.

Характеристика: Найбільший лісовий масив на межі Лісостепу і Степу. Особливу цінність мають окремі вікові насадження утворені *Quercus robur* та *Q. petraea*. Для рослинного покриву характерно поєднання понтійських, середземноморських та середньоевропейських елементів флори. Місце гніздування *Aquila heliaca* та багатьох інших видів хижих птахів, занесених до Червоної книги України.

Миколаївська область

25. "Курячі лози"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: заповідне урочище.

Розташування: знаходиться в околі с. Курячі Лози.

Площа: 302 га.

Характеристика: Південні відроги острівного Савранського лісу. У деревостані переважає *Quercus robur*. Важливий резерват неморальної флори та фауни.

26. "Тридуби"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення

Заповідний статус: немає.

Розташування: знаходиться між селами Курячі Лози та Тридуби.

Площа: майже 300 га.

Характеристика: Південні відроги острівного Савранського лісу. У деревостані переважає *Quercus robur*. Важливий резерват неморальної флори та фауни.

27. "Кодимське"

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: частково входить до складу регіонального ландшафтного парку "Гранітно-Степове Побужжя" (840 га).

Розташування: знаходиться в долині р. Кодима між селами Березки та Кримка.

Площа: майже 1,5 тис. га.

Характеристика: Територія угіддя охоплює заплаву та надзаплавні тераси р. Кодима, яка виробила тут широку, до 3–5 км, долину зі стрімким правим і похилим лівим берегами. У прируслової частині збереглися значні масиви боліт, луків, солончаків і озер. Досить велику площу займають піски, більшість з яких засаджено лісом з переважанням у деревостані *Pinus sylvestris*. Є також високобонітетні масиви дубових насаджень.

Головним завданням заповідного об'єкту є збереження біологічного і ландшафтного різноманіття заплави малої річки на межі двох фізико-географічних зон — лісостепової та степової. Серед пріоритетних об'єктів охорони слід виділити залишки піщаних степів з ендемічним для Кодимо-Савранського району флористичним ядром: *Asperula savranica*, *Centaurea savranica* тощо. На цілих схилах трапляється низка рідкісних і зникаючих видів рослин, занесених до Червоної книги України, а саме: *Astragalus dasyanthus*, *Iris pontica*, *Stipa lessingiana*, *S. capilata*.

Ділянка є важливою для збереження багатих фауністичних комплексів. Серед комах, занесених до Червоної книги України, тут зустрічаються *Papilio machaon*, *Iphichides podalirius*, *Zerynthia polyxena*, *Xylocopa valga*. З об'єктів герпетофауни, що знаходяться під охороною держави, виявлено *Vipera ursinii*.

Особливо цінною є орнітофауна об'єкту. В межах водно-болотних угідь на гніздуванні відзначено до 10 пар *Cygnus olor*, до 60 пар *Anser anser*. В околицях с. Кримка знаходиться одна з небагатьох в області колоній *Ardea cinerea*. Численними є такі класичні мисливські види, як *Anas platyrhynchos*, *A. querquedula*, *Fulica atra*. З птахів, занесених до Червоної книги України, відзначені *Hieraaetus pennatus*, *Aquila heliaca*, *A. clanga*, *Falco cherrug*, *Grus grus*; Червоної книги МСОП — *Crex crex*.

28. "Урочище Полігон"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: пропонується для розширення РЛП "Гранітно-степове Побужжя".

Розташування: об'єкт знаходиться на правому березі р. Південний Буг нижче с. Грушівка і прилягає до Мигійського каньйону.

Площа: 250 га.

Характеристика: Частина земель колишнього військового полігону. Переважають штучні лісові насадження *Quercus robur* та *Robinia pseudoacacia*. На галявинах збереглися фрагменти плакорностепової рослинності. Пропонується в якості відновлювальної території між Кодимською ділянкою та Гранітно-Степовим Побужжям.

29. "Літній хутір Скаржинського"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: входить до складу РЛП "Гранітно-Степове Побужжя".

Розташування: окол. с. Софіївка.

Площа: 120 га.

Характеристика: Вікові насадження *Quercus robur*, *Fraxinus excelsior* та *Juniperus virginiana*, створені патріархом степового лісорозведення В. П. Скаржинським у долині р. Мигійський Ташлик.

30. "Любоіванівський ліс"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: лісовий заказник місцевого значення.

Розташування: окол. с. Любоіванівка.

Площа: 80 га.

Характеристика: Штучний ліс у долині р. Велика Корабельна.

31. "Гранітно-Степове Побужжя" (відокремлена ділянка "Актове" включно)

Статус в екомережі: природне ядро загальнодержавного значення.

Заповідний статус: регіональний ландшафтний парк.

Розташування: об'єкт знаходиться в межах каньйоноподібної долини р. Південний Буг між селами Мигія та Олександрівка. Відокремлена ділянка "Актове" розміщена у долині р. Мертвовод між с. Петропавлівка та селами Актове і Трикрати.

Площа: майже 6500 га.

Характеристика: Територія парку охоплює передплакорні ділянки, схили долини, заплаву і порожисте русло р. Південний Буг, а також гирлові частини його приток у межах степової зони та відслонень Українського кристалічного щита. Їх доповнюють Петропавлівський і Активський каньйони р. Мертвовод, заповідні урочища. "Лабіринт" та "Василева Пасіка".

Провідну роль у формуванні рослинного покриву водойм долини р. Південний Буг у межах парку серед водних видів відіграють угруповання *Potamogeton nodosus*, *Myriophyllum spicatum*, *Vallisneria spiralis*, *Ceratophyllum demersum* та *Nuphar lutea*. Невеликі смуги біля річки та її приток займають заплавні луки і прибережно-водна рослинність. Вони утворені ценозами *Poa pratensis*, *Carex acuta*, *Phalaroides arundinacea*, *Agrostis stolonifera*, *Phragmites australis*. У складі їх асоціацій відзначені *Centaurea jacea*, *Lotus ucrainicus*, *Senecio schvetzovii*, *Peucedanum podolicum*, *Lysimachia vulgaris*, *Thalictrum lucidum*, *Serratula coronata*, *Typha latifolia* і *T. angustifolia*, *Acorus calamus*, *Schoenoplectus lacustris* та ін.

Прирусова частина та острови місцями вкриті заплавленими лісами, у деревостані яких переважає *Populus alba*, *Alnus glutinosa*, *Salix fragilis*. Нижній ярус каньйону, тальвеги та схили балок зайняті наскельними дібровами. У складі цих низькобонітетних деревно-чагарникових рідколісь відзначені *Quercus robur*, *Ulmus carpinifolia*, *Tilia cordata*, *Fraxinus excelsior*, *Malus praecox*, *Pyrus communis*, *Acer tataricum* і *A. campestre*, *Crataegus fallacina*, *Viburnum lantana*, *Euonymus verrucosa* і *E. europaea*, *Cotinus coggygria*, *Prunus steposa* та ін. У трав'янистому покриві переважають *Aegopodium podagraria*, *Anthriscus sylvestris*, *Poa nemoralis*, рідше трапляються *Polygonatum latifolium* та *P. multiflorum*, *Convallaria majalis*, *Scutellaria altissima*, *Viola odorata* та *V. suavis*. Весною основний фон створюють *Corydalis helleri*, *Ficaria verna*, *Scilla bifolia*, *Anemone ranunculoides*. До них домішуються *Gagea lutea*, *Tulipa quercetorum*, *Fritillaria ruthenica*, *Primula veris*, *Ornithogalum boucheanum*, зрідка — *Gymnospermium odessanum*. Тут поширені рідкісні для України асоціації байрачних лісів — *Querceta (roboris) acerosa (tatarici)* і *Querceta (roboris) cotinosa*. Слід відзначити, що це найпівденніші форпости лісових масивів, які заходять у степову зону вздовж Південного Бугу.

На схилах річкових долин і балок з неглибоким заляганням кристалічних порід, а також на горизонтальних терасах панують кам'янисті або наскельні степи, представлені угрупованнями *Festuca valesiaca*, *Stipa graniticola*, *Phleum phleodes*, *Bothriochloa ischaemum*, *Thymus dimorphus*, *Artemisia marschaliana*, а в південній частині парку і угрупованнями *Stachys angustifolia*. Помітну роль тут відіграють також *Achillea ochroleuca*, *Alyssum murale*, *Minuartia leiosperma*, *Seseli pallasii*, *Sempervivum ruthenicum*, *Pulsatilla nigricans*, *Sedum acre*, *Potentilla arenaria*. Рідше трапляються *Silene ucrainica*, *Eremogone biebersteinii*, *Allium flavescens*, *A. paczoskianum* і *A. inaequale*, *Ephedra distachya*, *Onosma graniticola*, *Astragalus varius* та *A. albidus*. Навесні значну роль у складі травостану кам'янистих степів відіграють ефемери і ефемероїди. Найпоширенішими з них є *Erophila verna*, *Gagea szovitsii* і *G. bulbifera*, *Hyacinthella leucophaea*, *Tulipa hypanica*. Саме в таких фітоценотичних умовах зростає вузьколокальний ендемічний вид — *Silene*

hypanica. Основне ядро її популяції зосереджено на правому березі р. Південний Буг між селами Богданівка і Виноградний сад Доманівського р-ну.

Гранітні щити та карнизи скель переважно зайняті молодильниками. У тріщинах і заглибинах кристалічних порід, виповнених дрібноземом, селяться *Aurinia sacsatilis*, *Moehringia hypanica*, *Dianthus hypanicus*, *Rumex fasciobus*, *Allium podolicum*, *Seseli pallasi*, *Centaurea besseriana*, *Solidago virgaurea*, рідше — *Achillea leptophylla*, а в більш вологих і затінених місцях — *Asplenium septentrionale* і *A. trichomanes*, *Cystopteris fragilis*, *Polypodium vulgare*, *Sedum borissovae*. З рідкісних рослин треба відзначити *Thalicttrum foetidum*, гірсько-лісові папороті — *Phegopteris connectilis* і *Gymnocarpium dryopteris*, відомі в степовій зоні України лише з території парку.

При переході на плакорні ділянки та на відлогих схилах долини з достатньо потужним шаром ґрунту в межах парку на значній площі ще збереглися залишки різнотравно-злакових і чагарничкових степів. Вони представлені зникаючими угрупованнями формацій *Stipeta capitatae*, *Stipeta dasyphyllae*, *Stipeta pennatae*, *Stipeta grafianae*, *Stipeta lessingiana*, *Stipeta ucrainicae*, а також більш поширеними формаціями *Festuceta valesiaca*. Серед чагарничкових степів переважають угруповання *Spiraea crenata*, *Caragana frutex*, а також рідкісної і зникаючої формації *Amygdaleta panae*.

У складі спонтанної флори "Гранітно-Степового Побужжя" в цілому виявлено близько 900 видів судинних рослин. Крім характерних степових, лучно-степових, лучних, лісових і наскельних видів тут зростає багато прибузьких і причорноморських ендеміків, а також ряд субендемічних реліктових, рідкісних і зникаючих видів, які репрезентують унікальний фітогенонд. Багато представників місцевої флори знаходяться на південній межі свого масового поширення, а саме: *Malampyrus cristatum*, *Aconitum eulophum*, *Veratrum nigrum*, *Gagea minima*, *Primula veris*, *Stipa tirma* та інші. Виявлено 10 видів папоротей — *Asplenium septentrionale* і *A. trichomanes*, *Cystopteris fragilis*, *Polypodium vulgare*, *Dryopteris filix-mas* і *D. carthusiana*, *Athyrium filix-femina*, *Thelypteris palustris*, *Gymnocarpium dryopteris* і *Phegopteris connectilis*. Місцезнаходження останніх двох видів віддалені від основного ареалу (Полісся, Карпати) на значну відстань. Концентрація і просторова ізоляція в цих місцях багатьох лісових і гірсько-лісових папоротей, а також цілого ряду лучних, лучно-болотних видів рослин — унікальне для степу явище. Воно обумовлено не тільки наявністю достатньої кількості вологи в міжскельних заглибинах чи тріщинах граніту, а й особливостями формування флори цієї території в минулому.

"Гранітно-Степове Побужжя" — одна з прадавніх ділянок суходолу рівнинної частини України, яка відігравала роль одного з центрів видоутворення Причорномор'я. Це підтверджується існуванням в регіоні ендемічного ядра і великої кількості реліктових видів рослин. Сьогодні тільки на території запроектованого парку зростають *Moehringia hypanica*, *Cerasus klokovii*, *Silene hypanica*, тут знаходяться основні ядра популяцій *Dianthus hypanicus* та *Sedum borissovae*. Понад 60 видів місцевої флори ендемічні для Причорномор'я, серед яких: *Onosma granitica*, *Rosa ucrainica*, *Centaurea besseriana*, *Gagea szovitsii*, *Tulipa hypanica*, *Carastium pseudobulgaricum*, *Asperula rumelica*. Значний науковий інтерес мають види з розірваними ареалами, які виявляють зв'язки із Середземномор'ям — *Stachys angustifolia*, *Thalicttrum foetidum*, *Achillea ochroleuca* та *A. leptophylla*, *Gymnospermium odessanum*, *Thlaspi praecox*, а також рідкісні — *Aconitum eulophum*, *Iris pontica*, *Vitis sylvestris*. В каньйоні збереглися майже всі рівнинні види ковили України.

Усього на території парку відзначено 26 видів судинних рослин, які занесено до Червоної книги України (*Astragalus dasyanthus*, *Cerasus klokovii*, *Dianthus hypanicus*, *Gymnospermium odessanum*, *Onosma granitica*, *Stipa asperella*, *St. dasyphylla*, *St. disjuncta*, *St. capillata*, *St. grafiana*, *St. granitica*, *St. lessingiana*, *St. pennata*, *St. ucrainica*, *St. tirma*, *Moehringia hypanica*, *Iris ponti-*

ca, *Elytrigia stipifolia*, *Thalictrum foetidum*, *Fritillaria ruthenica*, *Ornithogalum boucheanum*, *Silene hypanica*, *Pulsatilla nigricans*, *Tulipa hypanica*, *Tulipa quercetorum*, *Crocus reticulatus*); дев'ять — до Європейського Червоного списку (*Alyssum savranicum*, *Astragalus dasyanthus*, *Dianthus hypanicus*, *Elytrigia stipifolia*, *Galium volhynicum*, *Melica chrysolepis*, *Onosma graniticola*, *Senecio borys-thenica*, *Silene hypanica*); сім — до Червоної книги МСОП (*Astragalus dasyanthus*, *Dianthus hypanicus*, *Gymnospermium odessanum*, *Moehringia hypanica*, *Sedum borissovae*, *Elytrigia stipifolia*, *Eremogone rigida*); два — до Бернської конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (*Dianthus hypanicus* і *Moehringia hypanica*); близько 30 видів — до регіонального Червоного списку Миколаївської області.

Регулярні зоологічні дослідження на території майбутнього парку розпочалися з 60-х рр. ХХ ст., але перше ґрунтовне узагальнення було зроблено лише в 1988 р. [11], яке і лягло в основу опису фауни Гранітно-Степового Побужжя”.

Фауна безхребетних вивчалась досі на окремих, найважливіших у природоохоронному відношенні групах. На території ”Гранітно-Степового Побужжя” було зафіксовано 16 видів наземних і 20 видів водних молюсків. Більшість з наземних молюсків (14 видів) — мешканці заплавлених лісів та наскельних дібров. До типово степових видів належать лише *Helicopsis striata* та *Chondrula tridens*. Переважна більшість виявлених на території водних молюсків є типово річковими видами. Рідкісними видами є *Bithinia producta* та *Viviparus ater*.

На території ”Гранітно-Степового Побужжя” виявлено 41 вид з групи Скрилощелепні (Entognatha). Хоча серед них і відсутні види, які перебувають під особливою охороною, дуже цікавими виявились наслідки зоогеографічного аналізу фауни цих тварин. Види-космополіти склали лише 23 % (на прилеглих ділянках до 50 %), вражає також відсоток середземноморських та горно-альпійських видів (відповідно 18 % і 15 %). Усе це говорить про реліктовий характер фауни первиннобезкрилих ”Гранітно-Степового Побужжя”.

Експертна оцінка за допомогою індикаторної групи — денних метеликів вказує, що на території ”Гранітно-Степового Побужжя” мешкає не менш як 9000 видів комах. З ряду Бабки (Odonata) відзначено два види, які занесено до Червоної книги України — красуня-діва (*Calopteryx virgo*) і коромисло-дозорець (*Anax imperator*).

З ряду Прямокрилі виявлено три види, які знаходяться під особливою охороною — занесені до Червоної книги України і Європейського Червоного списку. Це дибка степова (*Sagapedo*), коник-товстун степовий (*Bradyporus multituberculatus*) і пилкохвіст український (*Poecilimon ukrainicus*).

Фауна ряду Жуки (Coleoptera) багата та різноманітна. Тільки представників родини Туруни (Carabidae) тут нараховується близько 100 видів. Із жуків, які занесені до Червоної книги України, Європейського Червоного списку, тут зустрічаються: красотіл пахучий (*Calasoma sycophanta*), стафіліни пахучий (*Oscypus olens*) та волохатий (*Emus hirtus*), цератофій багаторогий (*Ceratophius polyceros*), жук-самітник (*Osmoderma eremita*), жук-олень (*Lucanus cervus*), вусач великий дубовий західний (*Cerambyx certo certo*), розалія альпійська (*Rosalia alpina*), вусач мускусний (*Aromia morchata*), морімус темний (*Morimus funereus*), вусач земляний хрестоносець (*Dorcadion equestre*).

З ряду Лусокрильці (Lepidoptera) тільки денних метеликів виявлено близько 80 видів. З тих, що занесені до Червоної книги України, Європейського Червоного списку тут відзначені махаон (*Papilio machaon*), подалірій (*Iphiclides podalirius*), мнемозіна (*Parnassius mnemosyne*), поліксена (*Zerynthia polyxena*), райдужниця велика (*Apatura iris*), синявці мелеагр (*Polyommatus daphnis*), аргірогномон (*Lycaeides agyrognomon*), аріон (*M. aculea arion*), червінець непарний (*Lycaena distar*).

З нічних метеликів, які занесені до Червоної книги України, Європейського Червоного списку виявлені бражник прозерпіна (*Proserpinus proserpina*), бражник мертва голова (*Achtrontia atropos*), бражник дубовий (*Marumba quercus*), бражник олеандровий (*Daphnis nerii*), бражник молочайний південний (*Hyles nicacae*), сатурнії мала (*Saturnia pavonia*), середня (*S. spini*), та грушева (*S. pyri*) стрічкарки блакитна (*Catocala fraxini*) та орденська малинова (*C. sponsa*), совка сокиркова (*Periphanes delphinii*), пістрянка весела (*Lygaena laeta*), ведмедиці Гера (*Callimorpha quadripunctaria*) та хазяйка (*C. dominula*). За даними З. Ф. Ключко і П. М. Шешурака (2003), на території Гранітно-Степового Побужжя мешкає 204 представники родини совок (Noctuidae).

Також тут добре представлений ряд Перетинчастокрилі (Hemiptera). З перетинчастокрилих, які занесені до Червоної книги України, Європейського Червоного списку, відзначені сколії: гігант (*Scolia maculata*) та степова (*S. hirta*), ляра анафемська (*Larra anathema*), дісцелія зональна (*Discocelcius zonalis*), рофітоїдес сирій (*Rhophitoides canus*), мегахіла округла (*Megachile rotundata*), ксилокопи фіолетова (*Xylocopa violaceae*) та звичайна (*X. valga*), джмелі моховий (*Bombus muscorum*), глинистий (*B. argillaceus*), платівчатозубий (*B. serrisquama*), пахучий (*B. fragrans*), яскравий (*B. pomorum*) та лезус (*B. laesus*). З видів ряду Двокрилі (Diptera), що особливо охороняються, відзначена волочниця велетенська — ктир гігантський (*Satanas gigas*).

Іхтіофауна території багата і різноманітна. Поряд з рибами, що мають широке розповсюдження, такими як плітка звичайна (*Rutilus rutilus*), головень звичайний (*Leuciscus cephalus*), сом європейській (*Siluris glanis*), верховодка звичайна (*Alburnus alburnus*), лящ звичайний (*Abramis brama*), плоскірка європейська (*Blicca bjoerkna*), лин звичайний (*Tinca tinca*), білизна звичайна (*Aspius aspius*), рибець звичайний (*Vimba vimba*), короп європейський (*Cyprinus carpio*), карась звичайний (*Carassius carassius*) та сріблястий (*C. auratus*), щука звичайна (*Esox lucius*), судак звичайний (*Sander lucioperca*), окунь звичайний (*Perca fluviatili*), бички кругляк (*Neogobius melanostomus*) та цуцик (*Proterorhinus marmoratus*) тощо, іхтіофауна "Гранітно-Степового Побужжя" містить велику кількість рідкісних видів. Три з них занесено до Червоної книги України. Це марена дніпровська (*Barbus barbus borysthenicus*), вирезуб (*Rutilus frisii frisii*), шемая чорноморсько-азовська (*Chalcalburnus chalcoides mento*). Дев'ять видів риб входять до регіонального списку охорони Миколаївської області. Серед них ялець європейський (*Leuciscus leuciscus*), в'язь звичайний (*Leuciscus idus*), синець звичайний (*Abramis ballerus*), чехоня звичайна (*Pelecus cultratus*), бистрянкa російська (*Alburnoides bipunctatus rossicus*), минь річковий (*Lota lota*), судак волзький (*Lucioperca volgensis*). Найцікавішим об'єктом іхтіофауни є популяція марени дніпровської, найбільша з тих, що залишилися в світі. "Гранітно-Степове Побужжя" цілком придатне для впровадження комплексної програми із збереження та відновлення цього рідкісного підвиду риб.

Герпетофауна "Гранітно-Степового Побужжя" представлена 10 видами земноводних і 9 видами плазунів. З амфібій тут зустрічаються тритони: звичайний (*Triturus vulgaris*) і гребінчатий (*T. cristatus*), кумка звичайна (*Bombina bombina*), часничниця звичайна або земляна жабка (*Pelobates fuscus*), ропухи: зелена (*Bufo viridis*) і звичайна або сіра (*B. bufo*), квакша або деревна жабка (*Hyla arborea*), жаби: гостроморда (*Rana arvalis*), трав'яна (*R. temporaria*) та озерна (*R. ridibunda*); з рептилій — черепаха водяна або болотяна (*Emys orbicularis*), ящірки: прудка південна (*Lacerta agilis chersonensis*), зелена (*L. viridis*) і піщана (*Eremias arguta*), вужі: звичайний (*Natrix natrix*) і водяний (*N. tessellata*), мідянка (*Coronella austriaca*), полози: лісовий (*Elaphe longissima*) та жовтобрюх (*Coluber caspius*). Найчисленнішими земноводними є ропуха зелена і жаба озерна, плазунами — ящірка зелена і вуж водяний. На території досить звичайні

такі рідкісні види змій, як жовтобрюх і полоз лісовий. До нечисленних видів належать: тритони звичайний і гребінчастий, ропуха звичайна, мідянка, які відомі з поодиноких знахідок. Місцева популяція полоза лісового — єдина, яка збереглась у степовій зоні Європи (найближчі відомі помешкання знаходяться в Закарпатті). Жовтобрюх, мідянка і полоз лісовий занесені до Червоної книги України. Тритони звичайний та гребінчастий, ропуха звичайна, квакша звичайна, жаби гостроморда та трав'яна, ящірки зелена та піщана входять до регіональних списків охорони Миколаївської області. Майже повний список місцевої герпетофауни занесено до охоронних списків Бернської конвенції. Жаба трав'яна і ропуха звичайна — бореальні види, які перебувають тут на південній межі ареалу. Для жовтобрюха і вужа водяного це північна околиця області поширення. Місцева популяція ящірки зеленої (середземноморський вид) досягає рекордної для території України чисельності — більше 200 особин на 1 га.

Птахи — найчисленніші наземні хребетні "Гранітно-Степового Побужжя". За літературними даними (Гетманцев, Костюшин и др., 1988; Домашевський, 2000), тут відзначено близько 200 видів цих тварин. За нашими даними, на території гніздиться майже 100 видів, а решта зустрічається під час кочівель, перельотів та на зимівлі. З ряду Гусеподібних найчисленнішим на гніздуванні є крижень (*Anas platyrhynchos*). З інших видів цього ряду тут гніздяться чирянка велика (*A. querquedula*), лебідь-шипун (*Cygnus olor*). З представників ряду Журавлеподібні (Gruiformes) на території на гніздуванні відзначено лиску (*Fulica atra*), курочку водяну (*Gallinula chloropus*). Серед представників родин Мартинових (Laridae) та Сивкових (Charadriidae), з ряду Сивкоподібні мешкають мартин жовтоногий (*Larus cachinnans*), мартин звичайний (*L. ridibundus*), кричак річковий (*Sterna hirundo*); сивки — чайка (*Vanellus vanellus*), пісочник малий (*Charadrius dubius*) та набережник (*Actitis hypoleucos*). В очеретах та заплавах древостанам розташувалися гнізда Лелекоподібних: бугая (*Botaurus stellaris*), бугайчика (*Ixobrychus minutus*) та білого лелеки (*Ciconia ciconia*). З ряду Норців (Podicipitiformes) у "Гранітно-Степовому Побужжі" гніздиться пірникоза велика (*Podiceps cristatus*). Усі без винятку представники денних хижих птахів (ряд Соколоподі — *Falconiformes*) на території Миколаївської області знаходяться під особливою охороною і тому розмова про них піде нижче. Ряд Ракшеподібні (Coccyiformes) представлений такими видами, як рибалочка (*Alcedo attis*) та одуд (*Upupa epops*). Перший з них робить гнізда, риючи нори в берегових кручах та серед підмитого коріння дерев, другий селиться в дуплах, серед куп каміння та хмизу. З птахів ряду Дятлоподібні (Piciformes) на території парку мешкають: крутиголовка (*Jynx torquilla*), дятли — звичайний (*Dendrocopos major*), сірійський (*D. syriacus*), середній (*Dendrocopos medius*) та малий (*D. minor*) і жовна сива (*Picus canus*). Усі ці види гніздяться на деревах, в дуплах. Ряд Голубоподібні (Columbiformes) представлено горлицями звичайною (*Streptopelia turtur*) та садовою (*S. decapito*). Ряд Зозулеподібні (Cuculiformes) представлений одним видом — зозулею (*Cuculus canorus*). Ряд Дрімлюгоподібні (Caprimulgiformes) представлено єдиним його видом в фауні України — дрімлюгою (*Caprimulgus europaeus*). Ряд Горобцеподібні (Passeriformes) представлено багатьма видами. Серед них, з родини Воронових (Corvidae) — ворона сіра (*Corvus cornix*), грак (*C. frugilegus*), крук (*C. corax*), сорока (*Pica pica*) та сойка (*Garrulus glandarius*), з родини Шпаків (Sturnidae) — шпак звичайний (*Sturnus vulgaris*); Вивільгових (Oriolidae) — вивільга (*Oriolis oriolis*); В'юркових (Fringillidae) — зяблик (*Fringilla coelebs*); Вівсянкових (Emberizidae) — вівсянка очеретяна (*Emberiza schoeniclus*); Жайворонкових (Alaudidae) — жайворонок польовий (*Alauda arvensis*); Плискових (Motacillidae) — пліска біла (*Motacilla alba*); Синиць (Paridae) — синиці велика (*Parus major*) та блакитна (*P. caeruleus*); Сорокопудів (Lanidae) — сорокопуд терновий (*Lanius collurio*); Славкових (Sylviidae) — кропив'янка чорноголова (*Sylvia atricapilla*), очеретянки ставкова (*Acrocephalus scirpaceus*) та лучна (*A. schoenobaenus*); Дроздових (Turdidae) — дрозди

чорний (*Turdus merula*) та співочий (*Turdus philomelos*), соловейко східний (*Luscinia luscinia*) та ін. За багаторічними спостереженнями на гніздуванні відзначені такі види птахів, що перебувають під особливою охороною: орел-карлик (*Hieraaetus pennatus*), балабан (*Falco cherrug*), лежень (*Burhinus oedicnemus*), пугач (*Bubo bubo*). Значно більше елементів орнітофауни — об'єктів Червоної книги України і Європейського Червоного списку перебувають на території парку під час кочівель, перельотів та на зимівлі, серед них: лелека чорний (*Ciconia nigra*), лебідь малий (*Cygnus bewickii*), казарка червоногола (*Rufibrenta ruficollis*), чернь білоока (*Aythya nyroca*), гоголь (*Bucephala clangula*), крех середній (*Mergus serrator*), скопа (*Pandion haliaetus*), беркут (*Aquila chrysaetos*), підорлики великий (*A. clanga*) та малий (*A. pomarina*), лунь польовий (*Circus cyaneus*), орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*), канюк степовий (*Buteo rufinus*), сапсан (*Falco peregrinus*), журавель сірий (*Grus grus*) та ін. Із птахів, які знаходяться під охороною у Миколаївській області, відзначені: чаплі сіра (*Ardea cinerea*) та руда (*A. purpurea*), квак (*Nycticorax nycticorax*), гуска сіра (*Anser anser*), луні лучний (*Circus pygargus*) та очеретяний (*C. aeruginosus*), канюк звичайний (*Buteo buteo*), яструби великий (*Accipiter gentilis*) та малий (*A. nisus*), боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*), кібчик (*Falco tvespertinus*), підсоколик великий (*Falco subbuteo*), куріпка сіра (*Perdix perdix*), перепілка (*Coturnix coturnix*), сови вухата (*Asio otus*) та болотяна (*A. flammeus*), совка (*Otus scops*), ремез (*Remiz pendulinus*). Більшу частину орнітофауни "Гранітно-Степового Побужжя" занесено до охоронних списків Бернської конвенції.

Склад фауни ссавців "Гранітно-Степового Побужжя" у видовому відношенні не дуже багатий. Найбільше тут представлені звірі — мешканці лісових, степових та біляводних біотопів та еврибіонтні види.

З ряду Комахоїдних (Insectivora) тут зустрічаються: їжак білочеревий (*Erinaceus concolor*) — єдиний представник родини Erinaceidae. З родини Землерійкові (Soricidae) тут мешкають бурозубки мала (*Sorex minutus*) та звичайна (*S. araneus*), кутори звичайна (*Neomys fodiens*) та мала (*N. anomalis*), білозубка мала (*Crocidura suaveolens*). Родина Кротові представлена кротом звичайним (*Talpa europaea*). Кутору малу занесено до Червоної книги України.

Ряд Рукокрилі або Кажани (Chiroptera) представлений вуханем звичайним (*Plecotus auritus*), вечірницями рудою (*Nyctalus leisleri*) та малою (*N. leisleri*) і нетопирем лісовим (*Pipistrellus nathusii*). Більшість цих тварин зустрічається на території парку під час перельотів. Вечірницю малу занесено до Червоної книги України, решту видів — до списків регіональної охорони Миколаївської області. Ряд Зайцеподібні (Lagomorpha) у фауні "Гранітно-Степового Побужжя" представлено єдиним видом родини Зайцеві (Leporidae) — зайцем сірим (*Lepus europaeus*).

Найбільшою кількістю видів у теріофауні "Гранітно-Степового Побужжя" представлені Гризуни (Rodentia), серед них: пацюк сірий (*Rattus norvegicus*), миші домашня (*Mus musculus*), лісова (*Sylvaemys sylvaticus*) та малесенька (*Micromys minutus*), нориця водяна (*Arvicola terrestris*), ондатра (*Ondatra zibetica*), нориця польова (*Microtis arvalis*), мишівка степова (*Sicista subtilis*), вовчки сірий (*Myoxus glis*), лісовий (*Dryomys nitedula*) та горішниковий (*Muscardinus avellanarius*), сліпак подільський (*Spalax zemni*). Мишівка степова і сліпак подільський занесені до Червоної книги України, вовчок горішниковий — до списків регіональної охорони Миколаївської області.

З ряду Хижі звірі тут зустрічаються представники родини Куницеві (Mustelidae): ласка (*Mustela nivalis*), горностаї (*M. erminea*), норка європейська (*M. lutreola*), тхір степовий (*M. eversmannii*), куниця кам'яна (*Martes foina*), видра річкова (*Lutra lutra*) та борсук (*Meles meles*). З родини Собачі (Canidae) відзначені лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*) та завезений з Далекого Сходу єнотовидний собака (*Nyctereutes procyonoides*). Узимку 1993 р. були відзначені вовки (*Canis lupus*). Горностаї, норку європейську, тхора степового, видру річкову та бор-

сука занесено до Червоної книги України, ласку та куницю кам'яну до списків регіональної охорони Миколаївської області.

Ряд Парнокопитні (Artiodactyla) представлений кабаном диким (*Sus scrofa*), з родини Свиначі (Suidae) та козою дикою або козулею європейською з родини Оленів (Cervidae).

32. "Олександрівська дача"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: лісовий заказник місцевого значення.

Розташування: знаходиться на правому березі р. Арбузинка в окол. с. Агрономія.

Площа: 465 га.

Характеристика: Штучне лісове насадження в долині р. Арбузинка віком до 100 років. Переважають *Quercus robur*, *Fraxinus excelsior*, *Acer platanoides* і *A. campestre*. Територія знаходиться у відомстві Врадіївського лісгоспу. На постійному гніздуванні тут відзначені *Accipiter gentilis*, *Buteo buteo*, а також *Hieraaetus pennatus*, занесений до Червоної книги України.

33. "Чертальське"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: пропонується для створення ботанічного заказника.

Розташування: знаходиться на правому березі р. Черталка в окол. с. Криворучка.

Площа: майже 100 га.

Характеристика: В межах ділянки поширені корінні степові угруповання формацій *Stipeta capillatae* та *Stipeta lessingiana* за участю *Astragalus dasyanthus* та багатьох інших видів, занесених до Червоної книги України.

34. "Дорошівське"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення. Входить до складу Бузько-Степового природного ядра біосферного значення.

Заповідний статус: лісовий заказник місцевого значення.

Розташування: знаходиться на лівому березі р. Південний Буг в окол. с. Дорошівка.

Площа: 136 га.

Характеристика: Штучне лісове насадження вздовж річки віком до 40 років. Переважає *Pinus sylvestris*. Територія знаходиться у відомстві Вознесенського лісгоспу.

35. "Білоусівське"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: пропонується для створення ландшафтного заказника.

Розташування: знаходиться на лівому березі р. Південний Буг нижче с. Білоусівка.

Площа: 150 га.

Характеристика: Включає в себе територію відпрацьованого кар'єру, балку та залишки плакору, де збереглися корінні степові угруповання формацій *Festuceta valesiaceae*, *Stipeta capillatae*, *Stipeta lessingiana*. На еродованих суглинистих схилах і вапнякових осипах домінують *Botriochloa ischaetum*, *Cleistogenes bulgarica*, *Thymus dimorphus*, *Koeleria brevis*, *Linosyris villosa*, *Pimpinella titanophila*, *Jurinea brachicephala*.

У складі природної флори спостерігається значна концентрація рідкісних та зникаючих, занесених до Червоної книги України видів рослин: *Genista scythica*, *Ornithogalum boucheanum*, *Pulsatilla nigricans*, *Stipa capillata*, *S. lessingiana*, *S. ucrainica*, *S. asperella*, *Tulipa hypanica*.

Виявлено одне з небагатьох у Північно-Західному Причорномор'ї місцезростань *Gypsophilla pallasii* та рідкісну для вапнякових відслонень асоціацію *Cleistogenes bulgarica* — *Gypsophilla pallasii* — *Pimpinella titanophila*. Урочище є важливим резерватом комах-запилювачів.

36. "Чичиклійське"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: пропонується для створення ландшафтного заказника.

Розташування: знаходиться у гирловій частині р. Чичиклія біля с. Новий Городок.

Площа: понад 400 га.

Характеристика: В межах угіддя переважають високотравні болота, утворені *Phragmites australis*, *Typha angustifolia*, *Carex acuta* та фрагментарно *Scirpus lacustris*, *Glyceria maxima*, *Agrostis stolonifera*. Вони межують з деградованими внаслідок надмірного випасу луками. Берегові схили вкриті степовою та петрофітно-степовою рослинністю, в складі якої виявлено рідкісне угруповання формації *Thymeta moldavici*.

Ділянка важлива для збереження водоплавних та коловодних птахів. Тут гніздяться *Anser anser*, *Cygnus olor*, *Anas platyrhynchos*, *Rallus aquaticus*, *Vanellus vanellus*, а також *Himantopus himantopus* (кілька десятків пар). З інших рідкісних видів, занесених до Червоної книги України, відзначені *Ciconia nigra*, *Platalea leucorodia*, *Plegadis falcinellus*, *Larus ichthyaetus*, *Pandion haliaetus*, *Lanius excubitor*, *Circus macrourus*, *Circus cyaneus* (Редінов, 2003).

37. "Варюшине"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: лісовий заказник місцевого значення.

Розташування: займає піщані надзаплавні тераси правого берега р. Південний Буг в окол. с. Варюшине.

Площа: 632 га.

Характеристика: Представлене штучними лісовими насадженнями *Pinus sylvestris* та *Robinia pseudoacacia* віком до 40 років. На галявинах збереглися залишки південного піщаного степу з ендемічною рослинністю. Територія підпорядкована Веселинівському лісгоспу.

38. "Михайлівський степ"

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: ландшафтний заказник місцевого значення.

Розташування: знаходиться поблизу с. Михайлівка.

Площа: 1,3 тис га.

Характеристика: Один з найцілінніших степових масивів Північно-Західного Причорномор'я. Його територія охоплює цілісну систему балок (Велика Дівчина та Кемлича) на лівому березі р. Південний Буг, де раніше випасали овець. Це в окремих місцях призвело до повної деградації ґрунтового та рослинного покриву. Проте на віддалених ділянках плакору і прилеглих схилів ще збереглися досить значні за площею фрагменти корінних та слабко змінених фітоценозів типчакково-ковилових степів, які представлені формаціями *Festuceta valesiaceae*, *Stipeta capillatae*, *Stipeta lessingiana*, *Stipeta grafiana*, *Stipeta ucrainica*, *Caraganeta fruticis*, *Amygdaleta panae*, *Koelerieta cristati*, *Poaeta angustifoliae*. Весною на значній території Михайлівського степу створює аспект *Crambe tatarica*, що є унікальним для регіону.

На відслоненнях понтійських вапняків поширені угруповання *Stipeta asperellae*, *Thymeta dimorphii*, *Koelerieta brevis*, *Jurineeta brachicephalae*, а також агломеративні фітоценози за уча-

стю *Allium flavescens*, *Astragalus albidus*, *A. ucrainicus*, *A. corniculatus*, *Centaurea marschalliana*, *Dianthus pseudoarmeria*, *Genista scythica*, *Gypsophilla collina*, *Hedysarum grandiflorum*, *Linaria macroura*, *Linum linearifolium*, *Pimpinella titanophila*, *Teucrium polium*. Серед представників цього флористичного комплексу багато реліктових та ендемічних видів.

У межах степового масиву знаходиться понад 5 % усієї популяції *Eremogone cephalotes*, одне з найбільших у Північно-Західному Причорномор'ї ядер *Astragalus dasyanthus*, а також життєздатні популяції *Dianthus lanceolatus* та *Linaria biebersteinii*. Всі вони занесені до Червоної книги МСОП.

З раритетних видів, що потрапили на сторінки Червоної книги України, тут зростають: *Astragalus dasyanthus*, *Caragana scythica*, *Chamaecytisus graniticus*, *Crocus reticulatus*, *Eremogone cephalotes*, *Genista scythica*, *Gymnospermium odessanum*, *Ornithogalum boucheanum*, *Pulsatilla nigricans*, *Stipa capillata*, *S. lessingiana*, *S. ucrainica*, *S. grafiana*, *S. asperella*, *Tulipa hypanica*. Потребують охорони та є рідкісними для регіону: *Adonis vernalis*, *Anemone sylvestris*, *Astragalus dolichophyllus*, *A. odessanus*, *A. pubiflorus*, *Bellevalia sarmatica*, *Clematis integrifolia*, *Hedysarum grandiflorum*, *Iris halophila*, *Gypsophilla pallasii*, *Linaria macroura*, *Linum linearifolium*, *Polygala moldavica*.

Фауністичні комплекси ландшафтного заказника є типовими для ділянок з природною степовою рослинністю, що збереглися на теренах південної частини Правобережжя України. Серед видів, які перебувають під охороною держави, відзначені: *Saga pedo*, *Calosoma sycophanta*, *Papilio machaon*, *Iphiclides podalirius*, *Zerynthia polyxena*, *Proserpinus proserpina*, *Hyles nicaea*, *Scolia maculata*, *S. hirta*, *Larra anacheta*, *Xylocopa valga*, *Bombus agrillaceus*, *Coluber jugularis*, *Mustela eversmanni*. Об'єктами регіональної охорони є *Falco tinnunculus*, *Buteo buteo* та *Citellus suslicus*.

39. "Андріївське"

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: включає в себе заповідне урочище "Андріївське" площею 1,294 тис. га, частина якого пропонується для створення ботанічного заказника загальнодержавного значення.

Розташування: займає піщані надзаплавні тераси правого берега р. Південний Буг між селами Андріївка та Ковалівка. Межує з Новоодеськими плавнями.

Площа: 1,5 тис. га.

Характеристика: Представлене штучними лісовими насадженнями *Pinus sylvestris* та *P. pallasiana* віком до 40 років. Територія підпорядкована Миколаївському лісгоспу.

На галявинах збереглися залишки піщаного степу з пануванням у травостой *Carex colchica*, *Artemisia marschalliana*, *Festuca beckeri*, *Koeleria sabuletorum*, *Thymus pallasianus*, зрідка *Stipa borysthenica*. У складі цього флористичного комплексу, крім зазначених видів, трапляються: *Scabiosa ucrainica*, *Achillea ochroleuca*, *Helichrysum arenarium*, *Astragalus varius*, *Chamaecytisus borysthenicus*, *Allium savranicum*, *Anchusa gmelinii*, *Jurinea charcoviensis*, *Tragopodon borysthenicus*, *Alyssum savranicum*.

У межах урочища знаходиться близько 40 % усієї популяції (виду/підвиду) *Centaurea margaritamba* — ендеміка пісків Нижнього Побужжя. Цей представник флори занесений до Червоної книги України та Європейського Червоного списку.

До рідкісних і зникаючих видів, що знаходяться під охороною держави, належать також: *Stipa borysthenica* (Червона книга України), *Tragopodon borysthenicus* та *Alyssum savranicum* (обидва у Європейському Червоному списку).

40. "Вовча балка"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: ландшафтний заказник місцевого значення.

Розташування: знаходиться в долині р. Гнилий Єланець на північ від с. Троїцьке.

Площа: 250 га.

Характеристика: Залишки плакору і суміжні еродовані ділянки вкриті досить строкатою степовою рослинністю з домінуванням *Festuceta valesiacea*, *Stipeta capillatae*, *Stipeta lessingiana*, *Caraganeta fruticis*, *Koelerieta cristati*, *Botriochloeta ischaemi* та *Cleistogeneta bulgaricae*.

На вапнякових відслоненнях поширені формації *Stipeta asperellae*, *Thymeta dimorphii*, *Koelerieta brevis*, *Jurineeta brachicephalae*, а також агломеративні угруповання за участю *Tanacetum odessanum*, *Teucrium polium*, *Centaurea marschalliana*, *Pimpinella titanophila*, *Astragalus albidus*, *Ephedra distachya*, *Gypsophilla collina*, *Dianthus pseudoarmeria*, *Alyssum tortuosum*, *Allium flavescens* та *A. inaequale*.

Днище і схили балки місцями заросли чагарниками, які представлені *Prunus stepposa*, *Rosa canina*, *Crataegus leiomonogina*, *Berberis vulgaris*.

Серед видів рослин, занесених до Червоної книги України, трапляються: *Stipa capillata*, *S. lessingiana*, *S. asperella*, *S. ucrainica*, *Tulipa hypanica*, *Genista scythica*, *Pulsatilla nigricans*, *Crocus reticulatus*, *Gymnospermium odessanum*, *Ornithogalum boucheanum*. Потребують охорони та є рідкісними для регіону: *Amygdalus nana*, *Adonis vernalis*, *Iris halophila*, *Hedysarum grandiflorum*, *Bellevalia sarmatica*, *Astragalus odessanus*, *Polygala moldavica*, *Chamaecytisus lindemannii*.

41. "Новоодеські плавні"

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: частина території зайнята ландшафтним заказником "Новопетрівські Плавні" (250 га).

Розташування: займає пригирлову ділянку р. Південний Буг між селами Троїцьке і Себіне.

Площа: понад 2,5 тис. га.

Характеристика: У складі водної рослинності переважають асоціації, утворені видами широкої екологічної амплітуди — *Potamogeton pectinatus*, *P. perfoliatus*, *Najas marina*, *Ceratophyllum demersum*. Значні площі займають угруповання з домінуванням водних реліктів — *Nymphaea alba*, *Nuphar lutea*, *Trapa natans*, *Salvinia natans*, *Nymphoides peltata*. Помітну роль відіграють також ценози повітряно-водної рослинності, утворені *Phragmites australis*, *Typha angustifolia*, *Scirpus lacustris*. У складі трав'янистих боліт найпоширенішими є асоціації *Phragmites australis* — *Carex acuta*, *Phragmites australis* — *Carex riparia*, *Typha angustifolia* — *Carex acutiformis*, *Carex acuta pura*.

Проте особливістю Новоодеських плавнів є те, що тут переважає лучно-болотна та лучна рослинність, яка представлена угрупованнями з домінуванням *Glyceria maxima*, *Carex acuta*, *Agrostis stolonifera*, *Festuca pratensis*, *Elytrigia repens* тощо. У флористичному відношенні вони характеризуються значною кількістю лучних бореальних видів — *Agrostis gigantea*, *Alopecurus pratensis*, *Beckmannia eruciformis*, *Poa palustris*, *Carex vesicaria*, *Lathyrus palustris*. Солонці та солончаки в межах угіддя трапляються фрагментарно.

Серед видів рослин, які занесені до Червоної книги України, відзначені *Trapa natans*, *Salvinia natans* та *Nymphoides peltata*. Крім того, ціла низка водних рослинних угруповань потрапила на сторінки Зеленої книги України.

Із плавнями р. Південний Буг пов'язано не менше ніж 45 видів птахів, які утворюють скупчення від 3 до 5 тис. особин. Найзвичайнішими представниками орнітофауни цього району є *Podiceps cristatus*, *Ixobrychus minutus*, *Nycticorax nycticorax*, *Egretta alba*, *E. garzetta*, *Ardea cinerea*, *A. purpurea*, *Anas platyrhynchos*, *Aythya ferina*, *Fulica atra*, *Vanellus vanellus*, *Philomachus pugnax*, *Gallinago gallinago*, *Larus ridibundus*, *Chlidonias hybrida*, *Riparia riparia*.

42. "Себінська балка"

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: пропонується для створення ландшафтного заказника.

Розташування: об'єкт знаходиться в долині р. Сухий Єланець між селами Новошмідтовка та Себіне.

Площа: понад 2 тис. га.

Характеристика: Значний масив кам'янистих степів з переважанням у рослинному покриві формацій *Festuceta valesiaca*, *Thymeta dimorphii*, *Koeleria brevis*, а на більш сформованих ґрунтах — зникаючих угруповань *Stipeta lessingiana* та *Stipeta capillata*. Основу флористичного комплексу складають характерні для вапнякових відслонень *Koeleria brevis*, *Jurinea brachicephala*, *Paronychia cephalotes*, *Centaurea marschalliana*, *Dianthus pseudoarmeria*, *Astragalus ucrainicus*, *A. albidus* та *A. odessanus*.

Серед видів рослин, занесених до Червоної книги України, трапляються: *Stipa capillata*, *S. lessingiana*, *Genista scythica*, *Cymbocasma borysthena*, *Caragana scythica*, *Chamaecytisus graniticus*, *Tulipa hypanica*, *Bulbocodium versicolor*, *Crocus reticulatus*. Тут знаходиться одне з небагатьох місцезростань *Allium sphaeropodium*, який є західнопричорноморсько-придністровським ендеміком.

43. "Трихати"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: пропонується для створення ландшафтного заказника.

Розташування: знаходиться на правому березі р. Південний Буг нижче с. Трихати.

Площа: майже 100 га.

Характеристика: Ділянка займає північні та північно-східні схили долини річки крутизною від 10 до 45°. В її межах є багато виходів корінних порід (вапняків, глин, пісків) та ґрунтових вод, що зумовило значне різноманіття рослинного і тваринного світу.

Тут поширені корінні степові, петрофітно-степові та деревно-чагарникові угруповання з участю великої кількості рідкісних, ендемічних та реліктових видів рослин. Зокрема, виявлено один з найбільших у регіоні локалітетів реліктового лісостепового виду *Veronica grymiana*; фрагменти рідкісної та зникаючої формації *Stipeta dasyphyllae*; унікальне поєднання флористичних комплексів південного піщаного степу і вапнякових відслонень, де поруч зростають: *Stipa borysthena*, *Allium guttatum*, *Scabiosa ucrainica*, *Achillea ochroleuca*, *Onosma borysthena*, *Jurinea charcoviensis* та *Thymus dimorphus*, *Teucrium polium*, *Festuca valesiaca*, *Linosyris villosa*, *Ephedra distachya*, *Tulipa hypanica* тощо.

Серед видів рослин, які перебувають під охороною держави, відзначені: *Crocus reticulatus*, *Gymnospermium odessanum*, *Ornithogalum boucheanum*, *Pulsatilla nigricans*, *Stipa capillata*, *S. lessingiana*, *S. ucrainica*, *S. grafiana*, *S. asperella*, *S. dasyphylla*, *S. borysthena*, *S. disjuncta*, *Tulipa hypanica*.

44. "Петрово-Солониха"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: включає в себе ландшафтний заказник місцевого значення "Петрово-Солониський" площею 300 га.

Розташування: знаходиться на правому березі р. Південний Буг в окол. с. Петрово-Солониха.

Площа: 300 га.

Характеристика: Ділянка включає типові геосистеми нижньої течії р. Південний Буг — заплаву та надзаплавні тераси, які майже не представлені в природно-заповідному фонді регіону. На схилах є відслонення корінних порід — вапняків понтичного віку. Останні перекриті пліоценовими та плейстоценовими алювіальними пісками, більша частина яких сьогодні заліснена.

На аренах сформувався унікальний флористичний комплекс південного піщаного степу, видами-індикаторами якого є перлисті волошки ряду *Margaritaceae*. В межах урочища знаходиться одне з двох на планеті місцезростань *Centaurea margaritacea*, виду, занесеного в Червону книгу МСОП, Європейський Червоний список та Червону книгу України.

45. "Капустяна балка"

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: пропонується для створення ландшафтного заказника.

Розташування: знаходиться неподалік від злиття р. Південний Буг з р. Інгул в окол. с. Капустяне.

Площа: 1,2 тис. га.

Характеристика: Цілинний степовий масив, у межах якого широко розповсюджені зональні рослинні угруповання формацій *Festuceta valesiaca*, *Stipeta capillata*, *Stipeta lessingiana*. Дуже рідко до них домішуються фітоценози *Stipeta ucrainica*.

На вапнякових відслоненнях домінують: *Thymus dimorphus*, *Koeleria brevis*, *Jurinea brachicephala*, *Tanacetum odessanum*, *Pimpinella titanophila*, *Gypsophilla collina*. Відзначена найвища у регіоні концентрація представників роду *Astragalus L.*

Тут зосереджені найбільші у Північно-Західному Причорномор'ї ядра популяцій *Chamaecytisus graniticus* (Червона книга МСОП, Європейський Червоний список, Червона книга України), *Cymbocasma borysthenica* (Європейський Червоний список, Червона книга України), *Vulbocodium versicolor* та *Iris pontica* (обидва у Червоній книзі України).

З інших видів рослин, занесених до Червоної книги України, в Капустяній балці зростають *Caragana scythica*, *Crocus reticulatus*, *Eremogone cephalotes*, *Genista scythica*, *Gymnospermium odessanum*, *Ornithogalum boucheanum*, *Pulsatilla nigricans*, *Stipa capillata*, *S. lessingiana*, *S. ucrainica*, *Tulipa hypanica*, *T. schrenkii*. Потребують охорони та є рідкісними для регіону: *Adonis vernalis*, *Anemone sylvestris*, *Astragalus odessanus*, *A. pubiflorus*, *Bellevalia sarmatica*, *Clematis integrifolia*, *Hedysarum grandiflorum*, *Iris halophila*, *Leopoldia tenuiflora*, *Linaria macrourea*, *Linum linearifolium*.

Ця територія є важливою для збереження багатьох видів комах-запилювачів та ентомофагів, а також деяких представників герпетофауни — *Coluber jugularis* та *Elaphe quatuorlineata*, занесених до Червоної книги України.

46. "Нижньоінгульське"

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: включає в себе заповідні об'єкти місцевого значення — лісовий заказник "Мішково-Погорілове" (180 га) та ландшафтний заказник "Півострів піщаний" (260 га).

Розташування: знаходиться у пригирловій частині р. Інгул в окол. с. Мішково-Погорілове.

Площа: понад 800 га.

Характеристика: Охоплює піщані надзаплавні тераси та плавні пригирлової частини р. Інгул. На лівому березі річки створено штучний лісовий масив, в якому переважає *Pinus sylvestris*. Територія знаходиться у підпорядкуванні Миколаївського лісгоспу.

Серед узлісь та галявин збереглися залишки піщаного степу за участю багатьох рідкісних, ендемічних та реліктових видів рослин, що перебувають під охороною держави. На аренах сформувався унікальний флористичний комплекс південного піщаного степу, видами-індикаторами якого є перлисті волошки ряду *Margaritaceae*. В межах урочища знаходиться одне з двох на планеті місцезростань *Centaurea margaritacea*, виду, занесеного до Червоної книги МСОП, Європейського Червоного списоку та Червоної книги України.

У складі деревно-чагарникових заростей правого берега річки, вздовж якого спостерігаються відслонення вапняків, відзначено найпівденніше в Миколаївській області зростання *Fritillaria ruthenica*, занесеного до Червоної книги України.

Угіддя важливе для збереження водоплавних та коловодних птахів, а також цінних нерестовищ.

47. "Балабанівсько-Галіцинівське"

Статус в екомережі: природне ядро регіонального значення.

Заповідний статус: частина ділянки входить до лісового заказника місцевого значення "Балабанівка" (510 га) та пам'ятки природи "Старогаліцинівська".

Розташування: займає піщану надзаплавну терасу лівого берега Бузького лиману в окол. с. Галіцинове.

Площа: майже 1 тис. га.

Характеристика: Представлене штучними лісовими насадженнями *Pinus sylvestris* та *P. pallasiana* віком до 40 років. Територія підпорядкована Миколаївському лісгоспу.

На галявинах збереглися залишки причорноморського піщаного степу з переважанням у трав'янистому покриві *Carex colchica*, *Artemisia marschalliana*, *Festuca beckeri*, *Koeleria sabuletorum*, *Thymus pallasianus*, зрідка *Stipa borysthenica*. У складі цього флористичного комплексу зростає значна кількість рідкісних, ендемічних та реліктових видів рослин, що перебувають під охороною держави.

Тут знаходиться єдина на планеті популяція (виду/підвиду) *Centaurea protomargaritacea* — ендеміка пісків Нижнього Побужжя, занесеного до Червоної книги України.

48. "Прибузьке"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: пропонується для створення ландшафтного заказника.

Розташування: знаходиться на схилах правого берега Бузького лиману між селами Калініне та Прибузьке.

Площа: 120 га.

Характеристика: В межах урочища поширені корінні фітоценози справжніх та пустельних степів (*Festuceta valesiacea*, *Stipeta capillata*, *Stipeta lessingiana*, *Agropyroneta pectinata*, *Kochieta prostrata*, *Artemisieta santonici*), а також літоральні угруповання з участю *Astragalus borysthenicus* і *Astrodaucus littoralis*, занесених до Червоної книги України. Трапляється також *Coluber caspius*.

49. "Дніпровське"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: пропонується для створення ландшафтної заказника.

Розташування: знаходиться на схилах правого берега Бузького лиману між селами Парутіне та Дніпровське.

Площа: майже 100 га.

Характеристика: На берегових обривах і залишках плакору збереглися корінні угруповання справжніх та пустельних степів (*Festuceta valesiacea*, *Stipeta capillata*, *Stipeta lessingiana*, *Agropyroneta pectinata*, *Kochieta prostrata*, *Artemisieta santonici*) за участю багатьох представників флори та фауни, які перебувають під охороною держави.

Херсонська область

50. "Олександрівський"

Статус в екомережі: природне ядро місцевого значення.

Заповідний статус: ландшафтний заказник загальнодержавного значення.

Розташування: знаходиться на схилах лівого берега Бузького лиману, на північ від с. Олександрівка.

Площа: майже 1000 га.

Характеристика: Уздовж лиману, по берегових обривах та незайманих залишках плакору збереглися угруповання справжніх та пустельних степів (*Festuceta valesiacea*, *Stipeta capillata*, *Stipeta lessingiana*, *Agropyroneta pectinata*, *Kochieta prostrata*, *Artemisieta santonici*) за участю багатьох представників флори та фауни, які перебувають під охороною держави. З видів, занесених до Червоної книги України, зустрічається *Coluber caspius*.

4. Наукові обґрунтування створення нових об'єктів природно-заповідного фонду

У ході виконання проекту було отримано нові дані, які дозволили А. Куземко підготувати наукові обґрунтування для трьох нових заповідних об'єктів загальною площею більш ніж 2000 га. Всі об'єкти розташовано у Вінницькій області.

1. Наукове обґрунтування створення ботанічного заказника загальнодержавного значення "Олексіївські орхідеї"

Розташування: Вінницька область, Немирівський р-н, окол. с. Олексіївка, заплава лівого берега р. Південний Буг.

Площа: 1 га.

Положення в системі фізико-географічного та геоботанічного районування: За фізико-географічним районуванням України (1985) територія відноситься до Подільсько-Побузького Лісостепу лісостепової зони південного заходу Східно-Європейської рівнини. За геоботанічним районуванням України (2003) територія належить Центральноподільському округу грабово-дубових та дубових лісів та суходільних лук Української лісостепової підпровінції Східноєвропейської лісостепової провінції дубових лісів, остепнених лук та лучних степів Лісостепової підобласті Євразійської степової області.

Загальна характеристика рослинного покриву: Рослинність представлена добре збереженими вологими та торф'янистими луками переважно порядку Molinietalia (союзи Deschampsion, Alopecurion) та порядку Arrhenatheretalia (союз Festucion pratensis) класу Molinio-Arrhenatheretea з домінуванням *Deschampsia caespitosa*, *Festuca pratensis* та участю в травостої типових лучних видів *Poa pratensis*, *Ranunculus acris*, *Mentha longifolia*, *Lotus corniculatus*, а також двох видів орхідей — *Dactylorhiza incarnata* і *Dactylorhiza majalis*. У прирусловій частині заплави поширені досить добре збережені угруповання класу Alnetea glutinosae.

Рідкісні види флори: На території поширенні досить численні популяції *Dactylorhiza incarnata* і *Dactylorhiza majalis* — видів, занесених до Червоної книги України.

Критерії заповідання: Типові для регіону угруповання заплавних лук з багатим флористичним складом, численні популяції двох видів, занесених до Червоної книги України. Територія є перспективною для створення ключової території локального рівня.

2. Наукове обґрунтування створення ландшафтного заказника загальнодержавного значення "Райгородський"

Розташування: Вінницька обл., Немирівський р-н, окол. с. Райгород, долина р. Південний Буг.

Площа: 80 га.

Положення в системі фізико-географічного та геоботанічного районування: За фізико-географічним районуванням України (1985) територія відноситься до Подільсько-Побузького Лісостепу лісостепової зони південного заходу Східно-Європейської рівнини. За геоботанічним районуванням України (2003) територія належить Центральноподільському округу грабово-дубових та дубових лісів та суходільних лук Української лісостепової підпровінції Східноєвропейської лісостепової провінції дубових лісів, остепнених лук та лучних степів Лісостепової підобласті Євразійської степової області.

Загальна характеристика рослинного покриву: По схилах долини збереглися малопорушені флористично багаті степові фітоценози класу Festuco-Brometea з домінуванням *Festuca valesiaca*, *Poa angustifolia*, *Trifolium montanum* за участю *Ornithogalum umbellatum*, *Eryngium planum*, *Salvia pratensis*, *Filipendula vulgaris*, *Myosotis micrantha*, *Teucrium chamaedrys*, *Peucedanum carvifolia* тощо. Рослинність гранітних відслонень представлена угрупованнями класів Asplenietea trichomanes за участю *Asplenium trichomanes*, *Asplenium septentrionale*, *Cystopteris fragilis*. У заплаві найбільші площі зайняті справжніми луками класу Molinio-Arrhenatheretea з домінуванням *Festuca pratensis*, зустрічаються також фрагменти засолених луків класу Scorzonero-Juncetea gerardii, зокрема з домінуванням *Blysmus compressus*, а також болотисті луки класу Molinio-Arrhenatheretea (порядок Molinietalia, союз Calthion) з домінуванням *Scirpus sylvaticus*.

Рідкісні види флори: Занесені до Червоної книги: *Pulsatilla nigricans*, *Dactylorhiza incarnata*, *Dactylorhiza majalis*. Регіонально рідкісні: *Iris hungarica*, *Asplenium trichomanes*, *Asplenium septentrionale*, *Primula elatior*.

Критерії заповідання: Територія відзначається високим ступенем ландшафтного, флористичного, фітоценотичного різноманіття, досить малотрансформованими, типовими для регіону рослинними угрупованнями зі значною участю регіонально рідкісних видів. Наявні популяції трьох видів з Червоної книги, які є нечисленними, зазнають досить значного антропопресингу та потребують моніторингу за їх станом. Територія є перспективною для створення ключової території регіонального рівня.

3. Наукове обґрунтування створення ботанічного заказника загальнодержавного значення "Медвідська дача"

Розташування: Вінницька обл., Калинівський р-н, між селами Мізяків та Медвідка, долина лівого берегу р. Південний Буг, ур. Медвинська дача, Михайлівського лісництва, кв. 108, 69, ур. Башмак.

Площа: майже 2 тис. га.

Положення в системі фізико-географічного та геоботанічного районування: За фізико-географічним районуванням України (1985) територія відноситься до Подільсько-Побузького Лісостепу лісостепової зони південного заходу Східно-Європейської рівнини. За геоботанічним районуванням України (2003) територія належить Центральноподільському округу грабово-дубових та дубових лісів та суходільних лук Української лісостепової підпровінції Східноєвропейської лісостепової провінції дубових лісів, остепнених лук та лучних степів Лісостепової підобласті Євразійської степової області.

Загальна характеристика рослинного покриву: Лісова рослинність представлена на більшості території урочища угрупованнями так званих світлих барвистих дібров, синтаксономічний статус яких досі залишається остаточно нез'ясованим. Попередньо вони віднесені до класу Quercetea pubescenti-petraeae (*Potentillo albae-Quercetum*). Ці угруповання відзначаються високим ступенем флористичного різноманіття (до 50 видів на ділянці). Деревний ярус складений дубом звичайним (*Quercus robur*) зімкнутістю 0,5–0,7. У підліску переважають *Rubus saxatilis*, *Frangula alnus*, *Pyrus communis*, *Acer tataricum*. За три роки наших спостережень значно зростає у підліску роль підросту грабу (*Carpinus betulus*). Це призводить до зміни структури угруповань, зокрема зменшується освітленість, що спричиняє випадіння зі складу ценозу цілого ряду світлолюбних представників трав'яного покриву, серед яких найвищим проективним покриттям відзначаються *Carex pallescens*, *Cruciata glabra*, *Majanthemum bifolium*, *Pteridium aquilinum*, *Dryopteris filix-mas*, *Pyrola minor*, *Fragaria vesca*, *Asarum europaeum*, *Clematis*

recta. У пониженнях рель'єфу поширені болота-блюдця, рослинність яких представлена мохово-осоковими угрупованнями класів Phragmito-Magnocaricetea і Scheuchzerio-Caricetea fuscae зі значною участю представників сфагнових мохів та осок, зокрема рідкісних у регіоні *Carex elongata*, *C. atherodes*. В урочищі Башмак поширені угруповання суходільних лук та пустищ. Луки представлені угрупованнями класу Molinio-Arrhenatheretea, союзів Cynosurion cristati та Deschampsion з переважанням *Agrostis tenuis*, *Anthoxanthum odoratum*, *Cynosurus cristatus*, *Deschampsia caespitosa*, *Juncus effusus*. Пустищна рослинність представлена угрупованнями класу Nardo-Callunetea за участю *Nardus stricta*, *Calluna vulgaris*, *Sieglingia decumbens*. На терасі та в заплаві Південного Бугу на незначних за розміром відслоненнях гранітів поширені піонерні угруповання класу Sedo-Scleranthetea за участю *Sedum sexangulare*, *Sedum acre*, *Thymus serpyllum*, моху *Polytrichum piliferum*. У водоймах урочища поширені угруповання класу Potametea, зокрема порядку Callitricho-Batrachietalia, за участю *Hottonia palustris*, *Callitriche palustris*.

Рідкісні види флори: Серед флори урочища зустрічаються *Platanthera bifolia*, *Platanthera chlorantha*, *Lilium martagon*, *Epipactis helleborine*, занесені до Червоної книги України та цілий ряд регіонально-рідкісних видів, зокрема *Gladiolus imbricatus*, *Primula veris*, *Digitalis grandiflora*, *Pyrola minor*, *Orthilia secunda*, *Potentilla alba*, *Clematis recta*, *Thalictrum aquilegifolium*, *Lembotropis nigricans*, *Sieglingia decumbens*, *Hottonia palustris*.

Критерії заповідання: Рослинний покрив території відзначається рисами, притаманними головним чином північнішим територіям. Для нього характерні слабкий ступінь антропогенної трансформації, високе флористичне та фітоценотичне багатство. У флорі відзначена велика кількість видів, що потребують охорони на національному та регіональному рівнях. Територія є перспективною для створення ключової території (природного ядра) регіонального рівня.

Заключення

Річка Південний Буг та її долина значно трансформовані в результаті діяльності людини. Сама річка розчленована дамбами та майже претворена на низку штучних водойм. Долина річки значною мірою використовується для сільськогосподарської діяльності та житлової забудови. Ділянки у природному та напівприродному стані займають відносно невелику загальну площу. Смуга природної рослинності уздовж річки рідко ширше ніж 50–200 м від урізу води та майже повністю зникає у межах населених пунктів.

Незважаючи на великий антропогенний вплив, у долині Південного Бугу збереглися ділянки природних та напівприродних біотопів, в яких мешкає значна кількість видів тварин та рослин, у тому числі тих, які занесені до Червоної книги України, Європейського Червоного списку, Міжнародної Червоної книги, охоронних списків Бернської, Бонської конвенції тощо. Ці території представлені різними типами біотопів – природними ділянками річки, болотами, ділянками водно-болотної рослинності у вершинах ставів та водосховищ, скелями з петрофітною рослинністю, луками, степами, лісами. Розмір ділянок варіює від декількох гектарів до майже 10 тис. га, але найчастіше дорівнює декільком сотням гектарів.

Враховуючи сучасний стан долини р. Південний Буг, формування меридіонального екологічного коридору буде потребувати наступних стратегічних кроків:

- розширення мережі об'єктів природно-заповідного фонду;
- скорочення орних земель та перетворення їх у пасовища або лісові масиви;
- зменшення (регулювання) пасовищного навантаження на існуючі пасовища;
- формування оптимального вікового балансу лісових насаджень: доля лісів старших вікових груп має значно зрости;
- регулювання рекреаційної нагрузки, особливо поблизу великих міст (можливо для цього потрібно створення додаткових регіональних ландшафтних та національних парків);
- припинення забудови поблизу річки (генеральними схемами розвитку всіх населених пунктів мають бути передбачені обмеження щодо розвитку забудови у заплаві річки, а також формування ділянок екокоридору або уздовж річки, або, якщо це не можливо, в обхід населених пунктів);
- формування захисної прибережної смуги (ширина 100 м з кожного берега) уздовж всього Південного Бугу, як це і передбачено чинним законодавством.
- створення рибоходів на всіх дамбах, які перекривають Південний Буг, для забезпечення екологічного зв'язку між різними ділянками річки;
- посилення боротьби з браконьєрським виловом риби на Південному Бузі.

Для виконання запропонованих заходів, на наш погляд, доцільно на рівні кожної області, через яку протікає Південний Буг, розробити та затвердити деталі плани дій розраховані на найближчі 5–10 років.

Зрозуміло, що отримані дані та розроблена електронна мапа є лише першим невеличким кроком у напрямку створення Південно-Бузького екологічного коридору, але зібрані дані та проведений аналіз, є добрим підґрунтям для проведення подальших досліджень, розробки детальної схеми коридору та його створення.

English summary

Note on the project

The project "Indicative map for the Southern Boug meridional river corridor" (JWP/Ukr/2005–0) was carried out by the Black Sea Programme of Wetlands International within the frame of a joint environmental protection programme involving the Ministry for Agriculture, Nature & Food Quality of the Netherlands and the Ministry for Environmental Protection of Ukraine (MEPU), and run in 2005–2006.

The objective of the project was to enhance the development of the ecological network in Ukraine, particularly focusing on the Southern Boug meridional river corridor. The main assignments of the project were to collect and analyze data concerning valuable species and sites in the valley of the Southern Boug and adjacent areas, create an indicative map for the Southern Boug meridional river corridor and come to an agreement on it together with specialists from the local regional ('oblast' level) departments of the MEPU.

Specialists from the Institute of Zoology and Institute of Botany of the National Academy of Sciences and from Kamyanyets-Podilsk Pedagogical University were invited to participate in the project.

Under the project during 2006 available information was collected concerning rare plant and animal species found in the valley of the Southern Boug. The Southern Boug is the only large river in Ukraine running from source to estuary entirely within the boundaries of the country, however knowledge on the biodiversity met along this river is rather limited and, moreover, much of it is apparently outdated. In addition information concerning protected areas located in the river valley and adjacent areas was collected and summarized.

During three short-term expeditions covering the Southern Boug from its source to the end of the river in the Dnipro-Boug Estuary new information was obtained concerning rare species and sites valuable for nature conservation located in the river valley.

Relying upon the obtained data valuable for nature conservation sites located in the river valley and adjacent areas were distinguished, and a corresponding electronic map has been produced. The list of these sites and the map were considered during a sectoral meeting, after what final versions of both were prepared.

The outcome of the project has been not only a published report, but as well a CD containing information about the project and a poster devoted to the Southern Boug meridional river corridor.

General features of the catchment area

The Southern Boug is a river in the SW of Ukraine. The source of the river is located in the western part of Khmelnytska Oblast. Further on the river flows through Vinnitska Oblast, Kirovogradska Oblast, follows the border between Odeska and Mykolayivska oblasts, and in Mykolayivska and Khersonska Oblast ends up in the Boug Estuary ('Liman'), a branch of the Dnipro-Boug Estuary.

Most of the length of the river crosses the Forest-Steppe Zone. About one quarter of the river (its lower reaches) are located in the Steppe Zone. The total length of the river is 806 km. Annually the river empties to the sea 3.39 km³ of water.

In the upper reaches the river valley is poorly developed and is upto 1.5 km wide. The floodplain is marshy. The ridge of the floodplain is 3–15 m high. In the middle of its course the river crosses the

edge of the Ukrainian crystalline shield. In this place the river valley narrows down to a 200–300 m wide rocky canyon. The sides of the canyon steeps reach the height of 20–30 m, sometimes 80 m, and in general the river valley is cut in here to the depth of up to 180 m. This part of the river is featured by rapids. In its lower reaches, within the boundaries of the Near-Black Sea Lowland, the river valley gets wider, sides of the river become lower, and the floodplain is partitioned by numerous creeks and backwaters. Nearby Vinnitsa Pleistocene sand deposits occupy a fairly large area.

The Southern Boug river and valley are heavily transformed due to human impact. All along the river ponds or even relatively big reservoirs have been constructed and only along short sections the river has retained its natural appearance. Amongst the largest reservoirs are Oleksandrivske and Ladyzhynske. Pond and reservoir construction has led to the reduction of numbers or even loss of rheophilous species. The river suffers as well from pollution coming from industries and households, especially nearby urban areas. Large portions of the floodplain have been used for housing purposes. In broad scale this most obviously has occurred around such large towns as Khmelnytsk, Vinnitsa, Mykolayiv. In addition dozens of other smaller settlements are located alongside the river.

Most of the natural habitat alongside the river has been converted to farmland, primarily arable fields. Remaining patches of wilderness alongside the river as well are suffering from negative human impact. Meadows and patches of steppe vegetation in most cases are subjected to overgrazing by domestic livestock. Forest stands suffer from unsustainable felling. Old age forest stands have been almost entirely eradicated, so most of them consist of young and/or middle aged trees. A heavy negative impact on the river valley, particularly on the floodplain, has recreation. Fish stocks too suffer from poachers.

Plants and animals

Under the project there was a limited opportunity to carry out field investigations, therefore additional information procured by the project participants in previous years together with selected data from the literature was used.

Vegetation of the Southern Boug corridor is primarily represented by forests (floodplain and dry-land forests, in some places forest stands occupying sandy terraces located above the level of the floodplain), and to a lesser extent by meadow, marsh, steppe, aquatic and petrophilous vegetation. In the upper reaches of the river large areas are occupied by grassy marshes.

In the upper and middle course of the Southern Boug hornbeam-oak, elm-oak and alder forests dominate within the boundaries of the corridor. Sands are occupied nearby Vinnitsa by pine and oak-pine forests (*Quercetalia robori-petraeae*, *Quercetalia pubescenti-petraeae*).

Marshes in the floodplain of the Southern Boug are of grassy eutrophic character (class *Phragmito-Magnocaricetea* – ac. *Thelypterido-Phragmitetum*, *Caricetum elatae*, *Caricetum rostratae*). The community is dominated by reed (*Phragmites australis*), and sedges (*Carex omskiana*, *C. nigra*, *C. rostrata*).

Littoral vegetation in the Southern Boug floodplain is represented primarily by communities of reed (*Phragmites australis*), cat-tail (*Typha latifolia*, *T. angustifolia*), and *Glyceria maxima*. In the Steppe Zone under conditions of increasing salinity the community is supplemented by *Schoenoplectus tabernaemontani* and *Bolboschoenus maritimus*.

Amongst floating plants most common are communities of duck-weed species (*Spirodela polyrrhiza* and *Lemna minor*). Other frequently met communities compose *Ceratophyllum demersum*, *Elodea canadensis*, *Stratiotes aloides*, *Hydrocharis morsus-ranae*, *Myriophyllum verticillatum*, and *Nuphar lutea*.

Significant areas in the Southern Boug floodplain are occupied by meadows dominated by *Deschampsia caespitosa*, often appearing after the draining of marshlands. Widespread as well are meadows formed by *Poa pratensis* and *Festuca pratensis*. In the lower reaches of the river quite often saline meadows dominated by *Puccinellia distans* and *Juncus gerardii* can be met in the surroundings.

In the middle course of the Southern Boug rock-dwelling communities are found (order Sedo-Scleranthetalia). In the middle course, within the Forest-Steppe Zone, small patches of steppe vegetation (class Festuco-Brometea) can be found; in the Steppe Zone they occupy a large area. In the lower reaches of the Southern Boug carbonate outcrops are widespread and communities found here are featured by *Koeleria brevis*, *Genista scythica*, *Scutellaria verna*, and *Cleistogenes bulgarica*.

Sandy terraces alongside the Southern Boug occasionally house psammophilous communities. They usually occupy large areas in the lower reaches of the river, particularly nearby Mykolayiv.

Within the catchment area of the Southern Boug records have been made of 66 plant species listed in the Red Data Book of Ukraine, and of 25 plant communities listed in the Green Data Book of Ukraine.

Fish. The Southern Boug, especially its lower portion, since ages ago was considered to be one of the richest in fish rivers. Fishing was one of the main preoccupations here of the Cossacks and fish was the commonest food source and went for trade. The Boug was considered the best fishing place. Historical chronicles mention the main local species having been caught here by fishermen: in the Boug, Ingul, and in the estuary ('liman') Cossacks would fish on sterlet, stor sturgeon, great sturgeon, Russian sturgeon, sheat-fish, bream, mackerel, white bream, and flat-fish. However, during the 20th century several dams were built on the Southern Boug, so the river was converted to a chain of reservoirs. One of the first of such dams was built nearby the village of Oleksandrivka, which put a barrier to upstream migration of several sturgeon and cyprinid species, other fish species, and almost totally destroyed their natural breeding grounds. The construction of reservoirs changed the hydrology of the river and caused a sharp decline of the numbers of rheophilous species, particularly of Dnipro barbel and *Rutilus frisii*. Significant impact upon the fish stock of the river has illegal fishing which has become large-scale.

Information on the fish fauna is scarce. Most of the sources go back to the 30–70s of the 20th century. Fresh investigations are almost absent. Available data states 71 fish species to be found in the Southern Boug (including its lower reaches adjacent to the Dnipro-Boug Estuary (Annex 1).

Rare and declining fish species in the Southern Boug are considered *Eudontomyzon mariae*, *Acipenser ruthenus*, *Huso huso ponticus*, *Sander marinum*, *Salmo trutta labrax*, *Rutilus frisii frisii*, *Barbus barbus borysthenicus*, *Chalcalburnus chalcoides mento*, *Neogobius platyrostris*.

In general populations of most of the species of the fish fauna of the Southern Boug are declining and/or are in a critical state. Recent studies have confirmed that fish populations continue to decline, particularly of such species as shemaia, vimba, chub, asp, pike and perch-pike. Fish catches of commercial species are diminishing, though limited fishing activities are proceeding. For instance, official statistics for Vinnitska Oblast state an annual fish catch of 20–30 tons.

Amphibians and reptiles. As far as the Southern Boug corridor covers a large extent of the country many species of the herpfauna found in continental Ukraine are met here as well. These include 11 species of amphibians and 14 reptile species. Three snake species (*Coronella austriaca*, *Coluber caspius*, and *Elaphe longissima*) are listed in the Red Data Book of Ukraine, 13 species are listed under the Bern Convention.

Bird fauna. The general description of the bird fauna covers only the breeding period. This is due to our efforts to distinguish under the project most valuable natural sites located alongside the Southern Boug. The other reason for this is the minor significance of the Southern Boug area for bird migration and wintering (first and foremost for birds associated with wetlands), and not much is known about the bird fauna in the area beyond the breeding season.

A total of 172 species have been recorded within the area of the Southern Boug ecological corridor during the breeding season. A list of the species, assessments of their numbers and nature conservation status are presented in Annex 2. Some species not met by us during the field work have been included to the table according the records published in the literature.

Amongst bird species met in the Southern Boug ecological corridor during the breeding season 12 are listed in the Red Data Book of Ukraine: black stork (*Ciconia nigra*), ferruginous duck (*Aythya nyroca*), osprey (*Pandion haliaetus*), long-legged buzzard (*Buteo rufinus*), short-toed eagle (*Circaetus gallicus*), booted eagle (*Hieraetus pennatus*), lesser spotted eagle (*Aquila pomarina*), saker falcon (*Falco cherrug*), stone curlew (*Burhinus oedicephalus*), Eurasian oystercatcher (*Haematopus ostralegus*), eagle owl (*Bubo bubo*), Northern shrike (*Lanius excubitor*). Amongst these only the black stork, long-legged buzzard, short-toed eagle, booted eagle, lesser spotted eagle, saker falcon and stone curlew may be considered as indeed breeding within the boundaries of the Southern Boug ecological corridor. The only species listed in the European Red List and the IUCN Red Data Book are the ferruginous duck and corn crane (*Crex crex*). Almost all the species met in the ecological corridor are listed under the Bern Convention – Annex 2 – 120 species, Annex 3 – 46 species. Besides these, many species are listed as well under the Bonn Convention, AEW, CITES.

Mammal fauna. The mammal fauna of the Southern Boug catchment area totals 64 species (Annex 3). Amongst species found in the Southern Boug corridor 11 are listed in the Red Data Book of Ukraine: the lesser water shrew (*Neomys anomalus*), 2 bat species (*Myotis nattereri* and *Nyctalus leisleri*), stoat (*Mustela erminea*), steppe polecat (*Mustela eversmanni*), marbled polecat (*Vormela peregusna*), otter (*Lutra lutra*), badger (*Meles meles*), 2 species of birch mice (*Sicista betulina* and *S. subtilis*), Podolian mole-rat (*Spalax zemni*), 9 are listed under the Bern Convention, 8 – are in the IUCN Red Data Book.

Protected areas and sites

An analysis of the available data revealed in the valley of the Southern Boug river and adjacent areas (located no further than 5–7 km from the river itself) 162 sites of nature conservation interest belonging to various categories of protection – regional landscape parks, sanctuaries ('zakazniks') of national or local level, small protected sites, monuments of nature, monuments of the art of park design. Taking into account that small areas will poorly contribute to the role of the ecological network for purposes of the project 96 sites exceeding the area of 10 ha were chosen. Individual areas of the these range between 10 and 200 ha, however the largest site, Savranskiy Forest, occupies an area of 8,397 ha. All the areas of interest for nature conservation have been mapped in a GIS format. The full list of sites exceeding 10 ha together with their characteristics are presented in Annex 4.

Key territories

Field investigations have shown that the valley of the Southern Boug is considerably transformed due to human activities. With only few exceptions natural vegetation has survived on relatively small plots, quite often in narrow belts on the riverside only 50–200 m wide. Most of meadow and steppe habitats are undergoing degradation caused by excessive grazing of domestic livestock. Forest stands are widely deprived of trees of old age and in places where such trees are yet found felling continues to be a common practice. Much of the area is occupied by human settlements, particularly around such large towns as Khmelnytskyi, Vinnitsa and Mykolayiv, what significantly complicates the establishment here of an ecological corridor. Nevertheless, both in the river valley and adjacent areas patches have survived of natural and/or seminatural habitat.

Data concerning protected areas and species listed in the Red Data Book together with results from field investigations allowed to distinguish within the Southern Boug ecological corridor 50 key areas valuable for preserving the biological and landscape diversity and giving the way to the connectivity of the corridor. Key areas in general have been chosen no further than 5–7 km from the riverbed of the Southern Boug, but certain areas alongside the rivers Kodyma and Bouzhok are located further away. In total the width of the supposed ecological corridor reaches 10–15 km. Sizes of the key areas vary between 20 and about 9,000 ha, however most of them cover a few hundred hectares. Key areas embrace various kinds of habitats. First and foremost these are sections of the Southern Boug riverbed representing rapids, upper reaches of ponds and reservoirs rich in aquatic vegetation, reedbeds are found in the lower course of the river. Meadow habitats are found predominantly in the upper and middle course of the river, on Khmel'nitska and Vinnitska oblasts. Plots of steppe habitat are found in the lower course of the Southern Boug in Kirovogradska, Odeska and Mykolayivska oblasts. Forest stands are found all along the Southern Boug, though most of them are located at distance and have poor links with the river itself. The largest forest tracts are found in Vinnitska and Odeska oblasts. As far as the Southern Boug crosses the edge of the Ukrainian crystalline shield certain sections are featured by outcrops and cliffs. The largest such section is located in Mykolayivska Oblast where the river flows in a narrow canyon and mighty rapids are developed.

Unfortunately, the knowledge concerning the key areas is very variable, so their descriptions vary in size as well. Some of them, as, for instance, the regional landscape park "Granite-Steppe Pobuzhzhya", have been thoroughly studied and can be characterized in much detail, but many other areas are yet poorly known.

On the basis of the obtained data a electronic map was produced in ArcGis 8.3 of the key areas (most valuable plots were considered) of the future Southern Boug ecological corridor. The list of these plots and their location was considered in a discussion by scientists from the Institute of Zoology, Institute of Botany, Kamyanskyi Pedagogical University and specialists from the regional departments of MEP in Khmel'nitska, Vinnitska, Odeska and Mykolayivska oblasts held during a joint meeting (October 2006) devoted to the Southern Boug ecological corridor.

Justifications for new sites

During the fulfillment of the project newly obtained information gave the opportunity to A. Kuzemko to prepare the scientific justifications for establishing three new protected areas covering a total of above 2,000 ha. All these are located in Vinnitska Oblast.

1. Scientific justifications for establishing a botanical sanctuary of national level "Oleksiyivski Orchids"

Location: Vinnitska Oblast, Nemyriv Rayon, vicinity of the village of Oleksiyivka, floodplain of the left riverside of the Southern Boug. Area: 1 ha. Rare plant species: Numerous populations of wild orchids (*Dactylorhiza incarnata* and *Dactylorhiza majalis*) listed in the Red Data Book of Ukraine. Criteria for protection: typical for the region communities of floodplain meadows rich in floral species, abundant populations of 2 species listed in the Red Data Book of Ukraine. The site is promising for establishing a key area of local level.

2. Scientific justifications for establishing a landscape sanctuary of national level "Raygorodskiy"

Location: Vinnitska Oblast, Nemyriv Rayon, vicinity of the village of Raygorod, valley of the Southern Boug. Area: 1 ha. Rare plant species: listed in the Red Data Book of Ukraine: *Pulsatilla nigricans*, *Dactylorhiza incarnata*, *Dactylorhiza majalis*, regionally rare *Iris hungarica*, *Asplenium tri-chomanes*, *Asplenium septentrionale*, *Primula elatior*. Criteria for protection: the territory is featured by a high level of landscape, floristic and community diversity, relatively intact, has typical for the area plant communities consisting of many regionally rare species. Populations of three species listed in the Red Data Book of Ukraine found here are suffering from human-induced pressure and there is a need to monitor them. The site has good prospects for establishing a key area of regional level.

3. Scientific justifications for establishing a botanical sanctuary of national level "Medvidska Dacha"

Location: Vinnitska Oblast, Kalinivskiy Rayon, between the villages of Mizedykyv and Medvidka, valley of the left riverside of the Southern Boug, the site "Medvidska Dacha", Mykhailivskiy Forestry, plots 108, 69, site "Bashmak". Area: about 2,000 ha. Rare plant species: amongst the floral species are present *Platanthera bifolia*, *Platanthera chlorantha*, *Lilium martagon*, *Epipactis helleborine* listed in the Red Data Book of Ukraine, regionally rare species such as *Gladiolus imbricatus*, *Primula veris*, *Digitalis grandiflora*, *Pyrola minor*, *Orthilia secunda*, *Potentilla alba*, *Clematis recta*, *Thalictrum aquilegifolium*, *Lembotropis nigricans*, *Sieglingia decumbens*, *Hottonia palustris*. Criteria for protection: The vegetation has features in common with vegetation usually found more to the north. The place is relatively intact, rich in flora and plant community structure. Many species found here are protected at national and regional levels. The site has good prospects for establishing a key (core) area of regional level.

GIS maps

Using standard electronic maps of Ukraine (scale 1: 200 000) and accumulated data concerning the Southern Boug ecological corridor maps were produced in the ArcView 8.3 format depicting locations of plant and animal species listed in the Red Data Book of Ukraine, protected areas, most valuable natural areas of the corridor.

The CD

Besides having a published report on the project, a CD was produced containing in HTML format cartographic materials concerning plant and animal species listed in the Red Data Book of Ukraine, protected areas, valuable natural areas of the Southern Boug ecological corridor. The CD contains as well GIS maps in the ArcView 8.3 format, the general report on the project (in PDF format), and a lot of photos of various sections of the Southern Boug valley.

Conclusions

1. The river Southern Boug and its valley are highly transformed by human impact. The river itself is partitioned by dams and appears mostly as a chain of artificial water bodies. The valley is almost entirely used for agricultural purposes and housing. Plots of natural or seminatural habitat occupy a relatively small area. The belt of natural vegetation following the riverbed is hardly ever wider than 50–200 m and totally disappears in populated places.

2. Despite the great human pressure, there are yet plots of natural or seminatural habitat in the Southern Boug valley housing a considerable number of plant and animal species listed in the Red Data Book of Ukraine, European Red List, IUCN Red Data Book, and in protection lists under the Bern and Bonn conventions etc. These plots represent a variety of habitats – natural sections of the river, marshes, plots of aquatic vegetation in the upper reaches of ponds and reservoirs, plots of petrophilous vegetation on cliffs, meadows, steppe grassland, forest stands. The size of these plots varies from a few hectares up to almost 10,000 ha, but most frequently they cover a few hundred hectares.

3. Considering the contemporary state of the Southern Boug valley the establishment of a meridional ecological corridor may require the accomplishment of the following strategic steps:

- extension of the network of protected areas;
- reduction of the area of arable land and the conversion of it to pasture or forested area;
- lifting (regulating) the grazing pressure on existing pastures;
- formation of a balanced age structure of forest stands: the portion of trees of later age should considerably increase;
- recreation should be regulated, especially nearby cities; perhaps for this purpose additional regional landscape parks and national parks have to be created;
- housing activities nearby the river should be stopped; housing plans for each settlement should envisage limitations for house construction in the floodplain, take into consideration the formation of sections of the ecological corridor alongside the river or, in case of no such possibility, to create a bypass for the corridor outside of the populated place;
- formation of a protection belt on the riversides 200 m wide, following the entire Southern Boug in the way required by current legislation;
- equip all dams blocking the Southern Boug with fishways, so ecological connections between various section of the river can be restored;
- impose a more tight control on illegal fishing in the Southern Boug.

For accomplishing these measures it may be necessary, in our opinion, to elaborate in each oblast where the Southern Boug is found a detailed action plan ready for implementation in the nearest 5–10 years.

4. Of course the obtained under the project data and the produced electronic map are only the first small steps in the direction of establishing the Southern Boug ecological corridor, but the accumulated information and accomplished analysis of it is a good basis for conducting further research, elaborating the design of the corridor and implementing it into reality.

Використана література

1. Амброз А. И. Рыбы Днепра, Южного Буга и Днепро-Бугского лимана. — К. : Изд-во АН УССР, 1956. — С. 404.
2. Андриенко Т. Л., Орлов А. А., Яворская Е. Г. Рекомендации по выделению новых лесных охраняемых объектов в Винницкой области // Рекомендации по совершенствованию ведения хозяйства в лесах государственного значения и на землях колхозов и совхозов Подольи. — Винница, 1990. — С. 105–120.
3. Белінг Д. О. До поширення *Alburnoides bipunctatus rossicus* Berg по річках України // Зб. праць Дніпровської біол. станції. — 1928. — № 4. — С. 271–277.
4. Белінг Д. О. Матеріали до іхтіофауни р. Півд. Буг // Зб. праць Дніпровської біол. станції. — 1927. — № 2. — С. 333–357.
5. Білий М. Д. Ріст деяких видів риб з ставків колишньої Вінницької округи // Журн. біо-зоол. циклу ВУАН. — 1933. — № 4. — С. 133–151.
6. Бурчак-Абрамович М. І. До орнітофауни Північного Поділля // Зб. праць зоол. музею УАН. — 1935. — № 14. — С. 137–142.
7. Вобленко О. С., Шешурак П. М. Орнітофауна регіонального ландшафтного парка "Гранітно-степное Побужье" // Літопис природи. РЛП "Гранітно-степове Побужжя". Т. 3. — 2000.
8. Воїнственський М. А. Птахи. — К. : Рад. шк., 1984. — 304 с.
9. Воїнственський М. А., Кістяківський О. Б. Визначник птахів УРСР. — 2-е вид. — К. : Рад. шк., 1962. — С. 372.
10. Волох А. М., Рокитянський І. Г. Современная граница ареала перевязки на юго-западе СССР // Материалы IV Съезда Всесоюз. териол. об-ва. — М., 1986. — Т. 3.
11. Географічна енциклопедія України. Т.3. - К.: УЕ ім. М.П.Бажана, 1993. — С. 480.
12. География растительного покрова Украины / Шеляг-Сосонко Ю.Р., Осычнюк В.В., Андриенко Т.Л. — Киев: Наук. думка, 1982. — С. 288.
13. Гетманцев С.В., Радченко А.Г., Котляров А.Н. и др. Экологическое обследование и природоохранные мероприятия в зоне затопления водохранилищ Южно-Украинского энергетического комплекса. Кн.3. — Николаев: Николаевский гос.пед.ин-т, 1988 (рукопись).
14. Громов И. М. Род суслики — *Citellus* Oken, 1816 // Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. Зайцеобразные и грызуны / И. М. Громов, М. А. Ербаева. — СПб, 1995.
15. Деркач О.М., Крицкая Л.И., Новосад В.В. и др. Экологическое обследование и природоохранные мероприятия в зоне затопления водохранилищ Южно-Украинского энергетического комплекса. Кн.4. — Николаев: Николаевский гос.пед.ин-т, 1989 (рукопись).
16. Дідух Я. П., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Геоботанічне районування України та суміжних територій // Укр. бот. журн. — 2003. — 60, № 1. — С. 6–17.
17. Домашевский С. В. Орнітофауна регіонального ландшафтного парка "Гранітно-степное Побужье" и его сопредельных территорий // Літопис природи. РЛП "Гранітно-степове Побужжя". Т. 3. — 2000.
18. Е. С. Хід риби на річці Південний Буг // Рад. мисливець та рибалка. — 1929. — № 4. — С. 3.
19. Емельянов П. Ф. Современное распространение европейского суслика // Грызуны : Материалы Шестого всесоюз. совещ. — Л., 1983.

20. Европейский Красный список растений, находящихся под угрозой исчезновения в мировом масштабе. — Нью-Йорк, 1992. — С. 185.
21. Європейська ніч кажанів 98 в Україні : Праці теріол. школи. — Київ, 1998. — Вип. 1.
22. Залевский С. В. Рыбохозяйственное использование водохранилищ Кировоградской области // Гидробиол. журн. — 1970. — 6, № 4. — С. 71–76.
23. Залевський С. В. Рыбогосподарське освоєння водоймищ на річці Південний Буг // Наук. праці Укр. НДІ рибного госп-ва. — 1962. — № 14. — С. 38–47.
24. Заповідні перлини Хмельниччини / під ред. Т.Л.Андрієнко. — Хмельницький: ПАВФ "Інтрада", 2006. — С. 220.
25. Зеленая книга Украинской ССР. Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества. — К. : Наук. думка, 1987. — С. 216.
26. Зубаровський В. М. Хижі птахи. — К. : Наук. думка, 1977. — С. 332 — (Фауна України. Птахи; Т. 5. Вип. 2).
27. Каталог коллекций зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. Вып. 1. Не-воробьиные Non-Passeriformes (Пингвинообразные Sphenisciformes — Журавлеобразные Gruiformes) / А. М. Пекло — Киев : Зоомузей ННПМ НАН Украины, 1997. — С. 156.
28. Каталог коллекций зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. Вып. 2. Не-воробьиные Non-Passeriformes (Ржанкообразные Charadriiformes — Дятлообразные Piciformes) / А. М. Пекло — Киев : Зоомузей ННПМ НАН Украины, 1997. — С. 235.
29. Каталог коллекций зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. Вып. 3. Воробьинообразные — Passeriformes (Тyrannidae, Hirundinidae, Dicruridae, Oriolidae, Corvidae, Cracticidae, Paradoxornithidae, Mimidae, Muscicapidae, Bombycillidae, Ptilogonatidae, Laniidae, Sturnidae, Meliphagidae, Zosteropidae, Virionidae, Coerbidae, Parulidae, Ploceidae, Viduidae, Estrildidae, Icteridae, Thraupidae, Fringillidae) / А. М. Пекло — К. : Зоомузей ННПМ НАН Украины, 2002. — С. 312.
30. Кістяківський О. Б. Курині. Голуби. Рябки. Пастушки. Журавлі. Дрохви. Кулики. Мартини. — К. : Вид-во АН УРСР, 1957. — С. 432 — (Фауна України. Птахи; Т. 4).
31. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979). — К. : Мінекобезпеки України, 1998.
32. Костюшин В. А. О целесообразности создания объектов ПЗФ низкого ранга вблизи крупных населенных пунктов // Урбанізоване навколишнє середовище: охорона природи та здоров'я людини. — К., 1996. — С. 121–124.
33. Костюшин В. А. Птицы Южноукраинской атомной станции и пгт Южноукраинска // Беркут. — 1994. — 3, вып. 2. — С. 89–90.
34. Костюшин В. А., Мирошниченко В. И. Хищные птицы некоторых заповедных объектов Николаевской области // Практичні питання охорони птахів. — Чернівці, 1995. — С. 165–168.
35. Костюшин В. А., Прокопенко С. П. Охраняемые виды птиц в 30-километровой зоне Южноукраинской АЭС // Вестн. зоологии. — 1993. — № 3.
36. Костюшин В. А., Прокопенко С. П. Орнитофауна зоны строительства Ташлыкской ГАЭС // Вестн. зоологии. — 1995. — № 1. — С. 77–81.
37. Лавренко Є., Левіна Ф. Острівне находище бореальної рослинності в околицях Вінниці // Вісн. Київ. ботан. саду. — 1934. — Вип. 17. — С. 87–98.
38. Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2003. — С. 74.
39. Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. Додаток до атласу об'єктів природно-заповідного фонду України. — К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2003. — С. 142.

40. Літопис природи Регіонального ландшафтної парку "Гранітно-степове Побужжя". — 1997–2005.
41. Лысенко В. И. Гусеобразные. — К. : Наук. думка, 1991. — 208 с. — (Фауна Украины. Птицы; Т. 5. Вып. 3).
42. Марисова І. В., Татаринів К. А. Деякі спостереження над фауною хребетних Поділля // Наук. зап. Кременець. педінституту. — 1961. — 4.
43. Мигулін О. О. Звірі УРСР. — К. : Вид-во АН УРСР, 1938.
44. Мовчан Ю. В. До характеристики різноманіття іхтіофауни прісноводних водойм України (таксономічний склад, розподіл по річковим басейнам, сучасний стан) // Зб. праць Зоол. музею. — 2005. — № 37. — С. 70–82.
45. Мовчан Ю. В., Паньков А. В., Рабцевич Ю. Є. Знахідки нових видів риб у середній та верхній течії Південного Бугу // Вестн. зоології. — 2002. — 36, № 5. — С. 85–88.
46. Новак В. О. Нові дані по орнітофауні Поділля // Авіфауна України. — 2006. — Вип. 3. — С. 44–46.
47. Природа Украинской ССР. Ландшафт и физико-географическое районирование / А. М. Маринич, В. М. Пашенко, П. Г. Шищенко. — К. : Наук. думка, 1985. — С. 224.
48. Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення. Довідник. — К., 1999. — С. 240.
49. Прокопенко С. П., Костюшин В. А. Охраняемые виды птиц в 30-километровой зоне Южноукраинской АЭС // Вестн. зоології. — 1993. — № 3. — С. 87.
50. Редкие и исчезающие виды растений и животных Украины. — Киев, 1988. Рослинність УРСР. Ліси УРСР. — К.: Наук. думка, 1971. — С. 460.
51. Рослинність УРСР. Степи, кам'яні відслонення, піски. — К.: Наук. думка, 1973. — С. 428.
52. Сабодаш В. М., Кулаков В. В., Смирнов А. І., Мовчан Ю. В., Рабцевич Ю. Є. Іхтіофауна водойм Гранітно-степового Побужжя, її збереження і відтворення. — К. : Інститут зоології АН України, 1993.
53. Сластенеко Ю. П. Матеріали до вивчення іхтіофауни горішньої та середньої течії р. Південний Буг // Зб. праць Дніпров. біол. станції. — 1931. — № 37. — С. 70–82.
54. Смерчинський Е. О. Риби Південного Бугу // Укр. мисливець та рибалка. — 1929. — № 1. — С. 72–75.
55. Смирнов А. И. Дополнительные сведения об ареале бычка рыжика-конструктора *Neogobius platyrostris constructor* (Osteichthyes, Gobiidae) // Вестн. зоології. — 1999. — 33, № 4–5. — С. 72.
56. Смогоржевський Л. О. Гагари. Норці. Трубноносі. Веслоногі. Голінасті. Фламініго. — К. : Наук. думка, 1979. — С. 187 — (Фауна України. Птахи; Т. 5. Вип. 1).
57. Ссавці України під охороною Бернської конвенції : Праці Теріол. школи. — К., 1999. — Вип. 2.
58. Таращук С. В., Деркач О. М., Сіренко І., Костюшин В. А. Національна інвентаризація степів України. Проект IUCN { 75212 А (Українська частина; Київ, січень, 1997).
59. Татаринів К. А. Фауна хребетних // Природа Хмельницької області. — Львів : Вища шкїkf, 1980.
60. Татаринів К. А. Колонии голенастых и чаек на Вольно-Подоллии и Прикарпатье // Колониальные гнездовья околородных птиц и их охрана. — М. : Наук, 1973. — С. 157–162.
61. Фауна України. — К. : Вид-во АН УРСР, 1956. — Т. 1. Ссавці; вип. 1: Загальна характеристика ссавців. Комахоїдні кажани / В. І. Абеленцев, І. Г. Підоплічко, Б. М. Попов. — С. 445.

-
62. Фауна Украины. — К. : Наук. думка, 1988. — Т. 8: Рыбы; вып. 3: Вьюновые, сомовые, икталуровые, пресноводные угри, колюшковые, игловые, гамбузиевые, зеусовые, сфиреновые, кефалевые, атериновые, ошибневые / Ю. В. Мовчан. — С. 367.
63. Фауна Украины. — К. : Наук. думка, 1986. — Т. 8: Рыбы; вып. 5: Окунеобразные (бычкovidные), скорпенообразные, камбалобразные, присоскопорообразные, удильщикообразные / А. И. Смирнов. — С. 320.
64. Фауна України.- К. : Наук. думка, 1981. — Т. 8: Риби; вип. 2: Коропові; ч. 1: Плітка, ялец, голян, краснопірка, амур, білизна, верховка, лин, чебачок амурський, підуст, пічкур, марена / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов. — С. 425.
65. Фауна України. — К. : Наук. думка, 1983. — Т. 8: Риби; вип. 2: Коропові; ч. 2: Шемая, верховодка, бистрянка, плоскирка, абраміс, рибець, чехоня, гірчак, карась, короп, гіпофталмїхтис, аристіхтис / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов. — С. 360.
66. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Птахи фауни України : Польовий визначник. — К., 2002 а. — С. 416.
67. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України. — 2-е вид. — Київ ; Львів, 2002 б — С. 44.
68. Физико-географическое районирование Украинской ССР. — К. : Изд-во Киев. ун-та, 1968. — С. 683.
69. Червона книга України. Тваринний світ. — К. : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1994. — С 464.
70. Червона книга України. Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — С. 608.
71. Червона книга Української РСР / Під ред. К. М. Ситника. — К. : Наук. думка, 1980. — С. 504.
72. Шарлемань М. Птахи УРСР : Матеріали до фауни. — К. : Вид-во АН УРСР, 1938. — С. 266.
73. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Ліси формації дуба звичайного на території України та їх еволюція. — К.: Наук. думка, 1974. — С. 240.
74. Юревич Н. П. До характеристики рибного населення водойм Вінницької округи // Журн. біо-зоол. циклу ВУАН. — 1933. — № 2 (6). — С. 3–25.
75. Walter K.S., Gillet H.J. [eds.]. 1997 IUCN Red List of Threatened Plants. Compiled by the World Conservation Monitoring Centre. — IUCN — The World Conservation Union, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 1998. — P. 862.